
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
STÁTNÍHO
ÚSTŘEDNÍHO
ARCHIVU
V PRAZE

8

© Státní ústřední archiv v Praze 2000
ISBN 80-85475-67-7
ISSN 1211-9768

OBSAH

SLOVO ÚVODEM (<i>Václav Babička</i>)	5
BAROKNÍ ŠKOLNÍ HUMOR 17. A 18. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH (<i>Václav Bartůšek</i>)	6
STAVOVSKÝ REGISTRÁTOR A ARCHIVÁŘ VINCENC PETR ERBEN (<i>Zdeňka Kokošková</i>)	26
RODINNÝ ARCHIV TOSKÁNSKÝCH HABSBURKŮ VYDÁVÁ SVĚDECTVÍ: PRAMENY K LUDVÍKU SALVÁTORU TOSKÁNSKÉMU (<i>Eva Gregorovičová</i>)	38
PŘÍPAD UČITELE JOSEFA KRÁLE (<i>Alexandra Špiritová</i>)	62
VELRYBA V PRAZE (<i>Milena Secká</i>)	67
STALO SE...NA KONCI MILOSTIVÉHO LÉTA 1900 ÚSMĚVNÉ POVÍDÁNÍ O TOM, CO SE PŘIHODILO KONCEM POSLEDNÍHO ROKU 19. STOLETÍ, SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM KU KRÁLOVSKÉMU HLAVNÍMU MĚSTU PRAZE (<i>Eva Drašarová</i>)	74
AFÉRY AGRÁRNÍ STRANY SOUVISEJÍCÍ S PROVÁDĚNÍM POZEMKOVÉ REFORMY (<i>Jana Pšeničková</i>)	101
OSUDY ČESKÉ KOLONIE NA TAHITI (1924–1938) (<i>Jiří Křesťan</i>)	123
DVĚ KAPITOLKY Z DĚJIN BÝVALÉHO ARCHIVU ZEMĚ ČESKÉ (<i>Alena Pazderová</i>)	154
POKYNY AUTORŮM	169

Slovo úvodem

Je to poněkud zvláštní úkaz. Na většině území zeměkoule se pravidelně střídají dni a noci, lidé tomu podřizují do jisté míry také pravidelně svůj životní rytmus, pokud jde o práci, odpočinek, zábavu, cestování, stravování apod. Pouze jedna noc v roce se z tohoto stereotypního rytmu vymyká, když se mění letopočet, století nebo dokonce tisíciletí. Je v tom magie čísel, nebo nějaká skrytá lidská potřeba či snad obecně přijatá kulturní konvence? Neumím na to odpovědět a snad je to otázka spíše pro etnologa, psychologa či astrologa. A proč je tato noc naplněna bujarým veselím, křepčením a jucháním a ne třeba tichým rozjímáním nebo výletem do přírody?

V našem kulturním okruhu ji říkáme silvestrovská noc, protože v katolickém kalendáři je poslední den v roce zasvěcen svatému papeži Silvestru I. Tento náměstek Kristův sice dává poslední noci v roce své jméno, ale jinak žádná souvislost mezi jeho životem a slavením konce roku není. Z jeho života je známo málo ověřených fakt a bez vlastní zásluhy se stal obětí pozdějšího podvodu, tzv. konstantinovské donace, neboť jemu jako papeži působícímu v době vlády císaře Konstantina měl císař udělit vládu nad církevním státem. Také žádná legrace. Dá se říci, že se papež Silvestr I. dostal do názvu poslední noci v občanském roce jako pověstný Pilát do kréda. O jeho vztahu k zábavě a humoru není nic známo – jako příklad pozitivního vztahu církve k humoru bývá citován sv. Tomáš Morus. Ten má však svátek v úplně jinou dobu – 22. června.

*Smiřme se s tím, že nevíme přesně, proč nás poslední noc v roce, zvláště v roce končícím na dvě nebo tři nuly, tak vzrušuje a dojímá. Poslední silvestrovská noc byla plná grandiozních oslav, i když to byla jen noc mezi předposledním a posledním rokem 20. století. Čeká nás o příští silvestrovské noci ještě něco velkolepějšího nebo se již invence architektů oslav vyčerpala? Ať to je a bude jakkoliv, vychází i Státní ústřední archiv v Praze vstříc obecnému vkusu a ve svazku svého sborníku *Paginae historiae* na rok 2000 přináší vedle příspěvků vážných či nudných i trochu koření z oblasti historických kuriozit a dějin humoru. Ukázalo se, že to není tak jednoduché, jak by se na první pohled zdálo. Humor a zábava mají situační a chvilkový charakter a nebývají tak často zaznamenány v písemných pramenech nebo se stávají obětí skartačních čistek. Přísné vědecké kritiky bych rád uklidnil, že se podobné vybočení nebude opakovat, alespoň ne často. I jim bych přál, podobně jako všem ostatním čtenářům sborníku, aby jim četba „jubilejního“ svazku přinesla trochu osvěžení a občerstvila jejich duši, okoralou četbou mnohem duchamornějších periodik. Těm, kteří by chtěli autory těchto „Pagin“ následovat, bych chtěl adresovat jedno vážně míněné varování. Psát o dějinách humoru není žádná legrace.*

Václav Babička

BAROKNÍ ŠKOLNÍ HUMOR 17. A 18. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Václav Bartůšek

Již od dávných dob si snažili lidé ulehčit životní úděl zdravým humorem, který je provázel takřka na každém kroku jejich života, pronikal i do všech jeho oblastí, náboženství nevyjímaje, a takto humorem protkaný svět Boha i člověka lidem hluboce zlidšťoval, a tudíž i přibližoval. Nejinak tomu bylo v barokní době, kdy probíhaly ve společnosti změny, které se často veselými nezdály a mnohdy, vezmeme-li v úvahu situace od válek, konfesních sporů a robot až po drobná lidská příkoří, skutečně veselé nebyly. Přesto ovšem jakoby prameny rozporů i přívaly neštěstí a katastrof nevyplavily ani z tehdejších lidí to, co bylo pro celé lidské dění jednou z nejcharakterističtějších vlastností a co v nich neustále po svých předcích vedle dalších pozitivních i negativních znaků dědíme – humor. Je možné si ještě humor a veselost tehdejších lidí přiblížit, z jakého prostředí bychom si je měli vybrat a proč? Je tento humor ještě natolik blízký a svěží, že nás může znovu zhruba po třech stoletích oslovit, porozumíme mu ještě, či nás snad dokonce může také pobavit?

Nejvhodnější se mi zdá obrátit se do školy, kde se alespoň částečně stíraly sociální rozdíly mezi žáky a studenty tím, že chodili do stejné třídy. O tom, co se v českých barokních školách, zejména pak v gymnáziích dělo, jsme poměrně dobře informováni na základě pramenů, ať již uvádějí jména žáků nebo dokonce i informace o jejich prospěchu.¹ Podobná fakta se dozvídáme z analů jednotlivých řádových domů (kolejí a klášterů), při nichž školy byly většinou zřizovány, případně z dalších pramenů, které nás informují přímo (deníky, různé zápisky a vpisky, poznámky z vizitací) nebo nepřímo (obsahy školních dramat, literární díla tehdejších autorů).² Můžeme si tedy učinit představu o tom, jak určití žáci školu chápali a co si z míst, kde se vlastně poprvé střetli se základy tehdejší světové vzdělanosti a kultury, do svého dalšího života odnesli a kolik humoru nepřímo nabízeného v této vážně se tvářící instituci jim zůstalo pro další život. Přestože informací z tohoto směru je vlastně dost a není v silách několikačlenného kolektivu, natož pak jednotlivce, aby je všechny zachytil, jsou velmi kusé a roztroušené po pramenech v jednotlivých archivech, po odborné literatuře a dokonce i v literárních, dramatických a hudebních dílech, takže autor je někdy nucen použít i jakési modelové rekonstrukce.

Stejně jako v dnešní době se i v baroku školství dělilo do tří stupňů a již tehdy představovalo jistý organizovaný chaos, kde jednotliví uchazeči mohli získat vzdělání na základě sociálního postavení své rodiny (jiné nevolníci, jiné svobodní), příslušnosti k určité společenské skupině, bohatství a konečně i svého vlastního zájmu a uvážení. Čím vyšší byl stupeň školy, kterým se vzdělání uzavíralo, tím byl bohatší výběr jeho možných kombinací. Nelze ani zapomenout, že škola (byť i v té nejchabější a nejzaostalejší podobě) byla předstupněm pro vyučení, případně i jiné aktivity, které uváděly tehdejšího mladého člověka do životní praxe. Ani se sítí škol to nebylo tak špatné, jak se tradičně uvádělo v dřívější literatuře, která často připisuje její počátek až reformám královny Marie Terezie v sedmdesátých letech 18. století.³ Pro polovinu 18. století lze zhruba konstatovat, že v každé farnosti bývala alespoň jedna škola při faře. Ve větších městech existovaly někdy dokonce i dvě školy podobně jako i v některých městech (většinou s gymnázií), kde občas mohly působit, ovšem pouze v těch největších na krajské úrovni, i městské školy souměřitelné šířkou poskytovaného vzdělání s tehdejšími nižšími gymnázii. Praha se svými třemi, v některých obdobích i čtyřmi gymnázii s právem veřejnosti, s několika dalšími školami, které učily většinou na úrovni nižších gymnázií a specifickou sítí farních škol, zaujímala v systému tehdejšího základního a středního školství zvláštní postavení. Odmyslíme-li si školy židovského náboženství bylo tehdejší školství plně po ideologické stránce v rukou katolické církve. Hmotnou stránku nižšího a středního školství zajišťovaly příslušné obce, kde školy působily. V některých místech, především v severních Čechách vznikaly i dívčí školy.⁴ Zejména ve středním školství se tehdy angažovaly u nás církevní řády, z nichž nejznámější byli jezuité, kteří vyučovali na gymnáziích, dále pak piaristé, kteří se jako jediný církevní řád podíleli na chlapecké výuce v základních (elementárních) školách a potom premonstráti, kteří při svých klášterech zřizovali školy se světskými učiteli a sami vyučovali na gymnáziích.⁵ Výuka těchto řádů, z nichž jezuité a piaristé náleželi do skupiny řeholních kleriků, přesahovala i do oblastí vysokých škol, kde se na vzdělání mladých mužů, stejně jako v oblasti středního školství podíleli v menší míře i jiné řády, např. benediktini, cisterciáci, františkáni, bosí i obutí augustiniáni, minorité a pavlíni. Všechny církevní řády na našem území mívaly také svá interní řádová učiliště a studia a na mnohých z nich bylo takto možné získat i filozofické nebo teologické vzdělání, které tehdy vedle univerzity (tam se daly studovat ještě práva a medicína) poskytoval ještě arcibiskupský seminář.⁶ Do gymnaziální výuky se občas zapojovali i světszí kněží – kaplani z farností větších měst. Při piaristických gymnáziích a elementárních školách existovaly ještě aritmetické třídy, pro přípravu k praktickému životu, jakési předobrazy reálek nebo průmyslovek, které se postupně dostaly až na úroveň vyššího vzdělání v oblasti podvojného účetnictví, předepisovaného ve

2. polovině 18. století panovnicí Marií Terezií i úředníkům monarchie.⁷ Technické a dívčí školství patří zatím k nejméně prozkoumaným oblastem dějin pedagogiky raného novověku u nás. Kromě poznatků o počátcích pražské techniky, nebylo o těchto otázkách u nás téměř nic publikováno. Podobně kusé jsou i naše znalosti o podmínkách učení se nejrůznějším řemeslům a další zkoumání nabývání zkušeností v nejrůznějších jiných živnostech a oborech. V této oblasti se výsledky historických výzkumů zatím pohybují většinou v rovině regionálních studií a nikoliv historických syntéz.⁸

Jak vyplývá z tohoto přehledu, budeme se věnovat především gymnáziím a můžeme si vlastně na životě osobnosti gymnaziálního profesora, který se po studiu stane řeholním klerikem (nejspíše piaristou), ukázat, co mohl tehdejší člověk veselého zažít. Po pobytu doma asi do 5–7 let nastoupila většina chlapců do základní školy, nejčastěji při farnosti, kde byli zapsáni v matrice narozených, pokud se s rodiči neodstěhovali jinam. Jen menšině se v některých městech naskytla možnost navštěvovat elementární piaristickou školu, kde dodržovali všude daleko pevnější režim. Zde se žáci naučili pochopitelně mnohem více než jinde ze základů latiny, náboženství i z ministrování bohoslužeb.⁹ Nelze ovšem říci, že všude, kde učili svěští učitelé, byla úroveň škol horší. Někteří z nich se zpravidla věnovali ještě hudbě, podobně jako církevní řády, které měly mezi členy zvláštní učitele hudby, jako např. piaristé. Často si sami vyučující dovedli udělat i svěží žert ze svého povolání, jako to např. vidíme u pražského kantora Šimona Brixioho (1693–1735). V mládí studoval na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze a své děti, máme na mysli jeho syna Františka Xavera Brixioho (1732–1771) později vynikajícího skladatele a mistra varhanní hudby, nechal studovat u piaristů. Oba hudebníci Brixiové otec i syn byli autory kantorských oper.¹⁰

Otec Šimon v půvabné opeře, která byla ztracena a zase znovu objevena, nazvané „Jak rak vodí ráčata, aneb Hudební zobrazení kantora, jak učí žáky slabikovat“, ukazuje jakýsi ideální obrázek z barokní školy, kde učitel na větě „Conturbabantur Constantinopolitani innumerabilibus sollicitudinibus.“ cvičí se žáky základní pravidla latinské výslovnosti. I když je občas častuje různými nadávkami (největší frekvenci má zde zejména označení osel) a nutí je větu neustále opakovat, přesto ho žáci mají rádi. Nakonec obtížnou látku dobře zvládnou a spokojený učitel jim radí, jak se mají chovat při cestě ze školy (nepřít se na ulici, nekřičet před kostelem) a důrazně jim připomíná, aby si opakovali učivo doma před rodiči, pozdravovali je a nezapomněli připomenout, že mají přinést do školy co nejvyšší sobotales, aby je za to mohl naučit něco nadprůměrného.

Od Františka Xavera Brixioho, který byl studentem piaristického gymnázia v Kosmonosech u Mladé Boleslavi, známe dvě školní opery.¹¹ První „Erat unum cantor bonus“ zobrazuje opět učitele větší elementární školy na velké vesnici nebo spíše ve městě, protože si učitel mohl dovolit mít pomocníka. Toho spolu se svým žákem učí, jak se sám domníval, tehdejší světové moudrosti a předvádí i své hudební umění a zpěv. Pan učitel Punčocha, tak se pravděpodobně hlavní hrdina jmenuje, učí i zde žáky základům hudební stupnice, kterou různě převrací a obměňuje, s přívalem nadávek i sebechvály. Vzhledem k tomu, že přednáší i o filozofech, chtěl by být promován doktorem a kvůli svým hudebním „kvalitám“ by si přál být povýšen od císaře na dvorního hudebníka. Avšak pomocník si ho srovnává s kantorem z vesničky, kde on sám chodil do školy a veliký rozdíl neshledává. Celá opera ovšem vedle komického nádechu vyznívá i pozitivně, když učitel udílí akademický grad svému pomocníkovi i žáku.¹² Druhá opera „Luridi scholares“ je již z prostředí gymnázia.¹³ Jeden z jejích hrdinů, třídní profesor, který býval zpravidla jediným vyučujícím pro dvě po sobě následující třídy, potřebuje něco zařídit a ponechává žáky ve třídě, aby se chvíli učili sami. Ti pochopitelně místo studia hrají karty, což bylo na piaristických gymnáziích a v klášterních školách vůbec velmi přísně zakázáno.¹⁴ Profesor se náhle vrátí, studenty přistihne při hře a udílí tresty (klečení „na hanbě“ apod.) a žáci ho prosí o jejich zmírnění. Obě opery získaly velikou popularitu nejen v Čechách, ale dokonce i v sousedních zemích.¹⁵

Na gymnáziích byli studenti zřejmě omezováni po celou dobu studia nej-různějšími nařízeními, i když se asi jiné zákazy týkaly starších studentů, jiné mladších nebo alumnů v seminářích.¹⁶ Zde to byla na příklad i různá ustanovení, která usnadňovala vychovatelům jejich práci a starost o bezpečnost žáků. V premonstrátském klášteře v Želivě měli studenti přísně zakázáno chodit k řece (Želivce) zejména v zimě a na se klouzat.¹⁷ Během studia se většina žáků a studentů ovšem řídila určitými zvyklostmi, které vyplývaly nejen z ustanovení tehdejších školních pravidel a řádů, ale byly i návyky a zvyky, které se staly nepsanou součástí studentského života. A právě proti jejich nevázanému veselí mnohá přísná ustanovení církevních škol směřovala a často zašla tak daleko, že upravovala podmínky, kdy studenti mohli mluvit s blízkými příbuznými a nesměli např. bez doprovodu učitelů nebo řeholníků do města. Také návštěvy v seminářích a prostorách, kde studenti bydlili, se pochopitelně nemohly konat bez svolení rektora příslušné koleje.¹⁸ Vedle již zmíněného hraní karet se pochopitelně velmi přísně zakazovalo studentům, stejně jako jejich řádovým učitelům (pod hrozbou přísných řádových trestů), pití, násilné a neskromné vystupování na veřejnosti, přílišná náklonnost k dívkám, zejména psaní milostných dopisů. Na lásku měl student jistě dost času po skončení studií. Teprve po skončení škol měl mladý muž, pokud dospěl do příslušných let, přemýšlet o tom, zda

dá přednost lásce božské před světskou. Všichni studenti měli řádně studovat, zúčastňovat se (i jako ministranti nebo zpěváci na kůru) bohoslužeb a svým bezúhonným a zbožným životem jít příkladem mladším žákům.¹⁹

V řádném studentském životě neměly mít místo ani studentské zvyky, které často zakazovaly různé školní kontroly a vizitace. Ne ovšem všechny mohly vizitace podchytit. Protože k vizitacím docházelo koncem jara a začátkem léta, bývalo jedním z nejčastěji zakazovaných zvyků stavění májí, o němž máme např. informace z roku 1736 z Litomyšle nebo v roce 1740 z Benešova u Prahy.²⁰ Řádoví představení měli obavy, že studenti přijdou do styku s prostým lidem, který byl, jak víme např. z ukázek vystupování sedláků v různých lidových komediích a i dobové literární (např. homiletické) dramatické a operní tvorbě, považován za hrubý až barbarský element.²¹ Na druhé straně můžeme i v poddanských městech, kde působila gymnázia (zejména piaristická), najít i mezi bohatšími řemeslníky měšťany s latinským vzděláním a nebývalo výjimkou, když purkmistr nebo některý z konšelů, který byl původním povoláním například řezník, vítal ve městě svoji vrchnost nebo jejího zástupce latinským proslovem.

Mnozí z těchto měšťanů posílali své syny na studia, buď aby se uplatnili v životě po získání vysokoškolského vzdělání v hlavních oborech tehdejších univerzit (teologie, práva a medicína) nebo vysokoškolsky kvalifikovaných znalostí (ve vojenství, lékárenství, učitelství, později pro úředníky i podvojněho účetnictví apod.). Často si rodiče přáli, aby jejich synové alespoň po obdržení vysvědčení (testimonia) o absolvování celého gymnázia rétorikou (šestou třídou), případně jí předcházejícími vyššími třídami (poetikou a syntaxí), nebo vyšší aritmetické třídy, mohli s větším přehledem a dovedností vykonávat svou (často po rodičích zděděnou, např. kupeckou) živnost. V mnoha případech byla mladým mužům studiem na středních školách otevřena cesta do úřednických kruhů (k vrchnostem na panstvích do městských samospráv nebo i k vojsku) i možnost laického uplatnění v církevních řádech, zejména po dodatečném vyučení (zahradníkem, kuchařem nebo ranhojičem).²² Z měst, kde nebyly latinské školy, městeček i dalších obcí odcházeli mnozí studenti do větších měst, kde si museli těžce opatřovat byt a stravu a probíjet se životem bez ohledu na svůj dosavadní původ často na vlastní pěst. Zde byl humor při častých existenčních potížích opravdu třeba. Můžeme to vidět i z deníčku a zpěvníčku studenta jezuitského gymnázia v Brně, který se dochoval z doby kolem roku 1745.²³ Šlo o studenta, který nepocházel z Brna, ale v Brně bydlil a studoval na jezuitském gymnáziu. Zpěvníček „Cantilenae diversae“ obsahoval celkem 23 latinských a německých písní, z nichž se některé vázaly k tehdejším studentským zvykům, zejména ke koledování. Jedna z písní se týkala pravděpodobně i masopustu (Bakchových slavností), kterému věnovali často pozornost i jiní tehdejší vzdě-

laní autoři, např. premonstrát Jiří Evermord Košetický. Je ovšem otázka, nakolik byli přísní učitelé v těchto časech veselosti ke svým žákům shovívaví. Náš student chtěl při této slavnosti na školu zapomenout. Je velmi zajímavé, že připomíná ze školní výuky též to, co mělo s masopustem nejvíce společného – knihy se školními dramaty. Tyto písně, zejména pak koledy, které studenti zpívali často před Vánoci, nám připomínají i starší středověké studentské písně, jak veselím, tak i vykreslením chudoby. Náš neznámý autor si např. stěžuje, že pochází z konšelské rodiny, ale má se nyní hůře než žebrák, a vyzývá mecenáše k obdarování. Vzhledem k tomu, že v závěru dílka student mluví o své nešťastné lásce, je vidět, že si ti nejostřílenější a jistě dosti inteligentní studenti občas asi z regulí církevních řádů i z přísných závěrů vizitátorů zas tak těžkou hlavu nedělali.

Přes uvedené těžkosti s návštěvou gymnázií, případně i aritmetických tříd piaristických elementárních škol, se tyto školy, jak se zdá, mezi bohatším a městským obyvatelstvem těšily, podobně jako v jiných katolických částech Evropy, značné oblibě. Gymnázia, většinou provozovaná jezuity, piaristy, premonstráty, případně i jinými církevními řády, bývala chloubou příslušného většinou krajského nebo významného královského města.²⁴ Mnohá města, která gymnázia neměla a své studenty často dopravovala na obecní náklady na studia jinam, se urychleně snažila takové školy získat, i když nově založená gymnázia většinou nepřinášela svému městu takové hospodářské zisky jako ta stará tradičně již „zaběhaná“.²⁵ I v nových místech se nacházeli mecenáši, kteří přáli zřízení nových škol, původně z řad šlechty. Ti se již za života nebo svou závětí stávali zakladateli kavalírských fundací, později se k nim zařadili i bohatí měšťané. Nejzajímavější v tomto směru byly snahy pelhřimovských měšťanů o získání latinských škol, které můžeme datovat od období krátce před rokem 1655 až do roku 1763.²⁶ Když selhala jednání pelhřimovské městské rady s augustiniány v letech 1655–1660, obrátili se roku 1680 pelhřimovští konšelé na piaristy, kteří se v letech 1676–1680 pokoušeli založit kolej v Benešově u Prahy zatím bez valného úspěchu. Rovněž tehdy (v l. 1680–1688) se jejich snahy podporované piaristickými provinciály P. Ludovicem Baumannem a S. Luca, P. Ambrosiem Prachovským a S. Ludmila a P. Alexiem Ederem a S. Onuphrio nesetkaly s úspěchem. Tenkrát již napsali piaristickému generálovi P. Carolovi Ioannu Pirronovi a Jesu do Říma svůj první český dopis s prosbou o založení koleje, který asi nevzbudil takový ohlas, jaký předpokládali.²⁷ Ani po tomto neúspěchu se však pelhřimovští jen tak lehce nevzdávali a jejich touha po latinských školách ve městě se znovu neztenčenou měrou projevila v prvním desetiletí 18. století, kdy bylo již založeno benešovské gymnázium a piaristé se dále snažili o rozšiřování svých škol.²⁸ Nejdříve se obrátili na zdánlivou konkurenci, na jiný řád – na pacovské bosé karmelitány.²⁹ Když zde neuspěli, vrátili se

znovu k posílání úpěnlivých žádostí piaristům. Neobraceli se pouze na řádové provinciály v Mikulově, ale i přímo znovu na generála piaristického řádu, který sídlil v Římě.³⁰ Ten zde již měl po předchůdcích založenou zvláštní složku s korespondencí, která ve věci založení gymnázia z Pelhřimova došla od roku 1680.³¹ V roce 1709 poslali pelhřimovští měšťané ještě prý znovu řádovému generálovi P. Janu Chrysostomu Salistrovi a S. Paulo česky psaný dopis, aby ukázali, jak je jim potřebná latina pro navázání kontaktu s tehdejšími kulturními světem. Zároveň mělo být asi patrné, že se za posledních třicet let v tomto směru nic nezměnilo. Generál musel počkat s odpovědí, až z provincie Germanie přišel překlad jemu nesrozumitelného dopisu do latiny.³² Církevní historik A. A. Neumann, který první upozornil na tuto skutečnost, to chápal jako projev vypjatého českého sebevědomí. Pro tuto událost lze však najít ještě i jiné vysvětlení. Měšťané z královského (poměrně chudého) města na pomezí Čech a Moravy, kteří již několik let marně toužili po latinských školách, chtěli v Římě ukázat, jak jim latina chybí. Zvolili proto cestu určité nadsázky, ačkoliv latinu znali, vždyť mladíci z Pelhřimova jezdili studovat na nižší premonstrátské gymnázium do nedalekého kláštera v Želivě a na jezuitská gymnázia v Jihlavě a v Jindřichově Hradci. Přestože v samotném městě existovalo literátské bratrstvo, které při církevních obřadech zpívalo zcela určitě latinské písně, rozhodli se měšťané napsat český dopis, aby ukázali, jaké potíže jim neznalost latiny působí.³³

Tam, kde byla založena gymnázia, si jich místní obyvatelé vážili a podporovali je různými dary. Nejednalo se pouze o předem dohodnuté nadace, které byly pravidelným příjmem kolejí od jejich založení a obstarával je zpravidla fundátor. Spolu s dalšími významnými fundacemi, k nimž se vázaly určité služby (tzv. břemena – většinou služební mši), si je piaristé poznamenávali do zvláštní fundační knihy v provinciálním archivu a rovněž byly zapisovány i do zvláštních knih v jednotlivých kolejích.³⁴ Někdy ovšem najdeme v kolejních kronikách zápisy o významnějších darech, které piaristé obdrželi od svých příznivců, nebo o opravách koleje či školního inventáře, které často velmi ochotně prováděli rodiče žáků těchto gymnázií. Bylo to zejména v menších a chudších kolejích, kde piaristé měli často strach o svou pravidelnou obživu.³⁵ Z piaristické koleje v Rychnově nad Kněžnou, založené hrabětem Norbertem Leopoldem Kolowratem Liebštejnským roku 1714 pro tři členy řádu, se z let 1731–1759 zachoval přesný popis drobných dárek i pro kolej s vyčíslením ceny a se jménem dárce nebo s jeho stručnou charakteristikou, pokud nechtěl být jmenován. Podívejme se tedy, jaké dárky dostali tři rychnovští piaristé zhruba před 250 lety, tedy v roce 1750.³⁶ Jednotlivé dary byly rozděleny podle měsíců. V roce 1750 byla podle zápisů knihy jednou z největších příznivkyň koleje místní mlynářka, která kolej obdarovala v únoru, v březnu, dubnu, květnu, srpnu a v prosinci.

Většinou se jednalo o různé druhy pečiva (koláče nebo mazance), případně o mouku. Někdy přilepšila piaristům kapounem nebo medem. Ze zemědělských plodin dostávali piaristé většinou z místní i ze sousedních far hrách nebo čočku, případně ještě některé obiloviny. Z domácích zvířat dostali občas kůzle nebo jehně, případně hovězí a vepřové maso, nejčastěji od panských úředníků nebo řemeslníků, od nichž dostávali také drůbež, zejména krocany a kapouny. Z ryb pak dostávali někdy též pstruhy, jednou dokonce štika. Lovnou zvěř obdrželi zhruba dvakrát za rok z úlovků pana hraběte Františka Karla II. Liebštejnského z Kolowrat na honech, většinou kančí a srnčí zvěř v lednu a v prosinci, což bylo po celý rok doplňováno zajíci a drobnějším lovným ptactvem (koroptvemi, kvíčalami a bažanty). Dobrodinci posílali piaristům i pití – pivo a víno. Občas se na jejich stole objevila jídla již připravená a delikatesy, jako např. v prosinci, zřejmě v souvislosti s vánočními svátky dostali od jakéhosi doktora Ventzela husí játra (paštiku), zajímavá je též zmínka o šnecích – limaces (tehdy uznávaných za postní jídlo), které dostali v únoru od pana důchodního rychnovského panství. Frekvence dárek bývá asi většinou vyšší v období svátků, zejména Vánoc a Velikonoc. V této souvislosti je velice zajímavá zmínka, že v srpnu 1750 věnoval hrabě Kolovrat piaristům kančí zvěř, pivo, osm koroptví, šest zajíců a šest bažantů u příležitosti oslav svátku, tehdy ještě blahoslaveného zakladatele řádu Josefa Kalasanského (25. srpna). K tomu přidal ještě jakýsi žák 18 pstruhů. Dary od žáků se v seznamu vyskytují ještě několikrát. Posílali je pravděpodobně jejich rodiče, piaristům tím jistě způsobili radost, zda ovšem přinesly kýžený efekt i žákům, je otázka, na kterou dnes již nemůžeme odpovědět.³⁷

Vedle pozitivních snah řád obdarovat se bohužel občas vyskytla i opačná tendence řádu něco ukrást. Pokud dostal někdo ze studentů zálusk odcizit něco z luxusního inventáře barokních kostelů nebo zde vykrást pokladničku, mohlo to být považováno i za svatokrádež, avšak otcové piaristé byli podobně jako jezuité v těchto zeměpisných šířkách značně shovívaví a v případě mladých lidí (svých studentů) praktikovali velmi často presumpci nevin. V takových případech asi většinou spravedlivě trestali pouze za krádež. S jedním takovým případem se můžeme setkat v piaristické koleji v Benešově v lednu roku 1721. Šlo o syna varhaníka ve zdejší děkanském kostele sv. Mikuláše, studenta poslední třídy gymnázia tzv. rétoriky Viléma Pavlíčka. Ten zůstal jeden den (14. 1.) po skončení vyučování (včetně bohoslužeb) v kolejném kostele sv. Anny o něco déle, předstíral náhlý záchvat zbožnosti a pokusil se ho vykrást. Při pokusu o zcizení obsahu kolejní pokladničky se mu podařilo poškodit oltář svatého Vavřince a Panny Marie Sedmibolestné. Jelikož se mu to nedařilo (kronikář to přičítá zázračné moci Panny Marie) schoval se do skřýše, kde usnul a byl zde později nalezen, protože se před tím značně opil. Byl předveden před rektora koleje P. Aegidia Hechta a S. Ferdinando, kde přiznal, že má klíče od chrámu

sv. Anny a potřeboval pro sebe získat peníze. Pravděpodobně byl ještě vyslechnut dalšími kleriky z koleje a zavřen do školního vězení (karceru), kde strávil několik dní o chlebu a vodě. Nakonec (18.1.) před všemi kleriky a nastoupenou školou dostal výprask (pardus), což býval na piaristických i jezuitských školách trest pouze výjimečný, a byl ze škol vyloučen. Na přimluvu otce byl však znovu přijat, ale po čase odešel sám, neboť poslední třídu gymnázia opakoval, což se dělalo v případě, když chtěl někdo studovat dále. Pavlíček se prý chtěl ještě před několika měsíci stát piaristou. Přáli si to spíše asi jeho rodiče. To ovšem po tomto zlodějském incidentu, při němž si dovolil rektorovi koleje lhát, bylo možné pouze stěží.³⁸

Pokud se mladým mužům, na rozdíl od našeho předcházejícího studenta, podařilo vstoupit do některého církevního řádu (zde sc. školního), šli nejdříve do noviciátu, který se od roku 1634 nacházel pro piaristický řád v koleji v Lipníku nad Bečvou a později k němu ještě přibyla kolej ve Staré Vodě u Libavé.³⁹ Noviciát býval dvouletý, novici v něm po zkušebním období obdrželi řádové jméno a absolvovali další vzdělání. V některých případech se zdá, že si piaristé mohli výběr řádového jména alespoň částečně upravit sami. Ovlivňovali ho podle jména světce nebo jim blízké řádové osoby, případně si vytvořit určitou variantu svého bývalého světského jména a příjmení. Například mikulovský student Jiří Kurtz (latinsky též Curtis nebo Curtius), později známý piaristický historik, si jako novic v roce 1638 v Lipníku zvolil třetí jméno a Nativitate B.[eatae] M.[ariae] V.[irginis] podle svého učitele. Jím nebyl nikdo jiný než blahoslavený P. Pietro Casani a Nativitate B. M. V. (1572–1647). Mladý novic Georgius Curtis ho často doprovázel na cestách a byl svědkem zázračného uzdravení ženy, které vykonal P. Casani ve Vyškově v roce 1638.⁴⁰ Mnozí piaristé používali jako třetího jména velmi zajímavého světce sv. Filipa Neri (1515–1595), který se osobně znal se zakladatelem piaristického řádu sv. Josefem Kalasanským (1556–1648). Je otázkou, zda je k tomu nemotivovala šťastná až humorná povaha tohoto světce pokládaného dokonce za patrona humoristů. K nejznámějším piaristům v tomto směru patřil např. autor nejstaršího zpracování piaristických dějin pro zaalpskou oblast P. Bernardus Bartlicius a S. Philippo Nerio (1646–1716), dlouholetý představitel zaalpské provincie Germanie, řádový historik a archivář a asistent generála řádu pro zaalpské provincie v Římě.⁴¹ Naproti tomu si mohli jiní vybrat i světce přísné, jako to roku 1708 udělal v noviciátě Karel Jandík z Litomyšle (1695–1756), který si zvolil pro své třetí jméno sv. Vojtěcha, proslulého svou přísností. Když v letech 1745–1748 a 1754–1756 zastával jako P. Germanus a S. Adalberto postupně úřad německého a českého provinciála, patřil skutečně mezi ty nejprísnější karatele mravů.⁴² Jako fonetickou modifikaci příjmení můžeme např. uvést P. Tobias Thomase a S. Elia (1688–1720), který se jmenoval Matyáš Jelínek, pocházel z Litomyšle, byl význam-

ným řádovým filozofem a prvním představeným koleje v Rychnově nad Kněžnou.⁴³ Naskytá se nám ještě otázka, zda ti piaristé, jejichž jména měla blízko k roztomilým květinám, jako např. P. Hyacint Schultz a S. Narciso, mohli vůbec udělit studentům při zkoušení černý kalkulus nebo zapsat do seznamu k jejich jménu špatnou známku a kritizující poznámku. Rovněž o tom, zda byli nositelé řádových jmen s nimi spokojeni i ve stáří nebo k jakým přezdívkám inspirovala tato jména, když jejich nositelé začali vyučovat, se dnes již vůbec nic nedozvíme.

Jezuité, jejichž noviciát se nacházel v Brně a připravoval vedle noviců pro kněžské a učitelské funkce ve větší míře i laické bratry, kteří se zde mohli vyučit např. i specializovanějším povoláním, jako byl chirurg nebo lékárník, používali i ve svém řádovém životě civilní jména.⁴⁴ Přesto však i zde máme jednu velmi zajímavou historku, která se dotýká změny jména, v našem případě příjmení. V rámci tehdejší barokní zbožnosti se cítili ještě v této době velice ukřivdění lidé nesoucí příjmení podle nějaké negativní biblické osoby. V našem případě šlo o jezuitu Jana Piláta (*1628 v Litovli – †1689 v Brně), který požádal o změnu svého příjmení na Dilát, zřejmě z latinského slova dilato = rozšiřuji (sc. víru). Bylo mu vyhověno a v jezuitské literatuře, protože vedle své učitelské dráhy byl i plodným spisovatelem, bychom ho našli pod jménem Dilát.⁴⁴ Zde by asi systém třetího jména (příjmení se při tom neužívalo), přišel vhod.⁴⁵ Také premonstráti, po jezuitech a piaristech nejvíce ne středních školách působící řád, užívali v životě pouze řádových jmen.⁴⁶

Piaristické noviciáty vychovávaly budoucí učitele i bratry laiky (vrátné, zahradníky, kuchaře).⁴⁷ Všichni novici bývali podrobováni po krátké zkušební lhůtě, kdy mohli z noviciátu odejít, čtvrtletním vizitacím, kde byl vedle prospěchu a chování, k němuž se vyjadřovali všichni členové lipnické nebo starovodské koleje, hodnocen i jejich zdravotní stav. Informují nás o tom knihy kanonických vizitačních protokolů piaristického řádu, které podle pokynů svého nadřízeného zapisoval vždy příslušný sekretář provinciála.⁴⁸ Tak se např. při čtvrtletní vizitaci v srpnu roku 1732, kterou prováděl provinciál P. Basilius Sigel a S. Antonio, dovídáme o novicovi (většinou se již i zde používalo označení F. = frater) F. Julianovi a S. Andrea, že trpěl jakousi chorobou, která se projevovala slabostí hlasu. Protože se mohlo jednat o plicní chorobu, zejména tuberkulózu, které se nadřízení, kteří měli na starosti kolektiv noviců (rektor a novicmistr), obávali z důvodů nákazy, zavolali k němu lipnického chirurga. Ten po vyšetření doporučil mladíkovi návrat k rodičům. Kdy a zda k tomu došlo, ovšem přesně nevíme, neboť F. Julianus pobýval v koleji ještě asi rok a léčil se. Piaristou se však nestal. O podobných případech plicních onemocnění mezi novici v noviciátě se dovídáme rovněž i v dalších letech např. v roce 1740.⁴⁹ Obavy z nakažlivé plicní tuberkulózy byly tak veliké, že piaristé pravidelně dbali

(i v rámci přijímání do noviciátu) o prohlídky noviců chirurgem (lékařem) z Lipníka nebo jiným, v tomto oboru velmi zkušeným odborníkem.

Po absolvování noviciátu se mladí příslušníci řádu stávali kleriky a dále se vzdělávali. U piaristů to většinou probíhalo tak, že klerici odešli do vybraných kolejí, kde při učitelské praxi na základní škole nebo v nižších třídách gymnázia studovali několik let filozofii a později teologii, než přijali postupně kněžská svěcení.⁵⁰ Také jejich chování bylo předmětem kanonických vizitací. Velice pečlivě se dbalo na to, aby se v klauzuře nestýkali se žáky nebo aby naopak bezdůvodně a beze svědků nepobývali v ložnicích starších kněží, zejména svých učitelů. Rovněž přístup žen za nimi do klauzury byl zakázán. Také při péči o zahradu a o kuchyň se doporučovalo svěřovat tyto práce bratrům laikům (takzvaným *frateres operarii*). Milostné dopisy nebyly pochopitelně trpěny a jejich pisatelé byli stíháni tresty, např. týdním vězením s půstem o chlebu a vodě a oznámením provinciálovi.⁵¹ Při návštěvě města nebo vrchnostenského zámku bývali mladí klerici bráveni pouze jako doprovod a kladně se hodnotilo jejich zdrženlivé chování. Často ovšem doprovázeli starší kněží mladší i při velkých změnách v rámci stěhování mezi jednotlivými kolejemi a školami, k němuž docházelo pravidelně vždy v říjnu před zahájením nového školního roku. Starším kněžím se doporučovalo pečlivé sledování noviců a mladých kleriků a pokud se v něčem spletli, měli ihned omyl přivést na pravou míru nebo chybu nějak napravit.⁵² Často se jistě mladým klerikům zastesklo, když si zvykali na tvrdé soužití v koleji nebo tehdy, když jim při rozběhu jejich vlastní aktivity bránili někdy zkušenější a jindy ovšem řádně zkostnatělí a rigidní starší kolegové nebo nadřízení. Za všechny to dokládá nápis na přídešti jedné z knih pražské piaristické knihovny, původně používané v koleji v Rychnově nad Kněžnou, kde si ve druhé polovině 18. století jeden tehdejší mladý klerik vypsál divy světa. Nebylo jich zde vyjmenováno sedm, jak býváme zvyklí z dobových učebnic o starověku, ale osm, protože tím osmým byla právě rychnovská piaristická kolej.⁵³

Novici, klerici, stejně jako později řádoví učitelé i ostatní kněží nebo bratři laici byli řádovými stanovami vedeni k chudobě a k životu vyplněnému prací, převážně vyučováním a literární tvorbou. Neznamená to, že by se učitelé ve svém životě zřekli humoru. Setkávali se s ním téměř na každém kroku, vždyť vyučování přinášelo jistě celou řadu komických situací, jak už jsme se o tom zmínili v souvislosti se školními operami. Dokonce i v dokumentech, které se k výuce vázaly, vidíme, že někteří učitelé hleděli na věci s patřičným nadhledem, i když se jednalo o typický školský humor suššího typu. Projevovalo se to např. ve vedení školních matrik (seznamů žáků), kam se zapisovalo podle tříd křestní jméno žáka a příjmení, jeho bydliště (většinou i rodiště), věk, případně i další údaje. Později se začaly vést ještě rukopisné knihy, do nichž se zapisoval

především prospěch žáků, který se často vyjadřoval udílením bílých (kladných) nebo černých (záporných) kamínků, tzv. calculi. Proto se těmto knihám s hodnocením prospěchu studentů, případně i s poznámkami o nich, říkalo latinsky Libri calculorum.⁵⁴ Např. v matrice jindřichohradeckého jezuitského gymnázia z konce 17. století se často komolilo jméno obce Benešov na Penisov apod.⁵⁵ Také jména studentů, obzvláště těch, kteří zlobili a nedbali školních povinností, učitelé velmi rádi předělávali k obrazu charakteru žáka, který, když se např. jmenoval Nerad, býval do knih zapisován jako Neřád.⁵⁶

Samostatnou studii stran by si jistě zasloužily i poznámky o prospěchu žáků v Liber calculorum. Pro zajímavost můžeme doložit, jak vypadají takovéto zápisy na příkladech z Liber calculorum z piaristického gymnázia v Rychnově nad Kněžnou. Tato kniha byla vedena od školního roku 1749/50 a je pozoruhodná především tím, že je zde doložen prospěch Františka Martina Pelcla, pozdějšího významného historika.⁵⁷ Zápisy humorné povahy nenajdeme u nejlepších žáků rychnovských latinských škol, ale právě u těch nejhorších, i když i tam se často obešel zápis o prospěchu uvedením kalkulu a poznámkou, že je student nebo žák líný, nedbalý nebo dokonce hloupý.⁵⁸ V roce 1753 bychom se např. dočetli o žáku Theodoru Černém z Rychnova z parvy (1. třídy gymnázia), že je ve svých 11 letech přímo typem vrcholné lenosti a jeho o dva roky staršímu spolužákovi Františkovi Schubertovi rovněž z Rychnova, že chybí svědectví o pilnosti. V další třídě (principii) se oba spolužáci v roce 1754 zlepšili, i když Černý spíše nepatrně až ke konci roku. Velmi pěkný zápis zanechal učitel P. Chrystophorus Kukeli a S. Jacobo o jedenáctiletém Václavu Millerovi, studentovi parvy minor, jakési spíše přípravné třídy pro gymnázium. V charakteristice si pohrál učitel s jeho jménem a napsal, že „Malý mlynář zadržuje kola, dokud by neuznal, že je třeba mlít.“ V roce 1758 charakterizuje P. Florentinus Kotsky a S. Athanasio žáka Františka Prause, který chodil ve svých 18 letech do gramatiky (= 3. třída gymnázia), jako „Milovníka Pytagorejského mlčení, talentem, že se však přizpůsobí pouze tomu, kolik chce udělat.“ Ve výčtu charakteristik by bylo možno pokračovat ještě dále, ale na závěr si dovolím od P. Florentia ještě jednu vtipnou charakteristiku průměrného žáka rychnovské gramatiky (= 3. třídy gymnázia) Františka Pokorného – „Malého vzrůstu ve studiích většího.“⁵⁹

Svědectvím o životě v řádových domech (kolejích a kláštorech) byly také, jak je vidět i z několika citací v této studii, vizitační protokoly. Kanonické vizitace většinou prováděli provinciálové řádu se svými sekretáři nebo zástupci, kteří o nich pořizovali zápisy. Pokud řády měly v čele generála, který sídlil obyčejně v Římě, konaly ještě občas i generální vizitace, při nichž objel pokud možno řádové domy všech velikostí sám generál řádu se svými zástupci. U piaristů jsme o průběhu vizitací v celé provincii souborně informováni z knihy vizitač-

ních protokolů, které se kompletně dochovaly od roku 1731. Vizitátoři (provinciál se svým sekretářem) vždy v jarních a letních měsících roku (v květnu až září) projeli všechny koleje a pořídili zápisy se schválením nebo i s výtkami, které stručně formulovali do několika bodů, aby za rok mohli zkontrolovat jejich splnění. Nabádali při nich ostatní členy řádu k pečlivému dodržování řádových pravidel, ke smířlivému životu,⁶⁰ radili, jak se mají členové řádu chovat na veřejnosti i v náboženském životě. Všimli si chyb v hospodářství, ve výuce, ve způsobu vedení bohoslužeb i ve styku se světskými osobami, zejména s mecenáši z řad šlechty, se světskými kněžími nebo vrchnostmi okolních panství. Rozčilovaly je vnitřní rozpory v kolejích, proti kterým se snažili preventivně postupovat. Hlavní osobou, která měla účast v této řádové trestní pravomoci, býval rektor koleje, jemuž příslušelo i trestání za přestupky (opilost, hraní karet, pozdní příchody na obřady, do výuky apod.). Vedl však i složitější jednání (např. v případě útěku řeholníka). Spolu s vizitacemi kolejí bývaly do knihy vizitací zapisovány i čtvrtletní vizitace noviců. Generální vizitaci zažili piaristé v 1. pol. 18. století pouze v roce 1726, kdy ji prováděl řádový generál P. Adolphus Groll a S. Georgio (1682–1743). Narodil se v Kroměříži, kde studoval na zdejším piaristickém gymnáziu s výborným prospěchem, což zdůraznil např. piarista P. Aegidius Hecht a S. Ferdinando (1664–1726), který jakožto rektor benešovské koleje psal i její dějiny.⁶¹ Zatímco generální vizitace byla spíše reprezentativní záležitostí, dovedli být provinciálové při každoročních inspekcích i značně tvrdí. K takovým patřil i nám již známý P. Germanus Jandík a S. Adalberto (1695–1756), jak vidíme např. ze zápisů vizitace v piaristické koleji v Bruntále z roku 1747, kde kladl důraz na to, aby učitelé netrpěli v celách návštěvy svých žáků, jinak měli být potrestáni tvrdým půstem na osm dní. Zakazoval jim chodit na procházky mimo kolej. Podobná nařízení dával také i v jiných kolejích, např. v Lipníku nad Bečvou.⁶² Tento provinciál prý dokonce navrhoval jako opatření při vizitacích známkování učitelů, kteří se měli ráno ukázněně ve dvojstupech rozejít do svých tříd. Pocit všeobecné sledovanosti (často i v soukromí) považovali asi někteří klerikové za jednu ze základních podmínek udržení kázně, jak vidíme ještě dnes na obou příchodových dveřích v hlavní studovně Národní knihovny v Praze v někdejším Klementinu, kde býval refektář staroměstské jezuitské koleje. Nad jedněmi (dnes používanými) je zobrazeno boží oko s nápisem „Omnia vidit“ a nad druhými pak i boží ucho s nápisem „Omnia audit“.

Zbývá si ještě položit otázku, jak dlouho dobrá nálada tehdejšími učiteli vydržela. Bylo to jistě individuální. Mnohým řádovým učiteli jistě až do smrti, pokud jim ji nezkazila nějaká velmi smutná nebo nepříjemná životní událost. Někteří bývalí učitelé ovšem na svůj životní optimismus, pokud nepočítáme s přirozeným nárůstem skepse se stárnutím, jakoby zapomněli. Stávali se z nich

často přísní vizitátoři, případně jiní řádoví úředníci. Po těch prvních se nám většinou zachovala díla téměř ze všech vědních oborů, zejména pak učebnice, které podobně jako jejich dramata, jež psávali na počátku pedagogické dráhy pro studenty a žáky svých tříd, dovedly dodat do lidské duše alespoň jiskřičku optimismu. Po těch druhých pak nezbylo vůbec nic, pouze několik přísných nařízení ve vizitačních protokolech, která nám dnes připadají, jakoby rovněž pocházela z říše humoru.

POZNÁMKY

¹ O matrikách a knihách prospěchu (tzv. Libri calculorum) srv. např. Bartůšek, V.: Cesty studentů z Podblanicka za vzděláním v 17. století. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 24, 1983, s. 219–235; Bartůšek, V.: Cesty studentů z Podblanicka za vzděláním v první polovině 18. století. SVPP, 25/1984, s. 211–222; Bartůšek, V. a kol.: Piaristé, tradice benešovské vzdělanosti a kultury. Benešov 1995 (dále Piaristé), 110 s.

² Nejnověji Čornejová, I.: Organizace jezuitského školství před rokem 1773. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 5, Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně, Semily 2000, s. 9–14; Bartůšek, V.: Dějiny a specifika piaristických gymnázií v českých zemích v 17. a 18. století (do roku 1778). Ibid. s. 15–22.

³ Srv. např. ještě Štverák, V.: Stručné dějiny pedagogiky. Praha 1983, s. 183–196.

⁴ Dívčí školy uvádí i v polovině 18. století např. i Tereziánský katastr, jehož edice uvádí sice torzovitě, ale již poměrně velký počet učitelů obecných škol. Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964, 325 s., sv. 2. Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, 525 s. ed.: Chalupa, A., Lišková, M., Nuhlíček, J., Rajtoral. Nejvíce případů bylo v Litoměřickém kraji.

⁵ Bartůšek, V.: Pobělohorské školní řády v českých zemích. Pedagogika, 1986, s. 691–705.

⁶ Čornejová, I.: Správní a institucionální vývoj pražské univerzity (Vztah univerzity k panovníkovi, státním a zemským orgánům). In: Dějiny Univerzity Karlovy. II. 1622–1802, Praha 1995, s. 24–56.

⁷ Bartůšek, V.: L'enseignement du français dans les pays de Bohême (1620–début XIX e siècle). Archivum Scholarum Piarum, 1990, s. 237–251.

⁸ Jílek, F. – Lomič, V.: Dějiny českého vysokého učení technického. I/1, Praha 1973, s. 19–52.

⁹ Bartůšek, V.: Dějiny a historiografie piaristického řádu z hlediska rekatolizace v českých zemích. Časopis Matice moravské (dále ČMM) 116, 1997, s. 440–448.

¹⁰ Volek, T.: Hudební klasicismus. In: Československá vlastivěda. IX Umění. Sv. 3 Hudba, Praha 1971, (dále ČSV IX.), s. 107–149.

¹¹ Zde mu např. věnoval vynikající pedagogickou péči řádový skladatel P. Šimon Václav Kalous a S. Bartolomeo (1715–1786), rodák ze Solnice.

¹² Texty přeloženy do češtiny pod názvem Byl jednou dobrý kantor.

- ¹³ Česky pod názvem Bledí žáci.
- ¹⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), fond Piaristé Mikulov (E 53), Liber visitationum provinciálíum. rkp. 14 A 14 (dále uvádím pouze signaturu rukopisu), pag. 93 (kolej Vídeň) . Podobná opatření proti hrám platila pochopitelně i pro učitele. Viz s. 156 ibid.
- ¹⁵ ČSV IX., s. 124.
- ¹⁶ Bartůšek, V.: Pobělohorské školní řady. s. 699–703.
- ¹⁷ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), fond Premonstráti Želiv, Regulae aneb pravidla k zachování od mládeže při gymnasium (alumnatum) slavného kláštera želivského, kn. 44.
- ¹⁸ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp.. 14 A 14, např. pag. 84 (Vizitace koleje v Kosmonosech r. 1736) nebo s. 252 (Vizitace koleje v Bílé Vodě v r. 1751).
- ¹⁹ Slušné chování se pochopitelně vyžadovalo od studentů i o prázdninách, stejně tak jako od kleriků i v této době, kdy nebyli před svými žáky a pochopitelně i na cestách mezi jednotlivými kolejemi. Je třeba si ovšem uvědomit, že i tehdejší život např. v poddanských městech byl rovněž omezen podobnými nařízeními o slušném chování. Srv. např.: Procházková, E.: K životu poddanského maloměsta na Benešovsku v první polovině 18. století (Možnosti využití vrchnostenských instrukcí). SVPP 23, 1982, s. 243–260.
- ²⁰ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov, (E 53), kn. 14 A 14, pag. 86, 87 (Vizitace koleje v Litomyšli r. 1736), s. 148 (Vizitace koleje v Benešově u Prahy r. 1740).
- ²¹ Jednalo se vlastně o literární typ tzv. villanus quadratus, jak ho můžeme např. poznat v dílech sebraných učeným premonstrátem J. E. Košetickým (1639–1700) hlavně z tvorby více než o generaci staršího učitele V. F. Kocmánka. Srv.: Podlaha, A.: Třetí díl rukopisného sborníku Evermorda Jiřího Košetického. Sborník historického kroužku (dále SHK), 1908, s. 78; Cesnaková-Michalcová M. – Kopecký, J.: Osudy humanistické divadelní tradice v emigraci i doma, Kopecký, J. – Volek, T.: České barokní divadlo lidové. In.: Dějiny českého divadla I., Praha 1968, s. 155–167, 280.
- ²² K podrobnějšímu příkladu jak tehdy vypadala městská rada srv. např. Procházková, E.: Městská správa v Benešově v 1. polovině 18. století. Středočeský sborník historický 13, 1978, s. 197–208.
- ²³ Cantilenae diversae. Ed. Štědroň J., Opus musicum. Brno 1992.
- ²⁴ V královských a krajských městech vznikla v českých zemích především jezuitská gymnázia.
- ²⁵ Kavalírské fundace piaristů zakládané do poloviny 18. století šlechtici bývaly často až na výjimky (Mikulov, Litomyšl) menšího rozsahu.
- ²⁶ Bartůšek, V.: Pokusy o založení gymnázia v Pelhřimově. Jihočeský sborník historický (dále JSH) 52, 1983, s. 1–9.
- ²⁷ Piaristé. s. 42–44; Generální archiv piaristů Řím (dále GA), fond Hist – Bibl. CART 133 A, P–R. Fundationes variae ad finem non deductae. Ab anno 1619 ad 1910. Dopis byl v roce 1684 notářsky ověřen.
- ²⁸ Bartůšek, V.: Pokusy...

- ²⁹ Ibid.; Kleisner, T.: Raněbarokní Pacov za posledních světských majitelů. Vlastivědný sborník Pelhřimovska 8, 1997, s. 26–32.
- ³⁰ Stejně jako dnes při kostele sv. Pantaleona nedaleko Piazza Navona.
- ³¹ GA viz pozn. 27.
- ³² Neumann, A. A.: Piaristé a český barok. Přerov 1933, s. 63, pozn. 19). Dopis se autorovi této studie nepodařilo najít. V GA Řím (viz pozn. 27) je z roku 1709 je dochován opis latinského dopisu (mohlo se ovšem jednat i o opis překladu z češtiny), kde generál řádu odpovídá na připomínku, že vzájemná jednání o založení koleje mezi piaristy a městskou pelhřimovskou radou již trvají 29 let, poukázáním na slabé zajištění fundace ze strany žadatele – tedy pelhřimovské městské rady.
- ³³ Bartůšek, V.: Cesty pelhřimovských studentů za vzděláním v 17. a 18. století. JSH 50, 1981, s. 250–259; ČSV IX., s. 388. Nakonec došlo v r. 1763 asi podle rady benešovského piaristického rektora P. Eugenia Sebastianiho z Častolovic a Matre Dei k založení gymnázia, kde jako učitelé působili kaplani z místního děkanství, podobně jako o rok dříve před tím v Chrudimi. Srv.: Bartůšek, V.: Dějiny gymnázia v Pelhřimově. 1762–1783. JSH 53, 1984, s. 173–180.
- ³⁴ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov E 53, Elenchus foundationum omnium collegiorum provinciae Germaniae Scholarum Piarum cum et sine onere. rkp. 23 A 23. V kolejích byly jejich fundace zapsány buď v análech nebo ve zvláštních knihách, případně byly nejpečlivěji uchovávanou součástí kolejních archivů. Srv.: Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. Sborník archivních prací 20, 1970/2, s. 572–578.
- ³⁵ Např. Státní okresní archiv Benešov (dále SOkA Benešov), fond Piaristická kolej Benešov, Annales domus Beneschoviensis. Tomus II. (dále ADB II.) uvádí občas práce, které rodiče žáků, většinou řemeslníci, vykonali zdarma při úpravách koleje nebo škol.
- ³⁶ Správa Kolowratského zámku Rychnov nad Kněžnou, Rerum religionis et domus Richnoviensis Scholarum Piarum historia. T1 1714–1760, pag. 539–541.
- ³⁷ V případě Rychnova se jednalo o jedno z nejmenších gymnázií v Čechách.
- ³⁸ SOkA Benešov, fond Piaristická kolej Benešov ADB I, pag. CXXVb–CXXVIIb. Seznamy piaristických kleriků ho neuvádějí.
- ³⁹ Založena 1690. O životě piaristických noviců viz Bombera, J.: Výchova a vzdělání u piaristů v našich zemích. Jižní Morava (dále J M) 20, 1984, s. 113–122.
- ⁴⁰ Bartůšek, V.: Blahoslavený Pietro Casani a počátky piaristů ve střední Evropě. Muzejní a vlastivědná práce. Časopis přátel starožitností 105, 1997, s. 141–149.
- ⁴¹ Srv. např. Ondruš, R.: Blízki Bohu i ľudom. Bratislava 1991, s. 219 – 222. Bombera, J.: Bernard Bartlicius (1646–1716). Příspěvek k barokní analistice. JM 21, 1985, s. 65–74; Bartůšek, V.: Dějiny a historiografie..., ČMM 116, 1997, s. 442–443.
- ⁴² V polovině 18. století došlo k rozdělení německé piaristické provincie na česko-moravsko-slezskou a rakouskou. Provinciál Germanie sídlil v Mikulově, stejně jako později provinciál česko-moravsko-slezské provincie. Představený rakouské provincie sídlil ve Vídni.
- ⁴³ Srv. např.: Významné osobnosti okresu Rychnov nad Kněžnou. Rychnov n. Kn. 1994, s. 138.

- ⁴⁴ MZA Brno, fond Cerroniho sbírka, sign. II, č. 76 Katalog noviců české provincie 1655–1741.; Ibid., fond Sběrka rukopisů Františkova musea – G11, sign. 593, Katalog noviců české provincie jezuitské 1740–1772.
- ⁴⁵ Hanzely, C., J.: *Gloria posthumana studiosorum Brunensium in obsidione Suevica* (sic!) anno MDCXLV, pro urbe militantium sub solennem praemiorum distributionem vulgata. Brunae 1798, s. 43–45, 8. Joannes Pilatus; Čornejová, I. – Fechtnerová, A.: *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*. Praha 1986, s. 65, 66. Doktor filosofie Joannes Dilatus, vyučoval většinou na gymnáziích, některá i řídil a napsal několik prací věnovaných poutním místům.
- ⁴⁶ Příjmení používám pouze pro rozlišení a bližší určení, jinak se o knězi mluvilo jako např. o Eugeniovi (sc. P. Eugenius Sebastiani z Častolovic).
- ⁴⁷ Např. Jiří Evermord Košetický.
- ⁴⁸ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Řád piaristů (dále ŘPi), rkp. 28 přináší seznam řádových kleriků i laických bratří (tzv. fratres operarii).
- ⁴⁹ Srv. MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp. 14 A 14 (Čtvrtletní vizitace noviců v Lipníku 1732 a 1740, s. 29, 145 a 146). SÚA Praha, fond ŘPi, rkp. 28 F. Juliana a S. Andrea nikde neuvádí stejně jako Fischer, K.: *Verzeichnis der Piaristen des deutschen und böhmischen Ordenprovinz*. München 1985, 222 s.
- ⁵⁰ Teologie se studovala např. v Mikulově nebo v Kosmonosech.
- ⁵¹ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp. 14 A, pag. 14 (Vizitace koleje v Kroměříži v r. 1731). Ibid., s. 92 (Vizitace koleje v Hornu 1736).
- ⁵² Ibid., s. 118 (Vizitace ve Staré Vodě 1739). O stěhování viz též Bartůšek, V.: The importance of the biographies of Piarists for the knowledge of the circulation of musicians in the czech lands in the 17th and 18th centuries. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis facultas Philosophica, Philosophica-Aestetica. Musicologica Olomucensia IV*. Olomouc 1998, s. 111–114.
- ⁵³ SÚA Praha. Knihovna. Knihovna Piaristické koleje na Novém Městě pražském. Nápis na přideštní knihy *Novus apparatus Virgilii poeticus* z r. 1767 (st. sign. BIV.b.16).
- ⁵⁴ Dochovaly se např. i pro piaristická gymnázia v Litomyšli, Kroměříži, Benešově, Rychnově nad Kněžnou nebo Českých Budějovicích a jsou uloženy v příslušných okresních archívech.
- ⁵⁵ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, fond Jezuité Jindřichův Hradec, Katalog žáků jezuitského gymnázia v Jindřichově Hradci 1594–1693.
- ⁵⁶ SOKA Benešov, fond Gymnázium Benešov, *Liber calculorum gymnasii Beneschoviensis apud prefectum servandus 1751–1778*; o jménech (křestních i příjmeních) a jejich vývoji srv. např. Davídek, V. – Doskočil, K., Svoboda, J.: *Česká jména osobní a rodová*. Praha 1941, 110 s.
- ⁵⁷ SOKA Rychnov, fond Gymnázium Rychnov. *Calculi gymnasii Richnoviensis 1749–1809*.
- ⁵⁸ Bývaly hodnoceny písmenem m nebo d pravděpodobně podle latinského označení prospěchu (*miser...debilis?*). Pro dobrý prospěch bylo písmeno a, pro výborný pak A.

⁵⁹ SOkA Rychnov, Calculi... V nefoliované knize je nutno hledat podle data a třídy studentů. Některé záznamy uvádí též Březina, K.: Dějiny rychnovského gymnázia. Rychnov nad Kněžnou 1924, s. 25–27.

⁶⁰ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), kn. 14 A 14.

⁶¹ SOkA Benešov, fond Piaristická kolej v Benešově ADB I, srv. Bartůšek, V.: Informace o lékařství v benešovské piaristické kronice. Dějiny věd a techniky 30, 1997, s. 70–74.

⁶² MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), kn. 14 A 14.

PŘÍLOHA

Piaristická kolej v Rychnově nad Kněžnou na počátku 20. století

*Pohled na piaristickou kolej v Benešově ze Zámecké (dnešní Tyršovy) ulice, stav k roku 1860
(podle Pinkas, A.: Topografie města Benešova I.)*

Piarista v řeholním oděvu (18. stol.)

ZUSAMMENFASSUNG

DER SCHULHUMOR IN DER ZEIT DES BAROCKS IM 17. UND 18. JAHRHUNDERT IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN

Václav Bartůšek

*Der Humor war auch in der Barockzeit für Lebenswürze gehalten. Wir finden ihn im damaligen Schulwesen, besonders in den Gymnasien, wo sich die nächste Inteligenz aus den böhmischen Städten in diesen vorwiegend jesuitischen und piaristischen Schulen für ihren zukünftigen Beruf vorbereitete. Die Lehrer selbst erweckten oft bei den Schülern komische Vorstellungen und später besonders auch Erinnerungen, wie wir es in den berühmten Kantoroperen des 18. Jahrhunderts von Šimon Brixl und seinem Sohn Franz Xaver sehen können. Wenn die Studenten in ihrer Heimatstadt nicht studieren konnten, erkannten sie oft am eigenen Leib das Leid des Studentenlebens, wie es das Studententagebuch „*Cantilenae diversae*“ aus dem Jahre 1745 aus Brno zeigt. Aber auch in den schwersten Weilen verloren sie doch nie Humor.*

*Der Schulhumor zeigte sich in vielen Nuancen und Varianten und auch bei mehreren Ereignissen, z. B. bei der Wahl des Ordensnamens bei den Novizen, aber auch im alltäglichen Leben, bei der Nahrungsbesorgung für Ordensbrüder, bei der Entstehung neues College usw. Von den Fehlritten der einzelnen Ordensmitglieder lesen wir in den Visitationsprotokollen. Auch einige Erzählungen in den Ordenschroniken haben anekdotischen Charakter, z. B. von der Ausraubung des piaristischen College in Benešov vom Studenten Pavlíček im Jahre 1721, oder einige Eintragungen in den sog. *Libri calcurorum*, in den Zeugnissen vom Schulerfolg der Studenten, zumal wenn er gewissermaßen schlechter war. Der gesunde Humor half den anspruchsvollen Schulstoff den meisten Studenten besser aufzusaugen, und die optimistischen Lehrer waren immer mehr beliebt.*

STAVOVSKÝ REGISTRÁTOR A ARCHIVÁŘ VINCENC PETR ERBEN

Zdeňka Kokošková

V roce 1838 rozhodl český zemský výbor o přemístění vlhkem poškozených písemností korunního archivu, které zůstaly v repozitориu u svatovítského chrámu po odvozu většiny listin T. Taulowem z Rosenthalu roku 1750 do Vídně. Při stěhování archivu do místností na Pražském hradě se tak poprvé pracovníci setkali budoucí stavovský zemský historiograf František Palacký a budoucí stavovský zemský archivář Vincenc Petr Erben. Důvod účasti obou mužů byl rozdílný. Zatímco Palackého zajímal především obsah a vědecké zpřístupnění písemných památek, Erben byl zodpovědný za jejich uložení, fyzický stav a pečoval o výpůjčky z depozitáře. Přibližme si osudy člověka, s jehož jménem je spojeno bezmála čtvrt století archivní péče o nejcennější listinný fond našeho státu.

Vincenc Petr Erben se narodil 5. dubna 1797 v krkonošském městečku Vrchlabí, které bylo správním centrem panství hraběcího rodu Morzinů. Jeho otec Václav, tehdy ještě pomocný učitel tamní normální školy, sice již v době Erbenova dětství patřil mezi hrstku místních vzdělavců, ale finančně byla rodina zřejmě dlouho závislá na rodičích matky Apolonie, dcery tamního měšťana Františka Bittnera, v jehož domě č. p. 109 Erbenovi bydleli.¹

Vincenc P. Erben jako jeden ze synů pozdějšího vrchlabského školního ředitele nejspíš navštěvoval po ukončení normální školy některé z podkrkonošských gymnázií, ale vysokou školu již nevystudoval. V únoru roku 1817 se ve svých dvaceti letech ucházel o místo praktikanta v kanceláři zemského výboru v Praze. Jeho žádosti bylo začátkem června vyhověno,² možná i proto, že si přinesl velmi dobrý posudek od hraběte Jiřího Buquoye, v jehož službách začal svou úřednickou dráhu.

V žádosti o právě uvolněné místo kancelisty expedice již mohl v létě 1818 uvést, že v úřadě praktikuje druhým rokem, že má mnoho zkušeností z předchozí praxe, a navíc přiložil i velmi dobré vysvědčení od samotného ředitele kanceláře.³ Následující měsíc byl přijat a složil slib věrnosti ve funkci nejmladšího kancelisty expedice s ročním platem 400 zlatých. V tomto postavení se současně snažil podporovat svého bratra Eduarda Josefa, který byl právě přijat na pražskou techniku.

V létě roku 1819 přiměla nemoc matky Vincence P. Erbeny požádat v úřadě o první dovolenou, kterou hodlal věnovat návštěvě rodiny ve Vrchlabí, odkud chtěl rovněž přivést peníze z dědictví po dědovi na další bratrova studia.⁴ Trvalou finanční tíseň se rozhodl v roce 1821 řešit formou žádosti o čtvrtletní zálohu, která mu byla ve výši 100 zlatých vyplacena. Za ni si koupil nové ošacení, zaplatil výlohy za lékařské ošetření a zároveň opět přispěl na studia svého bratra.⁵ Již o dva roky později však znovu zápasil s finančními problémy, a tak byl nucen v úřadě opět požádat o dotaci. Protože se vzorně věnoval svým úředním povinnostem, často pracoval až do nočních hodin a navíc vypomáhal v kanceláři i nad rámec svých povinností, bylo mu vyplaceno 80 zlatých odměny.⁶

Roku 1824 se Erbenovi podařilo získat místo zapisovatele stavovského podacího protokolu s platem 800 zlatých, které zastával celých deset let. Pro jeho neustálou píli a pečlivost mu byla na jaře roku 1826 schválena desetidenní dovolená určená k vyřízení soukromých majetkových záležitostí ve Vídni.⁷ V té době jeho bratr již jako absolvent techniky hledal zaměstnání, a pravděpodobně také na přímluvu Vincence Erbeny se mu podařilo získat místo v zemských službách, a to v kanceláři kontrolora berounské krajské stavovské pokladny, která sídlila v Praze.⁸

V. P. Erben střídal od svého nástupu do kanceláře zemského výboru podnájemy na různých místech Malé Strany, odkud neměl do úřadu daleko. Několikrát dokonce jako adresu uvedl i sídlo šlechtického rodu, u kterého začínal svoji úřednickou dráhu – tzv. malý Buquoyovský palác na Velkopřevorském náměstí. V roce 1830, ve věku 33 let se rozhodl uzavřít sňatek a usadit se. S platem podacího protokolisty byl již lépe finančně zajištěn a navíc si našel bohatou a mladou nevěstu – šestnáctiletou Jindřišku, dceru pražského mlynáře a později majitele realit Václava Novotného.⁹ Důvody, proč zámožný měšťan souhlasil se sňatkem své neplnoleté dcery se stavovským úředníkem žijícím v podnájmech, nejsou příliš jasné. Pravděpodobně i na něho Erben působil dojmem snaživého, cílevědomého a vzdělaného muže s velkou perspektivou. Ohlášky i svatba se konaly v kostele sv. Jiljí za přítomnosti dvorního rady Josefa Karla von Altmanna a ředitele stavovské kanceláře Vincence Falka. Po svatbě se novomanželé přestěhovali do klasicistní novostavby v dnešní Divadelní ulici č. p. 320 na Starém Městě, kde během sedmi let přišlo na svět prvních pět jejich dětí.¹⁰

Na jaře roku 1832 V. P. Erben požádal o třítydenní dovolenou, kterou strávil se svou mladou ženou čekající druhé dítě u švagra ve Vídni.¹¹ Protože se jeho rodina rychle rozrůstala a bylo nutné ji materiálně zajistit, ucházel se v červnu 1834 o místo stavovského registrátora uvolněné Kašparem Thinellim z Löwensternu.¹² Thinellimu, který byl nemocen, pomáhal již od roku 1832 a v květnu 1834 byl navíc pověřen vedením stavovské spisovny. Mezi důvody, které dále

uváděl v žádosti, neopomněl poznamenat, že již krátce po přijetí do úřadu samostatně vykonával konceptní službu, vedl expedici v době dovolené svého nadřízeného a od r. 1830 soustavně pečoval o kancelářské potřeby. Připomenul i svou nezištnou pomoc s vedením úřední agendy u České spořitelny a u některých sociálních a zdravotnických korporací. Začátkem července mu bylo místo uděleno a získal roční plat ve výši 1000 zlatých. V té době začal pracovat i v komisi pro dědickou daň, jejímž členem byl až do listopadu 1850, kdy protokolárně předal celou její písemnou agendu českému místodržitelství.

Důstojné postavení vyššího zemského úředníka začal Vincenc Erben doplňovat členstvím v řadě vědeckých, uměleckých i dobročinných společností a pravděpodobně také bohatším společenským životem. Byl členem Společnosti vlasteneckého muzea v Čechách, Jednoty pro zvelebení církevní hudby v Čechách a měl předplatné do lóže ve Stavovském divadle. Od čtyřicátých let pak působil ve výboru Žofiiny hudební akademie (Sofienakademie zur Emporhebung des klassischen Gesanges und der Musik), byl čestným členem Pražského zaopatřovacího ústavu pro vdovy a sirotky po hudebnících (Prager Tonkünstler- Wittwen und Waisen Versorgunganstalt), jehož ředitelem byl František Škroup. Jeho zájmy sahaly od hudby až ke Společnosti českého zahradnictví (Böhmische Gartenbaugesellschaft). S Erbenovým společenským postavením však byla spjata i aktivní účast v dobročinných organizacích, v jeho případě se jednalo zejména o funkci jednoho z dvanácti ředitelů Spolku pro blaho dětí potřebujících pomoc (Verein zum Wohle hilfsbedürftiger Kinder).

V roce 1836 zaneprázdnila zemské stavovské úředníky, cílevědomého Vincence P. Erbena nevyjímaje, několikaměsíční příprava zářijové korunovace Ferdinanda V. a jeho manželky Marie Anny. Členové korunovační komise museli zvládnout množství úkolů od zajištění vlastního ceremoniálu, přes výzdobu prostor Pražského hradu i města, sezvání zemského sněmu, objednání korunovačního divadelního představení, až po zajištění plesů, hostin, turnajů a lidových slavností. Všechny práce spojené s korunovací vykonávali úředníci zcela nezištně, což také Erben neopomínal ve svých žádostech o povýšení zdůraznit.

Dne 13. dubna 1837 byla výnosem prezidia zemského výboru ustavena komise v čele s guberniálním radou Fürstenbergem, která měla prozkoumat předání listin a knih uložených u desk zemských do korunního archivu. Za zemský stavovský výbor připravoval delimitaci v budově zemského soudu rovněž Bohuš z Otěšic a stavovský registrátor Vincenc Erben.¹³ Tehdy se Erben poprvé setkal s archivní problematikou a osobně se přitom podílel na převzetí Wunschwitzovy genealogické sbírky do stavovské registratury a Wunschwitzovy knihovny, z níž téměř všechny knihy předal zemskému muzeu.

Silvestr roku 1837 se stal důležitým mezníkem, který ovlivnil Erbenovu činnost v zemských stavovských službách. Toho dne totiž ředitel kanceláře V. Falk nařídil na základě varování dvorského stavebního úřadu prohlídku poškozeného přístavku u kaple sv. Václava ve svatovítské katedrále, v němž byly uloženy listiny pražské části korunního archivu.¹⁴ Protože stavovský stavební inspicient Tomáš Vala potvrdil zchátralý stav tzv. svatováclavského repozitoria, bylo rozhodnuto provést i vnitřní prohlídku poškozeného přístavku. Již na konci ledna 1838 byla nejvyšším purkrabím Chotkem sestavena komise v čele s guberniálním viceprezidentem a nejvyšším zemským písařem svobodným pánem Procházkou. Tato komise 30. května definitivně rozhodla o přenesení vlhkem poškozených listin ze svatováclavského přístavku do stavovské sněmovny na Pražském hradě.¹⁵ Počátkem března projevil zájem o tyto památky rovněž František Palacký, jenž právě pracoval na druhém díle českých dějin a chtěl si doplnit heuristiku o prameny, které dříve neměl možnost studovat v tajném archivu ve Vídni. Přislíbil proto zemskému výboru, že pořídí soupis listin odpovídající moderním vědeckým požadavkům.¹⁶

Koncem jara byly pod dozorem stavovského registrátora V. P. Erbena zavlhle listiny přenášeny z kaple sv. Václava do stavovské sněmovny, kde nejpoškozenější exempláře po jejich vyschnutí konzervoval knihař Václav Rost. V průběhu léta a podzimu byly písemnosti Františkem Palackým za pomoci praktikanta kanceláře pražského kriminálního soudu Karla Jaromíra Erbena chronologicky seřazeny, očíslovány a sepsány. Vzniklo tak oddělení veřejných listin („korunní archiv“), soukromých listin („privátní archiv“) a skupina berních reversů.¹⁷ Knihař Rost zhotovil pro listiny 945 papírových schránek, které byly opatřeny signaturami a uloženy do dřevěných zásuvek objednaných Vincencem Petrem Erbenem pro nové skříně umístěné v poradní síni zemských desek (tzv. světnice votantů). Depozitář byl současně vybaven železnými okenicemi a vchod opatřen dřevěnými a železnými dveřmi, jež se zamykaly na pět zámků.¹⁸

Přenesení korunního archivu do nového depozitáře mělo z hlediska fyzické péče o cenné písemné památky českého státu zásadní význam. Listiny byly zbaveny vlhkosti, ošetřeny, zrevidovány, opatřeny novým inventářem a uloženy do suchých prostor. Na schůzi zemského výboru dne 23. listopadu bylo navíc rozhodnuto o pravidelných jarních a podzimních komisionálních prohlídkách archivu. Ze zainteresovaných osob přineslo přenesení listin největší prospěch bezesporu Františku Palackému. Podíl na revizi a inventarizaci archivu totiž Palackému přinesl dlouhoočekávaný titul stavovského historiografa, jenž mu byl udělen na základě doporučení zemského výboru a následné podpory českého gubernia 24. listopadu 1838 císařem Ferdinandem. Navíc mu byla vyplacena odměna za práci ve výši 300 zlatých.¹⁹ Mladý praktikant kriminálního soudu

Karel Jaromír Erben si za pomoc Palackému vydělal 100 zlatých, což byla pro nehonorovaného úředníka poměrně značná částka.²⁰ Registrátor V. P. Erben získal titul stavovského archiváře, resp. archiváře svatováclavského archivu. Toto ocenění mu přineslo nárůst pracovních povinností, avšak nikoli nárok na zvýšení platu či jinou finanční odměnu.²¹

Již v roce 1839 začala pracovat komise pro dozor nad svatováclavským archivem, v jejímž čele opět stál guberniální viceprezident a nejvyšší zemský písař Jan svob. pán Procházka. Zemský výbor zastupoval rytíř Václav Bohuš z Otěšic, kterého při revizích archivu doprovázel stavovský archivář V. P. Erben. Pravidelných prohlídek se účastnili i další majitelé klíčů od vstupních dveří: nejvyšší purkrabí, pražský arcibiskup, zástupce metropolitní kapituly a člen magistrátu. Na základě dekretu zemského výboru z 28. června 1839 pořídil archivář V. P. Erben při podzimní prohlídce inventář zařízení, z něhož vyplývá, že svatováclavský archiv byl uložen ve dvou trojkřídlých skříních, z nichž každá měla čtyřicet osm zásuvek.²²

Přestože se původně zdálo, že listiny budou umístěny v dostatečně suchém prostředí, byl při prohlídce v červenci roku 1840 znovu zaznamenán zápach hniloby způsobený umístěním archivu v uzavřeném prostředí bez proudícího vzduchu. O radu byl požádán profesor chemie na pražské polytechnice Karel Balling, který v červnu 1841 doporučil přidávat kafr a kreozot do každé zásuvky s listinami. Vincenc P. Erben opakovaně zdůrazňoval, že je nutno zajistit proudění vzduchu v místnosti. Pravidelné větrání však bylo v rozporu s přísnými archivními předpisy vyžadujícími účast majitelů všech klíčů. Proto bylo rozhodnuto o vytvoření průduchů v protilehlých okenicích, aby v místnosti došlo k cirkulaci vzduchu. Začátkem roku 1848 přesvědčoval V. P. Erben komisi i o špatné protipožární ochraně, protože stěnou depozitáře vedl komín z naturního bytu dozorce.²³

Kromě zmíněné pravidelné péče o fyzický stav archiválií se Vincenc P. Erben staral o půjčování listin ze svatováclavského archivu a o pořizování jejich opisů a výpisů. K tomuto účelu vedl knihu výpůjček, do níž zaznamenával s příslušným evidenčním číslem každou listinu vyjmutou při prohlídce archivu. Při následující návštěvě depozitáře pak opět písemnosti zakládal. O manipulaci s každou jednotlivinou se zmiňoval v pravidelných zprávách o prohlídce archivu.²⁴

Již na počátku září 1839 na základě příkazu státního kancléře knížete Metternicha pověřil zemský výbor V. P. Erben spoluprací se zemským historiografem Františkem Palackým při pořizování opisů šestatřiceti listin týkajících se braniborské marky pro pruského dvorního radu a archiváře prof. Riedla. Při

pravidelné prohlídce svatováclavského archivu, již se koncem září zúčastnil i František Palacký, bylo rozhodnuto, že brandenburgica V. P. Erben z titulu své funkce vyzvedne, podřízení úředníci je v jeho kanceláři opíší, historiograf Palacký provede jejich kolacionování a předá je zemskému výboru k expedici. Originály měly pak být uschovány u Erbena a při nejbližší prohlídce archivu opět vráceny na původní místo.²⁵

V Erbenově zprávě o prohlídce svatováclavského archivu z roku 1847 je uveden celkový počet uložených písemností. Jednalo se o 832 listin z oddělení korunního archivu, 156 listin z tzv. soukromého archivu a 172 reverzů. Erben zároveň poznamenal, že do archivu nově uložil 12 litografií z korunovace v roce 1836. Téhož roku mimo jiné ještě vyzvedl pro Františka Palackého listinu Vladislava Jagellonského z r. 1505 a uložil zpět tři erbovní listiny.

Z archivní praxe registrátora Vincence P. Erbena lze připomenout i jeho úsilí o předání tzv. malého stavovského archivu do stavovské registratury po reorganizaci soudnictví v roce 1850²⁶ a péči o Wunschwitzovu genealogickou sbírku, v níž např. v roce 1855 vyhledával rodopisné údaje pro hrabata z Opersdorfu. Z titulu funkce svatováclavského archiváře vyřizoval v roce 1857 badatelské požadavky profesora Konstantina Höflera z Ústavu pro výzkum rakouských dějin při vídeňské univerzitě, který se zajímal o repertorium opisů listin z 16. století a o fotografování vybraných listin pro paleografická a diplomatická studia.²⁷ Po smrti nejvyššího zemského písaře rytíře Jana Norberta z Neubergu roku 1859 přejímal V. P. Erben z jeho pozůstalosti nejen klíče od korunního archivu, ale i Renzovu sbírku znaků a Schumanovu genealogickou sbírku včetně dalších rodopisných pramenů.²⁸

Úřad stavovského registrátora vykonával Erben od roku 1834.²⁹ K bezplatné funkci archiváře svatováclavského archivu a člena komise pro dědickou daň mu přibyl v roce 1839 ještě nehonorovaný titul administrátora zemských realit vykupovaných pro regulaci prvního pražského nábřeží. Na konci své služební kariéry, roku 1860, získal v úřadě ještě navíc bezplatný titul stavovského knihovníka.

V roce 1837 se Vincenc P. Erben přestěhoval ze Starého Města na Malou Stranu, kde vystřídal během sedmi let několik bytů v blízkosti Malostranského náměstí. Jeho již tak dost početná rodina se rozšířila o další tři potomky.³⁰ Po následujícím krátkém pobytu na Zderaze bydlel přímo na nábřeží v rohovém domu v ulici Na struze,³¹ odkud mohl sledovat dostavbu rodinného sídla na Žofínském ostrově, kde tchán Václav Novotný zároveň nechal budovat velký hostinec a lázně.³² Vážený staroměstský mlynář a majitel realit Novotný byl v té době schopen se navíc postarat i o některé z pěti dětí svého zesnulého syna E. Novotného, který působil ve Vídni jako oficiál domáciho, dvorského a stát-

ního archivu. V létě 1844 proto požádal V. P. Erben v úřadě o dovolenou, aby navštívil švagrovou ve Vídni a děti přivezl na výchovu do Prahy.³³

Po svém návratu z Rakouska začal V. P. Erben usilovat na získání titulu ředitele registratury, s nímž spojoval i naději na vyšší plat, protože jeho služební příjem zůstal již desátým rokem beze změny. Ředitel Vincenc Falk podpořil Erbenovu žádost s ohledem na jeho dlouholetou usilovnou práci a zároveň provedl srovnání existence titulatury kanceláře zemského výboru s jinými předními zemskými úřady. Koncem roku 1844 dorazila prostřednictvím českého gubernia z dvorské kanceláře zpráva o přiznání nového titulu V. P. Erbenovi „ad personam“. Proti všeobecnému očekávání však s ním nebylo spojeno žádné platové zvýhodnění.³⁴ Erbenův rychlý vzestup v úřednické kariéře se tak již definitivně zastavil. Od poslední platové úpravy v roce 1834, kdy mu byl příjem zvýšen na 1000 zlatých ročně, se až do svého odchodu do penze dočkal jen několika málo jednorázových odměn, přestože navíc dlouhodobě působil v několika komisích podléhajících zemskému výboru.

V roce 1847 se ředitel stavovské registratury přestěhoval s rodinou do nového domu na Žofínský ostrov, kde bydlel až do konce svého života.³⁵ Erbenovi se tak sice o rok později ocitli přímo v centru revolučního dění, avšak V. P. Erben zůstal stranou bouřlivých událostí. Revoluční rok 1848 v Evropě však zasáhl do života jeho sedmnáctiletého syna Emila, který si již dříve zvolil vojenskou dráhu. V březnu roku 1849 se jako poručík 21. pěšího pluku účastnil bitvy se sardinským vojskem u italské Novary, při níž utrpěl zranění. Jeho otec Vincenc proto počátkem dubna dostal od ředitele kanceláře třítydenní dovolenou, aby se mohl vydat za svým synem do italského lazaretu.³⁶

Koncem roku 1849 se Vincenc Erben opět ocitl ve finanční krizi. Proto si u zemského výboru vymohl alespoň jednorázovou odměnu ve výši 150 zlatých. Žádost odůvodnil usilovnou prací a dlouhodobou péčí o kancelářské pomůcky v úřadě.³⁷ Když o několik měsíců později přijal ještě funkci dozorčího komisaře a zplnomocněného zástupce zemského výboru v bubenečském obecním zastupitelstvu,³⁸ začal znovu požadovat zvýšení po sedmáct let nezměněného platu. Jeho žádost s doložením všech zásluh se sice postupně dostala až na stůl ministra vnitra Alexandra Bacha, ale ten ji na podzim roku 1851 údajně z úsporných důvodů zamítl.³⁹ Odepření ročního příplatku 200 zlatých dlouholetému zemskému úředníkovi mohlo být způsobeno i absencí vysokoškolského vzdělání, které mu sice bylo v roce 1831 prominuto, avšak počátkem padesátých let se právnická studia stávala nutným předpokladem k získání vyšších úřednických míst. Z posudku pražského městského hejtmana z 2. srpna 1851 pořízeného v této souvislosti se navíc dovídáme, že Erben měl sice svůj politický profil v pořádku, ale jeho morální pověst rozhodně nebyla nejlepší. Ředitel stavovské

registratury měl údajně sklony k záletnickým dobrodružstvím, při nichž utrácel vyšší finanční částky, takže jeho manželka byla nucena dokonce zastavit své šperky. S celou svou početnou rodinou žil v neshodách a v řadě obecně prospěšných spolků působil jen z vlastní namyšlenosti.⁴⁰ V roce 1854 pak obdržel V. P. Erben za podpory ředitele kanceláře jen obvyklou remuneraci za péči o kancelářské pomůcky.⁴¹

V padesátých letech si ředitel stavovské registratury od dřívější usilovné úřední práce v denních i nočních hodinách stěžoval na poškozený zrak. V srpnu roku 1854 proto požádal o čtyřtýdenní dovolenou na zotavenou a zamířil do rodného kraje – Krkonoš.⁴² Po čtyřech letech svoji žádost zdůvodněnou slábnutím zraku a úbytkem fyzických sil zopakoval, avšak tentokrát již nečekal na oficiální písemné schválení, jmenoval své zástupce a okamžitě odejel na celých šest týdnů do Podmokel. Přestože ještě z dovolené zaslal písemnou omluvu za svůj „neúřední postup“, byl přísně pokárán prezídiem zemského výboru.⁴³

V polovině ledna 1862 požádal Vincenc Erben po téměř 45 letech služby o vyměření penze. Žádost odůvodnil dlouholetou pečlivou prací v úřadě i v přidružených komisích a zhoršujícím se zdravotním stavem. Zavázal se setrvat do léta v tzv. bubenečské komisi a až do příštích voleb v bubenečském obecním zastupitelstvu.⁴⁴ Na únorovém zasedání zemského výboru bylo rozhodnuto o Erbenově nástupu do penze k 1. březnu 1862. Na jeho místo stavovského registrátora se stejným platem 1050 zlatých navýšeným o 10 % příplatku, jako měl V. P. Erben při odchodu z úřadu, ihned nastoupil Rudolf Weitenweber. Přestože nový registrátor převzal péči o archiv i klíč od skříní s listinami korunního archivu, nebyl mu titul archiváře udělen. Penzionovaný ředitel stavovské registratury V. P. Erben zemřel po deseti letech, 10. února 1872, v rodinném domě na Žofíně na následky mrtvice a byl pochován na Olšanských hřbitovech. Vdově Jindřišce Erbenové byl přiznán od 1. března 1872 vdovský důchod ve výši 40 % penze jejího zesnulého manžela, tedy 420 zlatých. Již v polovině února jí bylo doručeno z této částky 200 zlatých jako příspěvek na úhradu pohřbu.⁴⁵

Po odchodu ředitele stavovské spisovny a archiváře stavovského archivu Vincence P. Erbeny do důchodu se chopil iniciativy stavovský historiograf František Palacký. Již 15. července 1862 doporučil zemskému výboru zřídit podobně jako v jiných zemích monarchie samostatné místo zemského archiváře a jmenovat jím profesora pražské reálky Antonína Gindelyho, v němž viděl svého vhodného pokračovatele v českém dějepisném bádání. Na následující schůzi výboru dne 27. července bylo Palackého žádosti vyhověno a k 1. říjnu 1862 mohl Gindely nastoupit na nově zřízené místo.⁴⁶ Zatímco schválit jmenování zemského archiváře bylo pro zemský sněm pouhou formalitou a došlo k ní již v následujícím roce, projednání organizace archivu trvalo sněmu a jím určeným

komisím až do r. 1866, resp. do r. 1869, kdy byla pro archiv konečně vydána první úřední instrukce.

POZNÁMKY

- ¹ Státní oblastní archiv Zámrsrk, fond Sbírka matrik, Římskokatolický farní úřad Vrchlabí, rkp. 177/10, fol. 18. Otec byl školním pomocníkem asi od roku 1780, později působil jako učitel a varhaník při děkanském kostele, nakonec se stal ředitelem vrchlabské školy. Jeho hudební talent zřejmě ovlivnil i Vincence Erbena, který se později stal členem několika pražských hudebních spolků. Některé údaje ze života Vincence Petra Erbena srv. Lišková, Marie: Péče o stavovské archiválie v Čechách před r. 1862. Archivní časopis 17, 1967, s. 145–153, 205–213.
- ² Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA Praha), fond Zemský výbor (dále jen ZV) 1791–1873, sign. 8/314/13, kart. 221.
- ³ Tamtéž, sign. 8/333, kart. 227.
- ⁴ Tamtéž, sign. 22/148, kart. 317.
- ⁵ Tamtéž, sign. 18/267, kart. 281.
- ⁶ Tamtéž, sign. 18/277, kart. 283.
- ⁷ Tamtéž, sign. 22/113, kart. 317.
- ⁸ Rovněž Eduard Josef Erben zůstal v Praze a získal místo oficiála stavovské účtárny. Srv. tamtéž, sign. 8/20, kart. 201 b.
- ⁹ Archiv hl. m. Prahy (dále jen AMP), fond Sbírka matrik, JIL O 7.
- ¹⁰ AMP, fond Sbírka matrik, JIL N 11, fol. 270 a JIL N 12, fol. 20, 91, 131, 167.
- ¹¹ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 22/148, kart. 317.
- ¹² Tamtéž, sign. 8/434, kart. 233.
- ¹³ O předání tzv. malého stavovského archivu a Wunschwitzovy genealogické sbírky do stavovské registratury k svatováclavskému archivu se vážně uvažovalo již od roku 1835. Srv. Burdová, Pavla: Vznik a vývoj fondu Archiv českých stavů. Archivní časopis 36, 1986, č. 4, s. 221.
- ¹⁴ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 1/6, kart. 7. Ke stěhování srv. Koss, Rudolf – Bauer, Otakar: Archiv koruny české, I. – Dějiny archivu. Praha 1939, s. 264–266, Lišková, Marie: c.d., s. 205–206. Prázdné repozitorium bylo zbouráno v roce 1840. Srv. Morávek, Jan: Český archiv korunní na hradě pražském. In: Sborník prací věnovaných Prof. Dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931, Praha 1931, s. 277.
- ¹⁵ SÚA Praha, fond Český zemský sněm (dále jen ČZS), inv. č. 48, čj. 119, informace zemského výboru z 23. 11. 1838 o přenesení svatováclavského archivu, která byla připravena jako čtvrtý bod sněmovního jednání na 27. 12. 1838.

- ¹⁶ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, Podací protokol č. 97, čj. 855. Originál ve fondu ZV 1791–1873 nebyl nalezen, ale koncept je uložen v Pozůstalosti F. Palackého v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále viz LA PNP).
- ¹⁷ SÚA Praha, fond Archiv České koruny, Inventarium über der Landes Urkunden geh. Sct. Wenzels (Kron) Archivs des Königreiche Böhmen, 1838.
- ¹⁸ Klíče byly nadále rozděleny mezi nejvyššího purkrabího, pražského arcibiskupa, kapitolu, nejvyššího zemského písaře a pražský magistrát. SÚA Praha, fond ČZS, inv. č. 48, čj. 119. Blíže ke klíčům od archivu srv. Jenšovský, Bedřich: O sedmi klíších ke komoře korunní. Zprávy českého zemského archivu 7, 1932, s. 102–105.
- ¹⁹ Z rozhodnutí zemského výboru dne 23.11.1838 byla udělena „literátovi Palackému za účast při přenesení svatováclavského archivu“ odměna 300 zlatých. SÚA Praha, fond Stavovská zemská pokladna a účtárna (dále SZPÚ), Kniha dekretů č. 93, k čj. ZV 4106. O titulu stavovského historiografa uděleném o den dříve Palackému panovníkem nebylo ještě zemskému výboru nic známo, a proto nemohl být v průvodním listě ještě použit. Srv. SÚA Praha, fond České gubernium – všeobecná registratura 1836–1840, sign. 4/4/8, kart. 8. Pekař, Josef: Palackého titul stavovského historiografa, Český časopis historický 32, 1926, s. 376–380.
- ²⁰ LA PNP, fond Pozůstalost Karla Jaromíra Erbena, Doklady vlastní sign. 13/B/15 a sign. 13/B/16. Jako adresát schválené odměny je mylně uveden Jan Erben, jehož jméno bylo dodatečně opraveno na Karel Jan Erben. Odměna 100 zlatých za výpomoc při inventarizaci svatováclavského archivu udělená zemským výborem 23.11.1838 je zmíněna pouze ve fondu SZPÚ, Kniha dekretů č. 93, kde se k čj. ZV 4106 zároveň hovoří o zmíněné odměně pro F. Palackého.
- ²¹ Viz pozn. č. 15.
- ²² SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 1/6, kart. 7.
- ²³ Tři komíny na zdi směrem k Jiřskému náměstí byly skutečně odbourány. Morávek, Jan: c.d., s. 271.
- ²⁴ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 1/6, kart. 7.
- ²⁵ Listiny opisovali dva stavovští praktikanti, kteří získali za pětítýdenní práce po 15 zlatých. K tzv. braniborským listinám se vrátil F. Palacký ještě v roce 1842, kdy je nedoporučil českým stavům vyměnit za „nezajímavá“ bohemika nabízená pruským tajným archivem ve Vratislavi. Srv. SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 1/6, kart. 7.
- ²⁶ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 1/19, kart. 8.
- ²⁷ Tamtéž, sign. 1/6, kart. 7.
- ²⁸ Tamtéž, sign. 85/178, kart. 1389.
- ²⁹ Již v průběhu stěhování listin svatováclavského archivu, 16.7.1838, se V. P. Erben snažil opustit náročnou práci stavovského registrátora a žádal o funkci místoúčetního ve stavovské účtárně, kvůli němuž dokonce absolvoval vědu o státním účetnictví. Jeho žádosti však nebylo vyhověno ani o tři roky později. SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 8/455, kart. 234.
- ³⁰ AMP, fond Sbírka matrik, MIK N 17, fol. 278 a MIK N 18, fol. 155 a 251. Poslední – osmé dítě však zemřelo již půl roku po porodu.

- ³¹ Nové Město, čp. 227. Zde se jeho rodina rozrostla v krátké době o dvě děti. AMP, fond Sbírká matrik, VO N 15, fol. 167 a fol. 259.
- ³² Nové Město, čp. 226. V. Novotný koupil náplavový ostrov již v roce 1830, kdy měla svatbu jeho dcera Jindřiška s Vincencem Erbenem. V r. 1843 získal povolení na přejmenování ostrova na Žofinský. SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 85/514, kart. 1419.
- ³³ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 22/148, kart. 317. Cestou se chtěl ještě zastavit u druhého švagra – Václava Novotného, jenž sloužil jako hejtman ve Štýrském Hradci.
- ³⁴ SÚA Praha, fond ZV 1791–1874, sign. 8/478, kart. 243.
- ³⁵ V tomto bydlišti Jindřiška Erbenová porodila ještě další tři děti. AMP, fond Sbírká matrik, VO N 16, fol. 23, 109 a 170. Mezitím však Erbenovým několik dětí v kojeneckém věku zemřelo.
- ³⁶ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 22/148, kart. 317.
- ³⁷ Tamtéž, sign. 18/460, kart. 289.
- ³⁸ Jednalo se o komisi dohlízející na různé úpravy ve Stromovce – součásti bubenečského zemského statku. Erbenův titul zněl dozorčí komisař nad prostorami, budovami a vlastním stavebním vlastnictvím v bubenečské zoologické zahradě a v oboře.
- ³⁹ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 8/478, kart. 243.
- ⁴⁰ SÚA Praha, fond Prezidium místodržitelství (dále jen PM) 1850–1854, sign. 2/6/3, kart. 45.
- ⁴¹ SÚA Praha, fond ZV 1791–1873, sign. 18/460, kart. 289.
- ⁴² Tamtéž, sign. 22/148, kart. 317.
- ⁴³ Tamtéž, sign. 22/350, kart. 322.
- ⁴⁴ Tamtéž, sign. 23/525, kart. 347.
- ⁴⁵ Tamtéž.
- ⁴⁶ Jak se stručně připomíná ve zprávě zemského výboru pro zemský sněm z 14. prosince 1863, č. 27. sněm. č. 19538: „K takovéto organizaci naskytl se i příhodný okamžik, když dřívější registrátor a představený archivu p. Erben na odpočinek jest dán.“

ZUSAMMENFASSUNG

REGISTRATOR UND ARCHIVAR DER BÖHMISCHEN STÄNDE

VINCENC PETR ERBEN

Zdeňka Kokošková

Der Name des ständischen Registrator Petr Vincenc Erben (1797 – 1872) ist vor allem mit seiner vieljährigen Sorge für die Schriftstücke des Prager Teils des Kronarchivs zusammenverbunden. Seine Karriere eines ständischen Beamten begann schon im Jahre 1817. In diesem Jahr wurde er als Praktikant in die Kanzlei des böhmischen Landesausschusses angenommen. Aber erst im Jahre 1834 gelang es ihm, auf den Posten des Registrators vorzurücken, und vier Jahre später erweiterte sich seine Dienstarbeit auch um die Fürsorge für das sog. St. Wenzelsarchiv.

Im Jahre 1838 zog das Kronarchiv aus dem beschädigten Anbau der St. Wenzelskapelle am St. Veitsdom in die Beratungsstube der Landtafeln um. An dieser umfangreichen Aktion nahm auch der Historiograf Fr. Palacký teil, der miteinander mit K. J. Erben die Evidenz der übertragenen Urkunden durchführte und ein modernes Inventar schuf. Die Aufsicht über der Austrocknung, Reinigung und Konservierung der beschädigten Urkunden, sowie auch über ihrer Einlagerung in die speziell hergestellten Schränke führte der ständische Registrator V. P. Erben, der im Zusammenhang damit den Titel des Archivars des St. Wenzelsarchivs bekam. Im Rahmen alljährlicher kommissioneller Besichtigungen des neuen Depositoriums kontrollierte dann V. P. Erben den physischen Zustand der Schriftstücke und erledigte die Entlehnungen für amtliche und wissenschaftliche Zwecke.

V. P. Erben wirkte in einer Menge von Kommissionen, er war Mitglied der wissenschaftlichen, künstlerischen, aber auch wohltätigen Organisationen. Seine Karriere eines Landesbeamten gipfelte im Jahre 1844, wann er „ad personam“ den unhonorierten Titel des Registraturdirektors gewann. Am Anfang des Jahres 1862, nach 45 Dienstjahren, ging er in Pension ab, die er noch 10 Jahre lang genoss. Noch in demselben Jahr, im Juli 1862, überzeugte Fr. Palacký den Landesausschuss von der Notwendigkeit, eine systemisierte Stelle eines Landesarchivars zu errichten, und zugleich empfahl er mit dieser Funktion A. Gindely zu betrauen.

RODINNÝ ARCHIV TOSKÁNSKÝCH HABSBUKŮ VYDÁVÁ SVĚDECTVÍ: PRAMENY K LUDVÍKU SALVÁTORU TOSKÁNSKÉMU.

Eva Gregorovičová

V posledních letech se na našem knižním trhu objevuje řada publikací věnovaných historii habsburského Arcidomu, jak všeobecných¹, tak speciálních monografií k jednotlivým osobnostem tohoto rodu buď v překladech² či původních monografií z pera našich historiků.³ Při hodnocení literatury nelze přehlédnout, že v našem prostředí není dosud práce týkající se sekundogenitury habsbursko-lotrinského rodu vládoucí v Toskánském velkovévodství od roku 1765, resp. 1737, až do roku 1859, ani jejich jednotlivých představitelů.⁴

Více pozornosti je z pochopitelných důvodů věnováno větví d'Estů, z níž pocházel proslavený František Ferdinand. Avšak osudy u nás opomíjené toskánské větve, stejně jako životní příběhy jejich jednotlivých členů, jsou velmi zajímavé a často mají překvapivě úzký vztah k českému prostředí. Italská produkce je velmi rozsáhlá.⁵ Ale i v rakouském a německém historickém milié je problematice věnovaná značná pozornost.⁶

Za výzkumem nemusíme jezdit do Vídně či do slunné Florencie, abychom se seznámili s historií rodu a osudy jeho příslušníků, kteří by si nejen zasloužili monografii, vzniklou na základě odborného výzkumu a vydanou česky, ale často by tato pramenná základna vydala látku i na román. Ve Státním ústředním archivu v Praze je totiž dochován rozsáhlý soubor dokumentů tvořící Rodinný archiv toskánských Habsburků (dále RAT), z něhož lze načerpat řadu poznatků.⁷

V minulosti byl zahraničními badateli několikrát využit. Pro italskou historickou veřejnost byl fond „objeven“ v šedesátých letech tohoto století historikem Salvestrinim, který edičně zpracoval a vydal zprávy z inspekčních cest velkovévody Petra Leopolda po Toskánsku.⁸ Zájem vzrostl v devadesátých letech, kdy se zvýšila frekvence badatelských návštěv z Itálie po úspěšné výstavě toskánských map a plánů z RAT, uskutečněné v roce 1991 ve Státním archivu ve Florencii.⁹ Cenným historickým pramenem se ukázaly být i deníky exvelkovévody Leopolda II. Toskánského, které vyšly ve výboru za přispění významného florentského peněžního ústavu Cassa di Risparmio.¹⁰ Důležitým počinem byla další expozice dokumentů, map a plánů k dějinám sienského teritoria, kterou pod záštitou prezidentů České a Italské republiky v úzké spolupráci se Státním ústředním archivem v Praze organizovala universita v Sieně.¹¹ O významu

fondu svědčí i rozsáhlá práce rakouského historika Adama Wandruszky z 60. let našeho století, věnovaná zakladateli toskánské sekundogenitury Petru Leopoldovi, třetímu synovi Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského, který je českým čtenářům dobře znám jako Leopold II., slavně korunovaný v Praze 1791 českým králem.¹²

Dále lze zmínit práci z pera jiného Rakušana, Franze Pesendorfera, který se systematicky celá osmdesátá léta věnoval podrobnému studiu pražského rodinného archivu. Vytěžené informace použil pro ucelenou historii vlády habsbursko-lotrinské sekundogenitury.¹³ Svými monografiemi o panování nástupců Petra Leopolda v mnohém navázal na Wandruszku. Svěžím stylem přiblížil bouřlivou dobu napoleonských válek a spleť období restaurace poměrů po Vídeňském kongresu v Evropě a na toskánském dvoře, vyličením vlády druhorozeného syna Petra Leopolda, Ferdinanda, na toskánském trůnu toho jména třetího. Ten pro svůj rod v době nuceného exilu, stráveného postupně na vídeňském dvoře, pak v Salcburku a Würzburgu, nakonec získal výnosné šlikovské a později sasko-lauenburské panství Ostrov nad Ohří, ležící v krásné karlovarské krajině.¹⁴

Celé své úsilí završil Pesendorfer vydáním monografie o vládě Ferdinanda syna Leopolda II. v Toskánsku. Jeho smutný úděl exulanta, který začal nuceným odchodem z Toskánska v roce 1799, kdy se jako dvouletý chlapec pod hrozbou obsazení velkovévodství Napoleonovou italskou armádou uchýlil s celou rodinou na dvůr svého strýce Františka I. (II.), se naplnil v roce 1859. Tehdy pod tlakem politických událostí v Evropě a sjednocovacích snah na Apeninském poloostrově, opustil své milované Toskánsko navždy.¹⁵ Přes Vídeň odešel do Čech na své ostrovské panství, kde byl jen pro zajímavost obyvatelstvem města opakovaně zvolen starostou.¹⁶

Avšak pobývat zde natrvalo nepomýšlel. Již v roce 1860 koupil nedaleko Prahy brandýské panství, kde vybudoval svůj dvůr.¹⁷ Zajímal se o veškeré dění, které podrobně každý den zapisoval do svých obsáhlých deníků, jež si zvykl vést již od dob svého mládí, a připravoval k vydání rukopis svých pamětí. V nich se soustředil na líčení celého období svého panování v Toskánsku od nástupu na trůn 1824 až po poslední hodiny strávené ve Florencii. Na své vydání čekal tento pozoruhodný rukopis v pražském rodinném archivu až do roku 1987, kdy ho Franz Pesendorfer publikoval ve Florencii.¹⁸

Abychom však nebyli nespravedliví k našim vydavatelům. Uvedme, že v českém prostředí v roce 1996 vyšly paměti arcivévody Leopolda Toskánského, občanským jménem Wölfling, jenž byl v rodové posloupnosti toskánské linie prvorozeným mužským potomkem Ferdinanda IV. Salvátora, nejstaršího syna exvelkovévody Leopolda II.¹⁹

K vystoupení z habsburského rodu ho vedly mnohé důvody, především císařovy zásahy do jeho námořnické kariéry i do osobního, byť nevázaného života. V té době měl však už ve své vlastní rodině velký vzor, a to svého strýce Jana Nepomuka, který roku 1889 opustil rakouský Dům a přijal občanské jméno Johann Orth. Jan byl blízkým přítelem korunního prince Rudolfa, jehož smrt s ním velmi otřásla.²⁰ Napjaté vztahy s císařem, stupňované od 2. poloviny osmdesátých let různými arcivévodovými aktivitami, přivedly Jana v říjnu 1889 k onomu rozhodnému kroku. Musel opustit Rakousko-Uhersko a jeho úmysl žít se převozem nákladů mezi kontinenty, skončil tragickým ztroskotáním u Hornova mysu v červenci 1890.²¹

Ale ani ženy této vedlejší větve neměly vždy přímočaré osudy. Vzpomeňme zde jen Marii Antonii, nejstarší dceru Ferdinanda IV. Toskánského z prvního manželství s Annou Marií Saskou, která po několik let stála jako abatyše v čele Tereziánského ústavu šlechticů na Hradčanech a po mnohých utrpeních zemřela velmi mladá v Cannes roku 1883 na tuberkulózu.²²

V protikladu k jejímu zbožnému, ale krátkému životu, přidejme zmínku o pestrých osudech její nevlastní mladší sestry, dcery Ferdinanda IV. a jeho druhé manželky Alice Parmské, Luisy Antonietty, jež provdaná roku 1891 za saského korunního prince Fridricha Augusta, opustila roku 1902 s učitelem svých dětí rodinu. Manželství s Fridrichem bylo následujícího roku rozvedeno. Rakouským císařem byla zbavena práv a výsad arcivévodkyně a po bouřlivých letech se v roce 1907 provdala za hudebního skladatele Enrica Toselliho.²³

Ve výčtu představitelů a členů sekundogenitury zatím chybí práce věnovaná Ferdinandovi IV. Salvátorovi, hlavě toskánské větve v letech 1859–1908, ještě v šedesátých a sedmdesátých letech pretendentovi toskánského trůnu, na který abdikoval již jen formálně po smrti svého otce Leopolda II. v roce 1870. Je pravda, že jeho salcburský dvůr byl již pouhým odleskem bývalé slávy kdysi suverenního a bohatého rodu toskánských Habsburků a o závislosti na císaři Františku Josefovi nemůže být sporu.²⁴ Nebyl však jen polním maršálkem, vynikajícím jachtařem a nadšeným lovcem, ale, jak dokazuje registratura jeho soukromého archivu, byl dobrým hospodářem svých statků v Rakousku, Čechách a Toskánsku, výborným a starostlivým otcem své početné rodiny, člověkem se značným zájmem o všechno dění a jistými diplomatickými vlohami, jež by pravděpodobně za jiné historicky pro něho příznivější situace byl schopen lépe využít ke správě svého dědictví.²⁵

Můžeme s určitostí říci, že ke všem životním příběhům členů toskánsko-habsburského rodu, ať již stručně naznačeným či vůbec neuváděným pro omezený prostor a zaměření článku, poskytují materiály tohoto archivního souboru nepřeborné množství informací. Rodinný archiv, který byl po 1. světové válce

převzat do péče nového československého státu, měl stejně jako ti, kteří jej tvořili, složité osudy. Ve třicátých letech tohoto století byl na půdě pražského Československého státního archivu zemědělského zkompleťován, roztríděn a sepsán. Zahrnuje písemnosti nestátní povahy z období panování toskánských Habsburků ve Florencii, salcburskou a würzburgskou éru Ferdinanda III., písemnosti provenience rakouské, české a toskánské po roce 1859. Jedná se o složitý fond, který je rozdělen na třináct částí, řazených podle chronologické nástupnické linie: Petr Leopold 1765–1790, Ferdinand III. 1790–1824, Leopold II. 1824–1870, Ferdinand IV. 1859–1908, dále osobní soubory Ludvíka Salvátora, Jana Orthy, Josefa Ferdinanda. Pak následuje dokumentace sbírkového charakteru: sbírka listin, sbírka map a plánů, sbírka fotografií. Poslední tři části jsou z produkce úřadů ve službách toskánských Habsburků, ať jde o Toskánské zastupitelské úřady v Paříži, Římě, Vídni, Neapoli, či Toskánskou pensijní likvidaturu v Paříži a Administraci toskánských statků Brandýs a Ostrov.²⁶

Badatelům jsou však přístupné jen ty části, které jsou uspořádány a mají inventáře. A těch je málo. V šedesátých letech byly v úplnosti zpřístupněny fondové části Petra Leopolda a Ferdinanda III., deníky a rodinná korespondence Leopolda II. Další velká část materiálů různé povahy je nezpracována. Inventárním soupisem je podchyceno několik deníků a část rodinné korespondence Ferdinanda IV., ale rozsáhlá registratura Ferdinandova archivu, čítající 274 kartonů, není uspořádána. Sám Ferdinand dal svému, jak ho nazval, soukromému archivu, perfektní systém signatur, podle nichž je materiál dodnes roztríděn. Z úřadů jsou zpřístupněny inventářem jen legace.²⁷ Ostatní části buď nesou stopy jakéhosi pořádání a mají alespoň soupisy²⁸, nebo k velké škodě nejsou ani roztríděny.²⁹

Tato informativní práce má za úkol přiblížit historické obci významnou a výraznou osobnost toskánské sekundogenitury, a to arcivévodu Ludvíka Salvátora, mladšího bratra Ferdinanda IV., třetího syna velkovévody Leopolda II. a jeho druhé manželky Marie Antonie Sicilské. Přiblížit ji na základě dochovaných archiválií Rodinného archivu toskánských Habsburků a některých pramenů mimo Státní ústřední archiv v Praze.

Naprostá nezpracovanost fondové části arcivévody Ludvíka Salvátora velmi ztěžuje její badatelské využití. Patnáct kartonů plně nabitých korespondencí, zlomky deníků, různými tisky, výstřižky, fotografiemi a účty zatím jen zlomkovitě vydává své tajemství.

Kdokoli tedy otevře archivní krabici osobního souboru arcivévody Ludvíka Salvátora, tomu se naskýtá úžasný pohled na stovky dopisů v originálních obálkách různých formátů a barev, ozdobených poštovními známkami i mnohdy zachovalými červenými, černými či temně zelenými pečetními vosky, na

nichž jsou více či méně zřetelné otisky pečeti odesílatelů, jež listy uzavíraly. Dojem umocňuje barva dopisních papírů a inkoustu, různost charakteru rukopisu pisatelů, která je podtržena tím, zda jde o kurentní písmo či latinku. Změť jazyků od němčiny přes italštinu, španělštinu, francouzštinu a angličtinu nás už nyní, aniž bychom znali obsah písemností, uvádí do podivuhodného světa tohoto přírodovědce, etnografa, cestovatele, námořníka a spisovatele, jedním slovem učenice své doby. Díky jeho rozsáhlému dílu máme povědomost o přírodních poměrech, geografické poloze, povětrnostních podmínkách, flóře, fauně, kultuře, obyvatelích, jejich jazyku a zvycích či historii míst a oblastí od Středomoří, Jadranu a Severního moře, až po Ameriku a Austrálii. Ani nás nepřekvapí, že se Julesi Vernovi stal inspirací pro hlavní postavu románu „Matyáš Sandorf“ jiným titulem „Nový hrabě Monte Christo“.³⁰

Proto není divu, že dodnes je arcivévodova osobnost a jeho životní osudy předmětem bádání historiků či zánícenců.³¹ Právě při oslavách životních jubilejí se zvedá vlna zájmu o tuto osobu a každý chce přispět novými údaji o životě a díle Ludvíka Salvátora. V poslední době byl zvýšený rozruch kolem arcivévoddy spojen se 150. výročím jeho narození.³²

V roce 1997 připravil Státní ústřední archiv v Praze dvě životopisné výstavy o Ludvíku Salvátorovi. Jednu pod názvem „Dall'Adriatico alle Baleari attraverso le Eolie: Arciduca e il Mediterraneo“³³, instalovanou v květnu přímo na Lipari, druhou „Exposició en homenatge a l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria“ o rok později otevřenou v Palmě de Mallorca.³⁴ Obě expozice se konaly na místech, která Ludvíkovi přirostla k srdci. Liparským čili Eolským ostrovům věnoval rozsáhlé dílo, doprovázené nádhernými rytinami, které podle vlastnoručných Ludvíkových kreseb vyhotovil pražský rytec Bedřich Havránek.³⁵ Mallorca se stala Ludvíkovým druhým domovem, jeho útočištěm a bez nadsázky malým soukromým královstvím.

Páteř obou výstav tvořily archiválie, pečlivě vybrané z celého rodinného archivu, pro Mallorcu pak doplněné o dokumenty, týkající se skonu arcivévoddy v Brandýse v roce 1915³⁶ a převozu jeho exhumovaného těla v roce 1918 do Vídně k uložení do Kapucínské hrobky.³⁷ Vybrané exponáty, doplněné ilustrativním materiálem, převážně kresbami, knihami, předměty osobní potřeby či obrazy z místních zdrojů, měly představit osobnost Ludvíka Salvátora od dětství až do jeho smrti. Dokumentovaly rodinné vztahy, Ludvíkovu cestu ke vzdělání, jeho zájmy o přírodní vědy, cestovatelské záměry, postihovaly i vědeckou metodiku a metodu jeho práce, publikační činnost, celý arcivévodův myšlenkový svět, způsob života, bohatost osobních kontaktů a vztahů s přáteli, rodinou a učiteli, mapovaly jeho příchod na Baleárské ostrovy v roce 1867, postupně

zakupování statků na Mallorce a budování rozsáhlého panství v této oblasti, stejně jako správu zděděného brandýského patrimonium.

Rešerše a následný výběr dokumentů se opíral o známá životopisná data, již publikovaná v biografiích.³⁸ Překvapující však bylo, co všechno je možno k osobnosti arcivévody v Rodinném archivu toskánských Habsburků nalézt. Ludvíkův soubor, čítající celkem 15 kartonů z let 1859–1915, se dostal do Československého státního archivu zemědělského (dále ČsAZ) jinou cestou než ostrovský Ferdinandův komplex. Po roce 1918 připadl Brandýs jakožto habsburské panství na základě saintgermainské smlouvy státu.³⁹ Zámek byl v první fázi vybrán za mimopražské sídlo presidenta republiky. Zámecké sbírky zoologické, mineralogické a archeologické, částečně darované místním školám, knihovnu, včetně písemností, podle rozhodnutí příslušných orgánů převzalo do úschovy Muzeum království Českého. Po složitých kompetenčních jednáních byly v roce 1922 archiválie, které v Brandýse zůstaly po Leopoldovi II. a Ludvíku Salvátorovi, vyčleněny a předány podle příslušnosti do ČsAZ.⁴⁰ Pro zajímavost brandýská knihovna obsahovala dle odhadu v rámci inventarizačních prací cca 5 000–6 000 svazků, z nichž jen tištěná díla z arcivévodova pera čítala 2 315 kusů publikací.⁴¹

Ludvíkův písemný soubor zůstal stranou zájmu třídících a soupisových prací, prováděných jak ve třicátých letech v zemědělském archivu, tak v šedesátých letech jeho nástupcem, (od roku 1956) Státním ústředním archivem v Praze. I přes neuspořádanost je možno arcivévodův archiv zhruba rozdělit na podstatně větší část, kterou lze klasifikovat jako rodinnou a osobní korespondenci v rozsahu 10 kartonů z let 1861–1880, avšak naprosto žádným způsobem neutříděnou. V důsledku toho je vyhledání odesílatelů komplikované a zcela nahodilé. Dále se zde nacházejí nedatovaná excerpta a výpisky, zlomky deníků a rukopisů arcivévody, obsáhlé podklady k pojednání o dějinách, zeměpisných a přírodních poměrech Mallorky z let 1867–1870, osobní účty z let 1861–1915, fotografie a výstřižky, dva císařské patenty o přidělení pluku a vojenských hodností a jeden vzácný diplom o udělení zlatého rouna.

Životopisné údaje lze čerpat i z jiných částí fondu RAT, inventarizovaných i nezpracovaných. V sekci Leopolda II. se nachází celkem 139 dopisů Ludvíka otci z let 1855–1870,⁴² dále první Ludvíkovy písemné projevy v různých kompozicích, věnovaných rodičům u příležitosti svátků a rodinných oslav z let 1851–1862, projekt výchovy a vzdělání Ludvíka Salvátora, připravený přibližně v druhé polovině padesátých let, dopisy týkající se studia mladého arcivévody v Praze z roku 1865. Důležité údaje lze čerpat i z Leopoldových deníků z let 1847–1870.⁴³ V neposlední řadě lze využít rozsáhlé Leopoldovy korespondence ro-

dinné i osobní, kde jsou dopisy Ludvíkových vychovatelů např. Eugenia Sforzy nebo Laury de Bradi, či osobního lékaře Giovanniho Bondiho.⁴⁴

Ve zpracované části rodinné korespondence velkovévody Ferdinanda IV. existuje složka dopisů, přímo adresovaných Ludvíkem nejstaršímu bratru Ferdinandovi z let 1856–1872. I ve velkovévodových denících lze čekat zápisky o rodinných událostech.⁴⁵

V nezpracované Ferdinandově registratuře nalezneme mimo jiné opis testamentu Leopolda II. a korespondenci mezi oběma bratry a dalšími osobami v Ludvíkových záležitostech osobních, vědeckých, vydavatelských nebo finančních z let 1870–1904.⁴⁶ Ale i další bohužel nezpracované signatury při zběžném průzkumu dávají tušit bohatství informací k arcivévodovu životu a jeho aktivitám. Nelze zapomínat, že významné údaje jsou i v korespondenci mezi rodinnými příslušníky.

V neuspořádané sbírce fotografií se sporadicky vyskytují i Ludvíkovy podobanky.⁴⁷ Sbírku map a plánů, i když nevznikla Ludvíkovou sběratelskou či kartografickou činností, je možno cíleným výběrem využít pro její rozmanitost k ilustraci arcivévodových cest.

Arcivévoda Ludvík Salvátor se narodil ve Florencii 4.8.1847 jako předposlední dítě velkovévody Leopolda II. a Marie Antonie Sicilské.⁴⁸ Už od dětství projevoval nevšední vnímavost, učenlivost, houževnatost a píli, stejně jako neobyčejné jazykové nadání. Oba rodiče pro něho měli veliké pochopení. Otec, rozpoznáv jeho dispozice a vlohy, přenesl na něho všechny své mladické touhy a zájmy. Sám rád cestoval a v jeho denících a zápiscích z cest najdeme nespočetnou řadu dokladů o pozorování přírody, zájmu o techniku a historii. Matka Ludvíka po celý život milovala a podporovala jeho projekty i finančně. Jejich vztah byl vzájemný. Již jako pětiletý slíbil malý arcivévoda matce ve svém vánočním přání, datovaném 19. prosince 1852, psaném ještě roztřesenou dětskou ručkou, poslušnost a ctnost „La madre mia obbedirò... Maria e Gesù fatemi crescere alla virtù“, které hrdě podepsal „Luigi“. V záhlaví tohoto dopisu je překrásná veduta bílých útesů doverských, která jako by předznamenala jeho cestovatelskou touhu.⁴⁹ Italštině, i když psal Ludvík v průběhu dalších let života různými jazyky, v dochovaných dopisech zůstal věren jako své rodné řeči po celý život.

Rodiče velmi pečlivě sledovali vývoj dítěte a v polovině padesátých let nechali vypracovat Vincenzim Venturim obsáhlý projekt, v němž byl pečlivě zhodnocen dosavadní stupeň znalostí malého Ludvíka a propracován detailní návrh jeho postupného uceleného vzdělání, jak jazykového, literárního, matematického, filosofického, historického, právního i ekonomického, tak především zaměřeného na přírodní vědy a zeměpis. Celý spis je zajímavě koncipova-

ný i z pedagogického hlediska.⁵⁰ Individuální přístup rodičů ke vzdělání a k výchově dětí je patrný z dokumentu o studijní přípravě Karla Salvátora, staršího Ludvíkova bratra, jež byla jednoznačně orientovaná k dosažení vojenské kariéry.⁵¹

Slibný rozvoj dítěte byl přerušen odchodem Leopolda II. a celé rodiny z Florencie do Vídně.⁵² První zimní měsíce strávil Ludvík na mnichovském dvoře Ludvíka Bavorského. Ale dlouho Ludvík Salvátor a jeho mladší bratr Jan Nepomuk za Alpami nepobyli. Již na jaře 1861 odcházejí oba v doprovodu vychovatelů Eugenia Sforzy, Gnagnoniho a lékaře Bondiho do Benátek. Samotné město a hlavně Jaderské pobřeží učarovalo nadlouho oběma mladým arcivévodům. Je dojemné sledovat s jakou péčí a laskavostí nabádá Leopold svého syna k odpočinku po strastiplné cestě do Benátek a vybízí k vyjížděnkám po moři na palubě fregaty Novara, aby tak oba bratři poznali moře a nová území a s nostalgií opěvuje krásy Itálie.⁵³ Jak pozorně sleduje Ludvíkovy zájmy, které podněcuje ve svých dopisech synovi neustálým sdělováním vlastních pozorování přírody, poznámkami o počasí na panství Brandýs, kde silný vítr způsobuje polomy, o výrobě cukru v severním Německu, či popisem okolností léčby a úmrtí lva v Schönbrunnu. Za typický doklad Leopoldovy péče o synův duševní rozvoj lze považovat v jednom z dopisů pasáž o rybě, chycené v Labi, jejíž obrázek s popisem je vložen do dvoulistu s prosbou o identifikaci úlovku.⁵⁴ Ludvík vzápětí z Benátek odpovídá, že se jedná o cejna, ale že o této rybě nic bližšího neví, protože by jednak potřeboval odborné knihy a jednak by rybu musel vidět na vlastní oči. Tyto podrobnosti jsou ukázkou v jakém duchu je vedena korespondence mezi otcem a synem. Když se Ludvík v Benátkách začal zdokonalovat v němčině a tímto jazykem psal otcí dopisy, Leopold mu v nich opravoval gramatické chyby.⁵⁵

Ludvík se již odmala obracel na své příbuzné s žádostmi o obstarání exemplářů zvířat, ptáků, ryb, které byly určeny k vycpání, či o nákup odborných knih. Již jako devítiletý v dopise svému nejstaršímu bratru Ferdinandovi mu jedním dechem blahopřeje k zásnubám a zároveň ho prosí o kůže „savců a ptáků“ pro svou sbírku, doslova píše „pro můj malý kabinet“. Názvy požadovaných živočichů uvádí jak v italštině, tak v latině.⁵⁶ Vášeň pro vypreparované živočichy, především ptáky, ho neopouštěla po celý život. O lovu ptáků a o jejich preparaci se rozepisuje i ve své práci o návštěvě Tasmánie v roce 1881. Několik exemplářů vycpaných ptáků je ještě dnes dochováno v depozitáři brandýského muzea.⁵⁷

Je však nutno dodat, že Ferdinand měl pro zájmy svého bratra velké pochopení a sám mu nabízel nákup různých odborných knih, které mohl snadno při svých cestách Evropou obstarat. Na Ferdinandovu nabídku reaguje Ludvík

dopisem z února 1860 celým seznamem knih, které si vybral z nabídky katalogu nakladatelství a knihkupectví Curier a Bailliere v Paříži, kde uvádí nejen přesnou citaci autorů a titulů, ale i ceny.⁵⁸ I matka Marie Antonietta nezůstala pozadu. V dopise z roku 1862 informuje do Benátek svého syna o zprávách, které obdržela o návštěvnosti všeobecné výstavy v Londýně a slíbila Ludvíkovi obstarat zásilku knih o nižších živočiších.⁵⁹

Po návratu z Itálie zpět do Čech, kde většinou Ludvík pobýval v Brandýse, řešili rodiče otázku jeho dalšího vzdělání. Z roku 1865 se zachovaly koncepty dopisů týkajících se Ludvíkových studií v Praze. Otcův, adresovaný císaři Františku Josefovi, obsahuje informace o programu studia, který pro mladého arcivévodu zpracoval pražský profesor Schir. Matčin pro syna Karla Salvátora o ubytování Ludvíka v Praze na Hradčanech a Anglickém dvoře. Na obálkách nezpracované Ludvíkovy korespondence je uvedena i další pražská arcivévodova adresa „Erherzog Ludwig Salvator zu Prag, Palais Kinsky“.⁶⁰

V té době se Ludvík nevěnuje jen svému vzdělávání, ale již realizaci svých cestovatelských plánů. Jak sděluje 19. září 1865 bratru Ferdinandovi z Ostrova nad Ohří, s důkladností sobě vlastní, podnikl svou severní cestu po Skandinávii.⁶¹

Dva roky nato se chystá odjet na Baleáry, které se mu stanou osudem. Odjezd je posvěcen císařovým souhlasem s přáním štěstí a zdaru při výpravě.⁶² A tak nestojí nic v cestě, co by arcivévodově úmyslu zabránilo. V německy psaných dopisech otci popisuje cestu přes přístavy ve Francii na Ibizu a na Mallorku. Nadšeně sděluje své první dojmy a výsledky pozorování přírody, zvláštnosti v odívání obyvatelstva, popisuje stavby, zmiňuje se o historii, jazyku a o dalších ostrovech, patřících k Baleárskému souostroví. Píše o lidech, s nimiž se setkal a se kterými do budoucna zůstane v blízkém kontaktu.⁶³ Arcivévoda cestoval inkognito, vystupoval pod jménem hrabě Ludvík z Neudorfu.⁶⁴

Leopold ve svých deníkových zápiscích zaznamenává každý Ludvíkův dopis, jeho návrat z Baleár a projevuje obavu nad Ludvíkovou usilovnou a vyčerpávající prací.⁶⁵ Láskyplný a starostlivý vztah Leopolda k synovi je vyjádřen i v jeho nedokončeném dopise, psaném v Římě 31. prosince 1869, v němž téměř měsíc před smrtí s přáním všeho nejlepšího do nového roku se vyznává z toho, jak rád psával svým dětem, především Ludvíkovi.⁶⁶

Nikoho tedy neudiví četba exvelkovévodova testamentu, jímž odkazuje Ludvíku Salvátorovi své osobní předměty, kolekci knih, map, kreseb z cest a písemností.⁶⁷ Z pozůstalosti získává arcivévoda i Brandýs, který převzal do své správy v roce 1872.⁶⁸ Problémy, které nastaly při rozdělení Leopoldova brandýského panství mezi bratry Ludvíkem a Karlem Salvátorem, lze dokumentovat i Karlovým dopisem z 31. srpna 1873, v němž ostře kritizuje Ludvíka za to, že nemůže rozhodovat o ubytování svého přítele Vratislava Výborného a dvou

Mallorčanů v prostorách vil, patřících Karlovi Salvátorovi.⁶⁹ Otázky spojené s finančním vyrovnáním za toskánská panství dokumentuje dopis bratra Ferdinanda z 4. března 1871.⁷⁰

Arcivévoda Ludvík se nemohl věnovat jen studiu a cestování, ale měl také povinnosti k habsburskému Arcidomu. A tak v roce 1870 musel nastoupit službu v úřadu pražského místodržitelství na Hradě.⁷¹ Stejně tak jmenování plukovníkem a majitelem pěšího pluku v předcházejících letech i příslušnost k řádu zlatého rouna pro něho byly zavazující.⁷² Kariéra tohoto druhu ho však nikterak nelákala. Jeho zájem a životní cíl ležel úplně mimo tyto závazky.

Rok po svém pobytu na Baleárech navštěvuje Ludvík Sicílii a plaví se dál na další souostroví Středozemního moře, a to na Liparské či Eolské ostrovy, jejichž divoká krása mu učarovala stejně jako Baleáry.⁷³ Z obou cest si arcivévoda přivezl řadu poznatků, které v následujících letech začal třdit a zpracovávat. Při této práci si uvědomil, že otázky, jimiž se neustále zabíral jeho hloubavý duch, nemůže řešit sám. Aby mohl dovést svá zkoumání k úspěšnému konci, to znamená k vydání dnes bychom řekli vědecko-populárních, cestopisných či etnografických děl, vypracoval heuristickou metodu, která spočívala jednak ve vlastním pozorování a zkoumání jevů, jednak ve vytvoření sítě místních odborných i laických spolupracovníků. Ti sbírali pro Ludvíka podklady z historie, archeologie, zeměpisu, přírodovědy, etnografie, jazykovědy v oblastech, jimiž se arcivévoda právě zabýval. Jako příklad této spolupráce s místními odborníky a znalci lze uvést dopis z ledna 1868, v němž poslal abbé Cardona y Orfila Ludvíkovi soupis fosilií z Menorky.⁷⁴ Nejvýznamnějším arcivévodovým spolupracovníkem a zároveň i přítelem byl Mallorčan Francisco Manuel de los Herreros.

Metodicky arcivévoda pro heuristiku a tým spolupracovníků vypracoval tzv. *Tabulae Lodoviciana*, vydané v roce 1869, tištěné v němčině, francouzštině, italštině a španělštině, jež obsahovaly systematické okruhy otázek, které spadaly do Ludvíkova odborného zájmu.⁷⁵ Ty pak rozesílal místním odborníkům, kteří podle stanovených zkoumaných problémů buď přímo vyplňovali předtištěné kolonky, nebo zasílali Ludvíkovi písemné zprávy k daným tématům. Arcivévoda zachycoval krajinu, přírodní poměry i obyvatele nejen slovem, ale i kresbou ať vlastní či vybraných kreslířů či malířů, kteří ho na cestách doprovázeli. Jiní umělci arcivévodovy skici překreslovali či ilustrativní předlohy graficky upravovali pro tisk.⁷⁶

Zděděné brandýské panství mu umožňovalo financovat řadu projektů. Včetně koupě a provozu jeho milované parní jachty *Nixé*, s níž zbrázdil nejedno moře.⁷⁷ Sedmdesátá léta pro něho znamenala nejen uskutečnění jeho snu, získání vlastní lodě, či návrat na Mallorcu, ale také podniknutí daleké transoceánské

cesty⁷⁸ i vydání prvních cestopisných děl. Zároveň tyto plodné roky předznamenovaly a určily již nezvratný směr arcivévodova životního běhu.

V roce 1871 Ludvíkův blízký přítel a spolupracovník Francisco Manuel de los Herreros, který pro něho nejen sbíral a kompletoval podklady k významnému dílu o Baleárských ostrovech, zařídil pro druhý arcivévodův tentokrát zimní pobyt v Palmě koupi vily vévody Formiguera. O celé záležitosti byla vedena obsáhlá korespondence mezi oběma aktéry. V jednom z dopisů z 30. července 1871 zaslal Herreros Ludvíkovi i přesný popis domu.⁷⁹ Podobným způsobem řídil tento Mallorčan práce na výstavbě arcivévodova sídla Miramar. Dopisem z 1. července 1875 zaslal Ludvíkovi seznam prací, které byly ve vile provedeny, s vyčíslením finančních nákladů.⁸⁰ Podrobnosti o vyúčtování Ludvíkových cest na Baleáry a údaje o finančních transakcích spojených s koupí Miramar lze dobře vyčíst z dopisu Eugenia Sforzy z 19. srpna 1873.⁸¹

Ludvík platil štědře svým spolupracovníkům, jak je více než zřejmé z dopisů Alterovi, řediteli panství Brandýs, s pokyny kolik má vyplatit Manueli de los Herreros. Peníze, určené pro Herrerosy byly zasílány prostřednictvím pražského bankovního domu Zdekauer Rothschildům do Paříže.⁸² Obdobnými příkazy Alterovi řešil proplácení faktur různým nakladatelstvím a tiskárnám, u nichž si objednával vydání svých prací či zadával vyhotovení kolorovaných vedut.⁸³ K jeho nakladatelům patřili pražský Heinrich Mercy a slavný lipský Brockhaus, či würzburgský Leopold Woerl.⁸⁴ Všechny tyto Ludvíkovy počiny a aktivity pohltily spousty peněz a dostaly ho často do těžkých finančních potíží, které mnohdy musel řešit i půjčkou.⁸⁵ Často ho zachraňovaly právě peníze, které mu nezištně poskytovala matka Marie Antonie.

V Rodinném archivu toskánských Habsburků je uchováno množství dokladů, zvláště do počátku devadesátých let 19. století, které osvětlují řadu podrobností v arcivévodově životě, váží se k jeho cestám a tvorbě. Je velká škoda, že chybí většina rukopisů Ludvíkových děl. Zbyly tu jen podklady o vývoji prózy a poesie a o historii Mallorky v rozsahu 430 folií, i meteorologická, geografická a botanická pozorování Baleár z konce šedesátých let minulého století. Dochovaly se části spisů o Koryntském zálivu z 1874 a o zálivu Buccari-Porto Ré z 1871, v poslední řadě nedatovaný fragment Ludvíkova deníku z cest po Tripolsku a Tunisku.⁸⁶ To je žalostně málo, když si uvědomíme, že napsal na pět desítek prací o zemích, které na svých cestách navštívil.⁸⁷ Prozkoumal Jaderské pobřeží od Benátek až po Dalmácii, brázdil Středozemní moře od ostrova k ostrovu. Kromě Baleár a Lipar miloval řecké ostrovy, procestoval Severní Afriku i Skandinávii. Plavil se přes oceány, aby poznal Severní a Jižní Ameriku i Austrálii.

Za badatelské výzkumy a práci si dobyt uznání i v odborných kruzích. Již v polovině sedmdesátých let mu Société de Geographie na mezinárodním kongresu geografických věd v Paříži udělila významné ocenění.⁸⁸ To byl jen začátek. Během svého plodného života se stal členem řady vědeckých společností a získal bezpočet ocenění. U příležitosti třicátého výročí jeho vědecké činnosti vyšel ve *Fremden-Zeitung* ve Vídni oslavný a obsažný článek o životě a díle arcivévody Ludvíka Salvátora pod názvem: *Erzherzog Ludwig Salvator. Dreissig Jahre aus Leben und Wirken des fürstlichen Geographen* z pera Siegmunda Scheidera, který si pečlivě uchoval bratr Ferdinand ve svém archivu.⁸⁹

Ludvíkova životní dráha se uzavřela 12. října 1915 v Brandýse.⁹⁰ Arcivévodovy ostatky tu byly uchovávány až do roku 1918, kdy byly v březnu převezeny do Vídně a uloženy k odpočinku do Kapucínské hrobky.⁹¹

Je toho ještě mnoho, co by se dalo vyhledat v dosud nezpracovaném rodinném archivu k této výrazné osobnosti s tak pestrými životními osudy, která byla typickým představitelem 19. století. Zatím však pro omezené možnosti, způsobené neuspořádáním fondu, lze historické veřejnosti nabídnout jen tuto mozaiku. Předkládaná stat' si nekladla za cíl podrobně dokumentovat život a dílo arcivévody Ludvíka Salvátora, ale jejím záměrem bylo upozornit na bohatost a rozmanitost informací, které je možno z archiválií Rodinného archivu toskánských Habsburků vyčíst.

POZNÁMKY

¹ Výběrem: Hamannová, B.: *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha 1996; Pohl, W. – Vocolka, K.: *Habsburkové. Historie jednoho rodu*. Grafoprint – Neubert 1996; Čornejová, I. – Rak, J. – Vlnas, V.: *Ve stínu tvých křídel...* Grafoprint – Neubert 1995; Galandauer, J. – Honzík, M.: *Osud trůnu Habsburského*. Praha 1988; Pernes, J.: *Habsburkové bez trůnu*. Praha 1995.

² Výběrem srovnaj: Hamannová, B.: *Rudolf, korunní princ rebel*. Praha 1993; Herre, F.: *Císař František Josef I.* Praha 1998; Holler, G.: *Ferdinand I. Poslední Habsburk na Pražském hradě*. Praha 1998; Tapié, V. – L.: *Marie Terezie a Evropa*. Praha 1997.

³ Výběrově: Galandauer, J.: *František Ferdinand d'Este*. Praha 1993; týž: *Karel I. Poslední český král*. Praha 1998; Janusová, J. – Káňa, O.: *Její veličenstvo Marie Terezie*. Praha 1987; Pernes, J.: *Život plný nepřátel aneb dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*. Praha 1994; Urban, O.: *František Josef I.* Praha 1991.

⁴ Zmínky lze hledat v encyklopediích, všeobecných publikacích či monografiích. Srov. průběžně uváděné poznámky.

⁵ Historická produkce je velmi rozsáhlá. Rozpracovává jednotlivá období či problémy ekonomické, politické, právní a správní, zkoumá společenské a kulturní jevy. Nejucelenější a nejpodrobnější práce pro období vlády habsbursko-lotrinské sekundogenitury jsou stále:

Zobi, A.: *Storia civile della Toscana dal 1737 al 1848*. I – V. Firenze 1852; týž: *Memorie economico-politiche o sia dei danni arrecati dall'Austria alla Toscana dal 1737 a 1859*. I – II. Firenze 1860; Baldasseroni, G.: *Leopoldo II Granduca di Toscana e i suoi tempi*. Firenze 1871.

- ⁶ Např. Adam Wandruszka, Franz Pesendorfer – srov. pozn. níže. Z německy mluvících zemí stojí za zmínku stará práce Reumont, A., von: *Geschichte Toscana's unter dem Haufe Lothringen-Habsburg, 1737–1859*. Gotha 1877. Nejnovější komentovaná edice projektu ústavy Petra Leopolda pro Toskánsko, vytěžená ze Státního ústředního archivu v Praze (dále SÚA Praha) z fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků (dále RAT), fondová část Petr Leopold, inv. č. 53, *Progetto costituzione per la Toscana, 1787: Graf, G.: Der Verfassungsentwurf aus dem Jahr 1787 des Granduca Pietro Leopoldo di Toscana*. Schriften zur Verfassungsgeschichte, Bd. 54. Berlin 1997.
- ⁷ Gregorovičová, E.: Způsoby zpracování Rodinného archivu toskánských Habsburků. Archivní časopis 4, 1996, s. 203–213.
- ⁸ Salvestrini, A.: L'Archivio della Casa di Lorena presso l'Archivio di Stato di Praga. *Rassegna storica toscana* 10, 1963/2, 197–202; týž: Pietro Leopoldo. *Relazioni sul governo della Toscana*. I – III, Firenze 1969–1974.
- ⁹ *La Toscana dei Lorena nelle mappe dell'Archivio di Stato di Praga*. Catalogo. Firenze 1991.
- ¹⁰ Bertelli, S. – Monni, R.: *Per un'edizione dei diari di Leopoldo II granduca di Toscana*. Cassa di Risparmio di Firenze 1997.
- ¹¹ *Codici e mappe dell'Archivio di Stato di Praga. Il tesoro dei Granduchi di Toscana*. Catalogo della mostra a cura di Lucia Bonelli Conenna. Siena 1997.
- ¹² Wandruszka, A.: *Leopold., Erzherzog von Oesterreich, Grossherzog von Toskana*. I.– II., Wien 1963–1965.
- ¹³ Pesendorfer, F.: *La Toscana dei Lorena. Un secolo di governo granducale*. Firenze 1987. V italském překladu vyšlo dříve než v originále: *122 Jahre Habsburg – Lothringen in der Toskana*. Wien 1987.
- ¹⁴ Týž: *Ein Kampf um die Toskana. Grossherzog Ferdinand III. 1790–1824*. Wien 1984.
- ¹⁵ Týž: *Zwischen Trikolore und Doppeladler. Leopold II. Grossherzog von Toskana 1824–1859*. Wien 1987.
- ¹⁶ Sommer, W.: *Kurze Geschichte der Stadt Schlackenwerth*. Schlackenwerth 1866, s. 29–31.
- ¹⁷ Volf, M.: Rakouská státní banka a příchod toskánských vévodů na Brandýs nad Labem. Archivní časopis 1, 1968, s. 25–34.
- ¹⁸ *Il governo di famiglia in Toscana. Le memorie del granduca Leopoldo II di Lorena (1824–1859)* a cura di Franz Pesendorfer. Firenze 1987.
- ¹⁹ Wölfling L., Z arcivévody hokynářem. Paměti habsburského arcivévody Leopolda Toskánského. Praha 1996; Pernes, J.: *Habsburské... c.d., Vyvrhel rodu (Arcivévoda Leopold Ferdinand Salvátor alias Leopold Wölfling)*. s. 147–165; SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 60, Arciduca Leopoldo.
- ²⁰ Grössingová, S. – M.: *Stíny nad trůnem habsburským*. Praha 1993. s. 194–216.

- ²¹ SÚA Praha, fond RAT, Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 19, Arciduca Giovanni Salvatore, jednotliviny sign. 3, 71.
- ²² SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 1, Arciduchessa Maria Antonietta; SÚA Praha, fond Tereziánský ústav šlechticů, Praha. 1755–1930.
- ²³ Luise von Toscana, mein Lebensweg. Berlin s. d.; Köhn – Behrens, Luise von Toscana. Bayreuth 1966; Aféry a skandály Habsburků. (Z tajných archivů publikováno v roce 1930). Vyd. Houba, K. – Houbová, V. Praha 1999, Erika, s. 172–185; Toselli, E.: Meine Ehe mit Luise von Toscana. Basel s. d.; SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 61, Arciduchessa Luisa.
- ²⁴ Hamannová, B.: Habsburkové, c.d., s. 110.
- ²⁵ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV. část inventovaná: 12 deníků z let 1859–1907, 13 kartonů rodinné korespondence uspořádané dle odesílatelů z let 1839–1907. Nezpracovaná část, která není zpřístupněna badatelům, čítá 274 kartonů písemností různého charakteru.
- ²⁶ Informace o stavu fondu srov. pozn. 7. K tisku je E. Gregorovičovou připraven popis fondu pro Průvodce po archivních fondech a sbírkách SÚA Praha.
- ²⁷ Mrázková, L.: Písemnosti toskánských zastupitelských úřadů v rodinném archivu toskánských Habsburků. Archivní časopis 15, 1965, s. 36–40.
- ²⁸ Soupisy pouze pro interní potřebu mají následující části fondu RAT Sběrka map a plánů, Josef Ferdinand a Pensijní likvidatura v Paříži.
- ²⁹ Zcela bez pomůcek jsou fondové části Ludvík Salvátor, Jan Nepomuk (Orth), sbírka listin a sbírka fotografií, grafiky a tisků.
- ³⁰ Hamannová, B.: Habsburkové, c.d., s. 256.
- ³¹ Na Mallorce existuje Společnost přátel arcivévody Ludvíka Salvátora (Associació Amics de l'Arxiduc Balears), která je otevřená všem. Carrer Sant Jaume, 4 (Fundació Barceló), 07012 Palma de Mallorca.
- ³² Připomínkou může být dosud nevydaný rukopis dr. Justina Práška: Arcikníže Ludvík Salvátor. Muzejní listy č. 3 a 4, 1997 (citováno dle rukopisu článku).
- ³³ Výstavu s názvem „Od Jadranu po Baleáry přes Eolské ostrovy: Arcivévoda a Středozemí“ organizovalo pod záštitou prezidentů České a Italské republiky Centrum pro studium a výzkum historie a problémů Liparských ostrovů (Centro studi e ricerche di storia e problemi Eoliani).
- ³⁴ Expozici zajišťovala Rada pro kulturu a sport autonomní Baleárské vlády, Společnost přátel Ludvíka Salvátora, Královský archiv v Palmě de Mallorca, knihovna a nadace Juana Marcha. Ani k jedné výstavě však bohužel nebyl vydán katalog.
- ³⁵ Ludvíkovo dílo o Baleárech: Die Balearen in Wort und Bild. I.–VII., Leipzig 1879–1891. Liparům je věnováno: Die Liparischen Inseln. I–VIII. Prag 1893–1896. V Itálii vyšla sedmdesátých a osmdesátých letech reedice všech svazků v italském překladu, ale s původní úpravou a ilustracemi, obohacená o historické rozборы vydavatelů. Edice: Le Isole Lipari, I–VIII. Lipari 1977–1986.

- ³⁶ Kniha zemřelých královského města Brandýs, C. K. Okresní hejtmanství v Karlíně, 1894 – 1918. s. 220, poř.č. 65. Uložena: Městský úřad v Brandýse nad Labem–odd. matrik zemřelých.
- ³⁷ Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Brandýs nad Labem, sign. II 15 D, kart. 621.
- ³⁸ March, J.: *S'Arxiduc. Biografia illustrada de un príncipe nómada*. Barceló 1984. Tento životopis byl využit pro rešerši v RAT a z něho byla čerpána i životopisná data pro tuto stat'. Proto není k životopisným údajům v poznámkách citovaná literatura, ale dokumenty. Schwendinger, H.: *Erzherzog Ludwig Salvator*. Wien 1991.
- ³⁹ Posledním majitelem panství byl císař Karel I., který jej koupil z pozůstalosti v roce 1917.
- ⁴⁰ Stát se stal vlastníkem až v roce 1921. Srov. SÚA Praha, fond Ústřední zemědělsko – lesnický archiv (dále fond ÚZLA), sign. 4b, inv. č. 112, Brandýs nad, kart. 57. Zde jsou i uchovány spisy k převzetí brandýských písemností Leopolda II. a Ludvíka Salvátora do Československého státního archivu zemědělského. Bohužel v tu dobu nebyl vyhotoven žádný podrobný soupis arcivévodových dokumentů. V dochovaném předávacím seznamu pod položkou č. 15 je uveden strohý záznam o existenci Ludvíkových písemností: „114 fascikulů, 1 bedna, 1 škatule různých rukopisů, dopisů etc.“ Pod č. 3 a 5 jsou zapsány 2 patenty o udělení vojenské hodnosti a jeden diplom o udělení zlatého rouna.
- V Archivu Národního muzea je uchována malá část Ludvíkových písemností. Nezpracovaný fond nese název Sekretariát arcivévody Ludvíka Salvátora, 1861–1879, v rozsahu 4 kantonů. Srov. popis fondu v Průvodci po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea, Praha 1998, s. 320–321.
- ⁴¹ O osudu knih ze zámeckých knihoven konfiskovaných statků rozhodovala ministerská rada v rámci celého komplexu otázek o vnitřním zařízení bývalých císařských a rodinných habsburských statků. Konkrétně v případě knih z Brandýsa viz. SÚA Praha, fond ÚZLA, sign. 4b, inv. č. 112, čj. 682/1922. Jinak lze údaje hledat v dalších fondech SÚA, např. Předsednictvo ministerské rady, Ministerstvo zemědělství, Ústřední ředitelství státních lesů a statků v Praze.
- ⁴² SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., část inventovaná, inv. č. 54.
- ⁴³ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., část inventovaná, deníky, inv. č. 32–39. Ostatní uvedené jednotliviny budou citovány samostatně.
- ⁴⁴ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., část nezpracovaná, sign. II. SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/95, kart. 9.
- ⁴⁵ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., část inventovaná, deníky, inv. č. 1–12, Ludvíkova korespondence, 1856–1872, inv. č. 31.
- ⁴⁶ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., část nezpracovaná, sign. 12 a 71.
- ⁴⁷ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Sb. foto – minimálně. Hlavní zdroj: SOA Praha, fond Vs. Brandýs nad Labem, inv. č. 1 – alba, v nichž jsou uchovány fotografie Ludvíka z dětských a jinošských let.
- ⁴⁸ Záznam o narození arcivévody je uložen v matrice ve Státním archivu ve Florencii.

- ⁴⁹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., nezpracovaná část, č. 183. Další Ludvíkovy písemné projevy věnované rodičům viz: RAT, Leopold II., nezpracovaná část, sign. II/a/2 a II/a/3.
- ⁵⁰ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., nezpracovaná část, 214: „Traccia per l'andamento progressivo degli studi intellettuali di S. A. l' Arciduca Luigi.“ Nedatováno. Podepsán Vincenzo Antinori (1792–1865), který byl v roce 1847 jmenován vychovatelem Leopoldových dětí. Byl vzdělán především v oboru fyziky a matematiky. Od 1833 byl ředitelem přírodovědeckého muzea (Museo di fisica e storia naturale) ve Florencii. Z uvedených údajů je více než zřejmé, že měl pro vypracování projektu Ludvíkova vzdělání ty nejlepší předpoklady.
- ⁵¹ „Programma di studi militari“ uložen tamtéž srov. pozn 50.
- ⁵² Dokumentace k těmto událostem se nachází v nezpracované části Leopoldova souboru, č. 187 „Avanti la partenza“, 1859, dále č. 188 „Dopo la partenza“, 1859–1868. Tamtéž pod č. 255 „27 aprile – 21 luglio 1859“ je uložen text Leopoldovy abdikace, kterou k záchraně Toskánska učinil ve Vöslau u Vídně dne 21.7.1859.
- ⁵³ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/95, kart. 9. Dopis Leopolda je datován v Brandýse 3.7.1861.
- ⁵⁴ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/95, kart. 9. Leopoldův dopis je datován v Brandýse 30.7.1861.
- ⁵⁵ První německy psané dopisy se objevují v Ludvíkově korespondenci z Benátek otcí od 27.8.1861. viz SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., inv. č. 54.
- ⁵⁶ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., inv. č. 31/1, kart. 5, č. 1. Dopis je datován „Bagni di Lucca agosto 1856“. Ludvík chtěl získat hranostaje, bažanta, jeřábka i sovu pálenou. Zmínka o muzeu = kabinetu je i v dopise otcí z 22.11.1855. (SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., inv. č. 54.)
- ⁵⁷ O sbírkách srov. pozn. 40 a dále Horčáková, V.: Okresní jednota musejní a Okresní muzeum v Brandýse nad Labem v letech 1911–1948. Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ 11, 1991, 38–71. Na s. 43–44 jsou údaje o sbírkách, včetně reprodukce fotografií vycpaného ptactva a exponátů mineralogických i archeologických z brandýského zámku před 1918. Originály fotografií jsou uloženy přímo v archivu muzea, spolu s několika rodinnými fotografiemi, oznámením starosty o úmrtí Ludvíka Salvátora a kopií nekrologu od J. V. Práška. Ve zmíněném článku upozorňuje autorka i na fakt, že arcivévoda předal Jednotě některé své spisy. C.d., s. 41, pozn. 26, s. 66.
- ⁵⁸ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., inv. č. 31/1. Dopis je datován „Schlackenwerth 6.2.1860“.
- ⁵⁹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/95, kart. 9. Dopis datován 2.7.
- ⁶⁰ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., nezpracovaná část, č. 217. První německy psaný koncept je z 21.6.1865. Druhý, matčin Karlovi, datovaný 8.8.1865. Marie Antonie se zmiňuje o nevýhodách ubytování na Hradě, které jí nabídl pro Ludvíka císař. Sděluje, že o pomoc požádala hraběte de Chambord, zmiňuje se o nabídce ubytovat syna v Anglickém dvoře „Englischhof“, kam byly Ludvíkovi adresovány některé dopisy. Viz SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/104, kart. 11, 1859–1876.

⁶¹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., inv. č. 31/1. Jmenuje místa, která navštívil, popisuje fjordy a nádhernou přírodu.

⁶² SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/56. Dopis císařův datovaný 15.7.1867.

⁶³ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., inv. č. 54. Celkem 5 dopisů, č. 7–11, datovaných: č. 7: Ibiza, 15. 8., č. 8: Palma, 5. 9., č. 9: Palma, 7. 9., č. 10: Palma, 14. 9., č. 11: „Am Bord des Mahones“ 11.10.1867.

⁶⁴ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., inv. č. 31/2. Datovaný 16.8.1867, kterým sděluje Ludvík bratrovi, že mu má adresovat dopisy „poste restante sotto il nome di conte Luigi di Neudorf“.

⁶⁵ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., deník, inv. č. 38, rkp. 39, 1866–1868.

Např. v záznamu ze 4.8.1867 vzpomíná na narození syna, kterému je právě 20 let a jenž je na Ibize, slovy: „Giorno che Luigi naque nel 1847. Ora 20 anni: e' maggiore messa. Lui a Ibiza nelle Baleari“, a zároveň zaznamenává obdržení Ludvíkova dopisu z cesty. 15. srpna si poznamenal „Lettera di Luigi costa della Spagna, aranci, banane, palme, agave. Sargentum. Valencia...il giovane immaginoso: dopo li studi severi aridi, immergersi nel mare.“ O návratu Ludvíka na Brandýs a jeho pobytu na Baleárech zaznamenal 3.11.1867 „Luigi arriva. Suo viaggio, le isole Baleari. Vita nella natura, studio“ 16.2.1868 v Leopoldově deníku o Ludvíkově usilovné práci čteme: „Luigi lavora troppo“, 8.3.1868 hodnotí Leopold synovu pracovitost slovy: „Luigi, sua generosità. Luigi studia troppo, rischia debilitarsi.“

O podrobnostech záznamů svědčí i další zápisy např. o Ludvíkových cestách z 10.4.1868 čteme: „Helgoland Luigi. Sue disposizioni a viaggiare scrivere. Suoi progetti sembrano temerari.“ Z 13.4.1868: „Luigi rinuncia alle coste di Tunis, va alle isole del Maonero“.

O Ludvíkových sbírkách v Brandýse se Leopold zmiňuje v záznamu z 20.2.1867: „...Luigi sistema sua collezione suoi crostacei.“

⁶⁶ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Leopold II., inv. č. 54. Píše „Tu lo sai scrivo lungo volentieri con figli e con te specialmente...“ Dokladem může být i jeden z nesčetných Leopoldových deníkových záznamů: „Luigi figlio viene, suo libro Süden und Norden.“ RAT, Leopold II., deníky, inv. č. 38, rkp. 39, 9.4.1868.

⁶⁷ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 12, č. 326.

⁶⁸ SOA Praha, fond Vs. Brandýs. SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 12–15. SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/101, XV/104.

⁶⁹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/88.

⁷⁰ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/104. Dělení majetků – srov. pozn. 68.

⁷¹ SÚA Praha, fond Presidium Českého místodržitelství, 1860–1870, sign. 1/1/102, čj. 4832/1870, kart. 678.

⁷² SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor: č. 1: Ischl, 16.8.1865 František Josef I. jmenuje Ludvíka Salvátora plukovníkem pěšáků. Č. 2: Ofen, 13.3.1867 František Josef

I. jmenuje Ludvíka Salvátora plukovníkem – majetníkem 58. pěšího pluku. Č. 3: Salcburk, 18.8.1867 František Josef I. uděluje Ludvíku Salvátorovi Řád zlatého rouna.

⁷³ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, např. XV/104, XV/106 – korespondence k Liparům nebyla dosud blíže utříděna. Obdobně k Baleárům. Např. XV/2, 56, 95, 96, 101, 104, 106. Z odesílatelů z Baleár zastoupených v korespondenci lze uvést kromě Francisca Manuela de los Herreros jména José Ramis, Santiago de Palacios, arcibiskup Giovanni, Fernando Cotoner, José Luis Pons y Gallarza, Mateo Obrador, Rafael Prieto, Felipe Guasp y Pascual, Magdalena Sorá de Herreros. Z osob blízkých Ludvíkovi jsou tu dopisy Vratislava Výborného i sporadicky Antonia Vivese.

⁷⁴ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/56. Dopis psaný francouzsky je datován 1.1.1868.

⁷⁵ Originální exemplář je uložen v Národní knihovně v Praze.

⁷⁶ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, účty a prelimináře, 1873–1876, kart. 7. Mezi vyplácenými umělci jsou např. jmenováni: Havránek, Quido Mánes, či řezbáři Řeháček, Stolař, Bartel aj. s uvedením názvu provedeného díla a zaplacené sumy.

⁷⁷ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, korespondence s kapitánem Randicem není dosud vytríděna. Kapitánovy dopisy mají oválné zelené razítko s textem „Yacht Nixe“.

⁷⁸ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/104. O první zaoceáské cestě na všeobecnou výstavu do Filadelfie svědčí i dopis matky Marie Antonie Ludvíkovi z 25.9.1876, v němž se hned v úvodu zmiňuje o synově cestě slovy: „Vengo di ricevere la tua cara lettera del 23 della quale rilevo con piacere che sei a Praga e bene dopo non diro' lungo ma distante viaggio, la medaglia di ricordo del centenario di America ...la terro' molto cara perché viene data e presa alla esposizione di Filadelfia.“

⁷⁹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/3.

⁸⁰ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/101.

⁸¹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/88.

⁸² SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, účty 1875–1880, kart. 14.

⁸³ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, účty 1882–1889, kart. 15.

⁸⁴ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, účty a prelimináře 1873–1876, kart. 7.

Vyúčtování nakladatelstvím Mercy, Brockhaus, tiskárně Reiffenstein ve Vídni. Dokumentace i v účtech z dalšího období. K této problematice lze nalézt doklady i v nezpracované části Ferdinanda IV., sign. 71.

⁸⁵ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 71, č. 653.

⁸⁶ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, Próza a poesie, XV/23, kart. 7, historie Mallorky, 1867–1870, XV/87, kart. 10, Koryntský záliv, XV/105, kart. 8, Buccari – Porto Ré, sine, č. 7, kart. 7, deník z cesty po Tripolsku a Tunisku, XV/97, kart. 8.

⁸⁷ Viz Hamannová, B.: Habsburkové, c.d., s. 256.

⁸⁸ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ludvík Salvátor, XV/87, 11.8.1875.

- ⁸⁹ SÚA Praha, fond RAT, fondová část Ferdinand IV., nezpracovaná část, sign. 71, č. 652. Fremden-Zeitung, n. 15, 1901, s. 2–4. O Ferdinandově zájmu o činnost svého bratra svědčí nejen dochovaný časopis, ale i podtrhané části uveřejněného textu.
- ⁹⁰ Srov. pozn. 36. Fotografie z pohřbu v časopise Český svět, 1915, roč. XII, č. 8. Nepaginováno. K úmrtí arciknížete Ludvíka Salvátora v Brandýse nad Labem.
- ⁹¹ Srov. pozn. 37. Jedná se o telegramy č. 170, 174 a 185 z 8. a 9. 3. 1918 o pověření polního maršála Seyffertitze převozem arcivévodových ostatků do Vídně, které informují o maršálově příjezdu do Brandýsa. Dále o protokol z 11. 3. 1918 o zjištění totožnosti Ludvíkovy mrtvoly. Tamtéž pod č. 480/1918 se nachází vyúčtování nákladů za převoz ostatků z 29. 3. 1918.

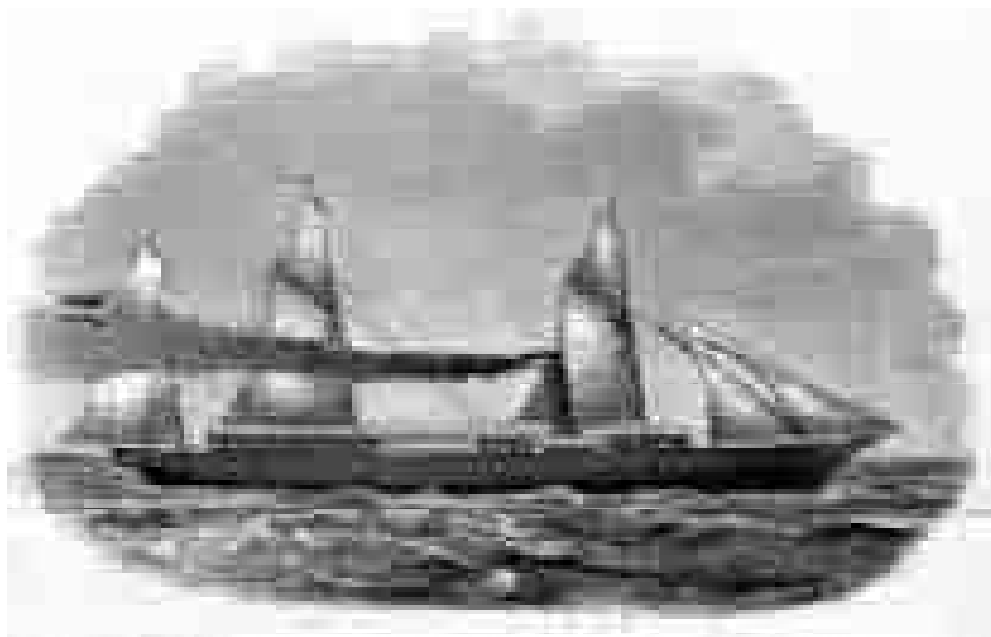
PŘÍLOHA

Rodinná fotografie z konce padesátých let 19. století. Zleva dole: malý Ludvík Salvátor, matka Marie Antonie, sestry Marie Luisa a Isabella. Zleva nahoře: bratři Ferdinand Salvátor a Karel Salvátor

Fotografie Ludvíka Salvátora uveřejněná v roce 1901 v časopise Fremden-Zeitung, č. 5, s. 2

Parní jachta Ludvíka Salvátora nazvaná „Nixe I.“ vyobrazená v roce 1901 v časopise Fremden-Zeitung, č. 15, s. 3

Kein Baun des Mittelmeers hatte in der antiken Welt eine so große Bedeutung, wie der Golf von Korinth. Als Seestraße im Herzen von Griechenland, als der geschichtliche Verbindungspunkt zwischen Ost und West, war derselbe das Emporium antiker Civilisation. Reiche Städte zierten seine Ufer, vor allen Korinth als die herrlichste Hellas. Aber auch gegenwärtig noch könnte der Korinthische Baun durch den Durchstich des Isthmus seine einstige Wichtigkeit wieder erlangen, was vornehmlich für Oesterreich von unschätzbarem Vortheile wäre, indem dadurch dem Levantinischen Handel der Weg um 80 Meilen abgekürzt würde. Da sich nun zu den reichen historischen Reminiscenzen die künftige Wichtigkeit und die landschaftlichen Reize dieses von der Natur bevorzugten Erdenschnitts hinzugesellen, so wird mich wohl mancher Leser auf meiner Rundfahrt um diese kyparische Küste gerne begleiten.

Im Golfe von Patras,

9. März 49.

Nahoře: Ukázka rukopisu Ludvíka Salvátora (o Koryntském zálivu z 31. 3. 1874)

Dole: Obtah téhož textu pro vydání knihy „Eine Spazierfahrt im Golfe von Korinth.“ Prag, Mercy, 1875.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS FAMILIENARCHIV DER TOSKANISCHEN HABSBURGER LEGT ZEUGENSCHAFT AB: DIE QUELLEN ZU LUDWIG SALVATOR VON TOSKANA

Eva Gregorovičová

Das Familienarchiv der toskanischen Habsburger, das im Staatlichen Zentralarchiv in Prag aufbewahrt ist, für seinen Umfang (insgesamt 128 laufende Meter) und hauptsächlich für seine Mannigfaltigkeit des überlieferten Archivmaterial, sowohl nach der inhaltlichen, als auch nach der typologischen Seite, bietet unerschöpfliche Menge Informationen über die Sekundogenitur des habsburgisch-lothringischen Herrscherhauses, die im Großherzogtum Toskana in den Jahren 1737–1859 herrschte. Die Dokumentation, die verschiedene Arten von Archivalien enthält, und zwar Urkunden, Akten, persönliche Schriftstücke, Korrespondenz, Komplexe von Tagebüchern und Memoiren der Familienmitglieder, Landkarten und Pläne, Zeichnungen, Drucke und Fotografien, hat die Zeitspanne von 1767 bis 1915. Sie ist in 13 Bestandteile gegliedert: Peter Leopold, Ferdinand III., Leopold II., Ferdinand IV., Ludwig Salvator, Joseph Ferdinand, Johann Nepomuk Orth, Urkundensammlung, Landkarten- und Plänesammlung, Sammlung von Fotografien, Drucken und Grafiken, Toskanas Vertretungsbehörden, Pensionsliquidatur Toskanas in Paris, Administration der toskanischen Güter Brandýs an der Elbe und Ostrov (Schlackenwerth). Dieser Bestand ist aber mehr von ausländischen Benutzern als von unseren Historikern ausgenutzt.

Da in der letzten Zeit auf unserem Büchermarkt eine Reihe von Publikationen erschien, die sich mit Geschichte des habsburgischen Erzhauses befassen und in denen die Schicksale der toskanischen Sekundogenitur nur zum Teil behandelt wurden, wurde diese Studie als Führer nach den Quellen zur berühmten Persönlichkeit der toskanischen Nebenlinie, zum Erzherzog Ludwig Salvator aus dem Familienarchiv vorbereitet.

Der Erzherzog Ludwig Salvator wurde am 4. 8. 1847 in Florenz geboren als der dritte Sohn des Großherzogs Leopold II., der im Jahre 1859 unter dem Druck der politischen Ereignisse Toskana verlassen musste, und Maria Antonia, der Prinzessin Beider Sizilien aus dem Geschlecht Bourbon. Sein Leben war tatsächlich merkwürdig. Seit zartem Alter brachte er außergewöhnliche Auffassungskraft, Fleiß, Zähigkeit und Sprachbegabung zum Ausdruck. Sein kindliches durch das gezielte Studium entwickeltes Interesse für die Natur und Geografie führte ihn nicht nur zum Reisen und zur Beobachtung der Natur und

des Lebens in den Ländern, die er im Verlauf der Jahre besuchte, sondern auch zur Ausarbeitung der heuristischen Methode bei Sortierung und Bewertung versammelter Erfahrungen auf der wissenschaftlichen Basis, was er dann beim Schreiben der Reisebeschreibungen ausnutzte. Der Dokumentarwert dieser Arbeiten ist bis heute inspirativ. Ludwig verbrachte den großen Teil seines Lebens auf der Insel Mallorca. Am 12. 10. 1915 starb er in Böhmen auf seiner Herrschaft Brandy's an der Elbe.

Die vorgelegte Studie analysiert die Archivdokumente aus den verschiedenen Bestandteilen des Familienarchivs der toskanischen Habsburger mit Bezug auf Ludwigs Lebensschicksale. So wurden im Spiegel der überlieferten Schriftstücke dokumentiert die Familienverhältnisse, Ludwigs Weg zur Ausbildung, sein Interesse für Naturwissenschaften, seine Reisenpläne, wissenschaftliche Methodik und heuristische Methode seiner Arbeit, Publikationstätigkeit, wissenschaftliche Würdigungen, die er oft bekam, die ganze Gedankenwelt des Erzherzogs, seine Lebensweise, das Reichthum der persönlichen Kontakte und Beziehungen mit seinen Freunden, seiner Familie und den Gelehrten, Ludwigs Ankunft auf Balearen im Jahre 1867 und allmählicher Aufbau seiner ausgedehnten Herrschaft auf Mallorca, genauso wie die Verwaltung des geerbten Brandy'ser Patrimoniums.

Diese Dokumente bildeten auch die Grundlage bei zwei monothematischen Ausstellungen vom Leben und Werk Ludwig Salvators, die das Staatliche Zentralarchiv im Jahre 1997 auf den Liparischen Inseln in Italien und im nächsten Jahr in Spanien, direkt in Palma de Mallorca vorbereitete. Die Ausnutzung des persönlichen Komplexes Ludwig Salvators im Umfang von 15 Kartons, den vor allem die Korespondenz aus den Jahren 1861–1889, die Rechnungen bis 1915 und die Bruchstücke der Handschriften über Balearen der 60. Jahre des 19. Jahrhunderts, den Golf von Korynth 1874, Buccari-Porto Ré aus dem Jahre 1871 und ein nicht datiertes Fragment von Ludwigs Reisetagebuch durch Tripolis und Tunis bilden, ist für Öffentlichkeit leider fast unmöglich, weil der schriftliche Nachlass des Erzherzogs bisher noch nicht bearbeitet ist.

Überdies bringt der Artikel auch das Verzeichnis der Literatur, in der man die Problematik der habsburgisch-lothringischen Sekundogenitur studieren kann, und die Einschätzung der Ausnutzung der Schriftstücke aus dem Familienbestand von den ausländischen Benutzern mit den Hinweisen auf die Bücherproduktion, die die aus dem Bestand gewonnenen Informationen enthält.

PŘÍPAD UČITELE JOSEFA KRÁLE

Alexandra Špiritová

V roce 1883, tedy již před 117 lety, vyšlo 4. července první číslo časopisu věnovaného zájmům českého učitelstva, Učitelské noviny. Jeho vydavatelem, šéfredaktorem a autorem prakticky celého obsahu prvního čísla byl Josef Král. Jeho osoba i činnost je dnes většinou neznámá i učitelské veřejnosti. Lze říci, že z mnoha důvodů neprávem, stejně jako lze důvodně předpokládat, že je to důsledek zcela záměrně vedené kampaně proti odvážnému mluvčímu českého učitelstva osmdesátých let minulého století a pokusu o jeho znemožnění v očích veřejnosti. Pokusme se poněkud prolomit mlčení kolem jeho osoby a zjistit, kdo Josef Král byl.

Narodil se v roce 1839 v Milevsku a absolvoval reálku a učitelský ústav v Praze. Po krátké praxi v Kasejovicích a Vodňanech byl v roce 1861 jmenován učitelem na chlapecké obecné škole u sv. Petra v Praze. Záhy se ukázalo, že nad učitelskou prací u Krále vítězí spíše práce veřejná. Mezi pražskými učiteli i u nadřízených školských úřadů se stal známým jako propagátor českého školství a bojovník za práva učitelstva včetně boje proti vlivu církve na jeho práci. Jeho jméno se stále častěji objevovalo pod články v tisku, až konečně v druhé polovině sedmdesátých let převzal redakci tehdejšího učitelského periodika „Posel z Budče“. Jeho prostřednictvím se mu také podařilo v srpnu roku 1879 svolat veřejnou schůzi českých učitelů na pražský Střelecký ostrov. Zúčastnilo se jí přes 300 osob a byl na ní schválen Králův návrh na zřízení ústředního učitelského spolku, který by dokázal sjednocovat učitelské hnutí místních oborových jednot. V následujícím roce byl skutečně v Praze zřízen Ústřední spolek učitelských jednot a jeho předsedou se stal Josef Král. Po založení ústředního spolku se Králůva pozornost obrátila na založení obdobného spolku pro podporu českého obecného školství, zejména menšinového, v českém pohraničí. Jménem ústředního učitelského spolku se proto stal v roce 1880 jedním ze zakladatelů Ústřední matice školské v Praze. Po přijetí předsednictví nové Matice dr. Riegrem a jeho podmínce, že spolek bude pouze reprezentovat a organizační práce bude řídit jeho místopředseda, byl do této funkce zvolen opět Josef Král.¹ Takové posílení postavení Krále ve veřejném životě však těžce nesli jeho odpůrci. Jednalo se především o konzervativní a klerikální část učitelstva. Jejich tribunou byl časopis Čech, kde již od roku 1877 byl Král odsuzován jako rozeštvávací učitelstva. Po jeho zvolení do čela Matice útok proti němu zesílil a vyústil

v požadavek jeho odchodu z veřejných funkcí.² Bylo zřejmé, že Královi nepřátelé čekají jen na nějaký jeho chybný krok.

Začátkem roku 1883 se Král začal pomalu ocitát osamocen, i když učitelstvo obecných škol na venkově za ním stálo. Nemohl očekávat pomoc proti útokům od školských úřadů, protože byl u nich zapsán jako podezřelý rebelant. Nemohl očekávat ani podporu od výboru Ústřední matice. Výbor byl sice z valné části stejného politicky mladočeského zaměření jako Král, ale autorita staročecha dr. Riegra nikomu nedovolovala se za Krále postavit. Rieger uznával Královu organizační schopnost v řízení jejich spolku, nechával mu v tomto směru dosti volnou ruku, ale nesouhlasil s jeho radikálním vystupováním v hájení zájmů učitelstva. Tak, jak to odpovídalo jeho celkové politické taktice, i v tomto směru doporučoval jen pozvolnou a mírnou cestu ústupků. Král od něho proto nemohl očekávat morální ani praktickou pomoc. Naopak vycítil, že Rieger považuje jeho „obtíže“ s časopisem Čech skoro za škodící pověsti Matice.

Kampaň proti Královi vyvrcholila začátkem roku 1883, kdy konzervativní část učitelstva na něho podala stížnost u zemské školní rady pro pobuřování a rozeštvávání učitelů.³ Tentokrát se však Královi nepřátelé nedočkali jeho odpovědi, Král mlčel. Jeho přátelé se zpočátku domnívali, že čeká na výsledek šetření stížnosti, ale Král dokonce k radosti svých nepřátel rezignoval na svou funkci v Matici! Útoky proto zesilovaly a konečně 20. června 1883 časopis Čech bez bližšího vysvětlení označil Krále za udavače a donašeče zemské školní radě. Nařčení bylo o to závažnější, že se k němu přidaly i další učitelské tiskové orgány jako Česká škola a Beseda učitelská. Vzhledem k neustálému Královu mlčení začali o něm pochybovat i někteří jeho dosavadní přátelé. Předseda Ústředního spolku moravských učitelů například vyzval výbor pražského ústředního učitelského spolku, aby si do čela zvolili někoho méně kompromitovaného.⁴

Naproti tomu začali Krále hájit venkovští učitelé. V obecním zastupitelstvu Sulislavi například prosadili jeho jmenování čestným občanem obce.⁵ Ozval se i výbor Ústředního spolku učitelských jednot. Nejen, že nesesadili Krále z funkce předsedy, ale uspořádali mezi sebou peněžní sbírku a její výnos předali Královi s tím, aby se začal soudně hájit. Král to odmítl, i když tím pohrozil redakci Čecha, nepřestanou-li s útoky proti jeho osobě. Pro svou obhajobu před veřejností však zvolil zcela jinou, překvapivou a v naší historii dosti neobvyklou cestu. Rezignoval 23. června na místo redaktora Posla z Budče, ale již 4. července začal vydávat z obdrženého výnosu sbírky vlastní noviny, kterým dal název Učitelské. O jeho záměru svědčí hned první stránka nového periodika. Místo úvodníku obsahuje článek nadepsaný Obrana. Ocitujme si z ní charakteristické pasáže:⁶ „.... před českým učitelstvem stojím dnes jako muž počestný,

který nedbá urážek nejtrapnějších a snáší klidně křivdu největší, věda, že co činí, koná jediné ku prospěchu školství a k obraně učitelstva, kteréž mu věnovalo důvěru svou a v čelo své ho postavilo.

Naproti mne však stojí muž o školství české velice zasloužilý, jenž jsa viny své si úplně vědom, proto, že jednal jsem na jeho záchranu a před úplnou zhoubou snažil se ho zachrániti, chtěl mne a četnou rodinu mou přivést na žebráckou hůl.

O osobě té měly přijíti do veřejných listů – ať českých, ať německých – zprávy, které by byly měly pro ni hrozné následky. K naléhavým prosbám mým však zprávy ty na veřejnost se nedostaly...“ Král ve své Obraně nikoho nejmenoval a používal označení XY. O co tedy vlastně šlo? Odpověď nalezneme ve spisech českého místodržitelství, kam byly předány zemskou školní radou.⁷

Začátkem roku 1883 požádal dosavadní zemský školní inspektor Leonard Hradil o své penzionování s ohledem na zdravotní stav a pokročilý věk. Mezi žadateli o tuto funkci byl i ředitel pražského učitelského ústavu a místopředseda pražské okresní školní rady Jan Lepař. Lepař byl váženou osobou v učitelských kruzích jako autor pedagogických knih i jako ředitel pedagogického ústavu.⁸ Názorově však byl konzervativcem a především až fanatickým odpůrcem Krále a jeho činnosti na stránkách časopisu Čech. Naproti tomu si Král Lepaře vážil patrně i k vůli jeho činnosti v okresní školní radě. Proto také podporoval jeho kandidaturu na místo zemského školního inspektora. Důkazem toho je, že převzal vedení deputace k místodržitelskému radovi a členu zemské školní rady Germannovi, která měla podpořit Lepařovu kandidaturu. Později se však dověděl, že Lepař je nejen zadlužen, ale existuje i svědek přijímání úplatků. Král šel tak daleko, že osobně žádal Lepaře, aby stáhl svou kandidaturu. Ten však v tom viděl zaslepeně osobní útok a odmítl se s Králem bavit. Král se obával, že bude-li Lepař jmenován inspektorem, bude lehce zranitelný a poškodí tím i věc českého školství. Napsal proto Germannovi soukromý dopis, kde naznačil, že Lepař je vydíratelný a žádal o taktní stažení jeho kandidatury. Germann si však Lepaře předvolal a přímo mu řekl, že má od Krále závažné informace proti jeho jmenování. Zatrpklý Lepař podal odvolání na ministerstvo kultu a vyučování a mimo to prostřednictvím tisku Krále obvinil z udavačství a nactiutrhání. Ministerstvo skutečně s Králem zahájilo disciplinární vyšetřování. Teprve v jeho rámci byl Král pod hrozbou vlastní ztráty existence nucen doložit svědky Lepařova provinění. Lepař byl na základě toho vyzván k předložení svých služebních dokladů. Výnosem z 2. května 1883 vydalo české místodržitelství pokyn zemské školní radě k dalšímu disciplinárnímu vyšetřování Lepaře a 26. června mu byla udělena ministerská důtka. To již se Lepař rozpomněl na vzetí úplatku a hájil se tím, že peníze záhy vrátil. Jeho odvolání však bylo 26. listopadu 1883

zamítnuto. Začátkem příštího roku byl zbaven funkce místopředsedy okresní školní rady v Praze a ve školním roce 1885–1886 byl na vlastní žádost penzionován. Jeho dobrovolný odchod byl ovšem vynucen. Pravý důvod penzionování nebyl nikdy ze strany školských úřadů zveřejněn, protože šlo o jednání chráněné úředním tajemstvím. Lepař se ovšem nikde nechlubil a Král mlčel.

Teprve po několika letech se mu podařilo získat zpět ztracenou důvěru svých kolegů. Pomohla mu k tomu redakce Učitelských novin, která se ovšem rozrostla o další členy. Neztratil ani důvěru Ústředního učitelského spolku. V říjnu 1883 byl opět zvolen 83 z 93 hlasů jeho předsedou a 15. prosince téhož roku byl zvolen do výboru učitelského spolku Pražská Budeč.

Na rozdíl od zatrpklého Lepaře, který se od svého penzionování až do své smrti v roce 1902 vzdal veškeré činnosti v učitelském hnutí, Král vedl Ústřední jednotu až do roku 1896. Dočkal se i uznání v podobě členství v okresní školní radě v Praze v letech 1892–1901. Svůj boj za učitelská práva podpořil i soustředěním a vydáním Sbírkou říšských a zemských zákonů školských. Svého protivníka, Jana Lepaře, přežil jen o jediný rok, zemřel 3. června 1903 v Praze.

V celém vyličeném příběhu dvou českých kantorů šlo v podstatě o nedorozumění, či možná jistou zaslepenost Lepaře, který nechtěl hned uznat svou vinu a podat ruku svému dosavadnímu názorovému protivníkovi. Jedno však je nutné říci na závěr: po obou zde zůstala památka – po Lepařovi sice dnes již poněkud méně známé knihy, ale po Královi periodikum, které vychází dodnes. A to by asi byla pro tohoto rebela největší odměna a útěcha.

POZNÁMKY

¹ O založení Ústřední matice školské viz autorčin příspěvek Ústřední matice školská v letech 1880–1918. *Paginae historie* 1, 1993, s. 178–195.

² Čech 14, 1882, č. 257.

³ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Zemská školní rada 1869–1891, sign. I/27/7, čj. 29461/1882.

⁴ Učitelské noviny č. 2/1883.

⁵ Tamtéž č. 1.

⁶ Tamtéž č. 2.

⁷ SÚA Praha, fond České místodržitelství 1856–1884, sign. 6/16/1.

⁸ Především práce O metodách učebných a logické jejich příbuznosti. Při výčtu Lepařových veřejných zásluh nelze opomenout ani skutečnost, že řadu let redigoval Časopis Národního muzea.

ZUSAMMENFASSUNG

DER FALL DES LEHRERS JOSEF KRÁL

Alexandra Špiritová

Vor 117 Jahren, am 4. Juli 1883, erschien die erste Nummer der Wochenschrift für tschechische Lehrer Učitelské noviny (Lehrerzeitung). Mit der Entstehung dieser Zeitschrift ist eine ininteressante Historie verbunden. Zum Herausgeber des neuen Periodikums wurde der ehemalige Redakteur der Lehrerzeitschrift Posel z Budče (Der Bote von Budeč) und der tschechische Lehrer Josef Král. Der war auch der einzige Redakteur und Verfasser von allen Zeitungsbeiträgen. Auf der ersten Seite, im Artikel mit dem Titel Obrana (Die Verteidigung) erklärte er seine Motive zur Herausgabe der neuen Zeitung. Král verteidigte sich gegen die Beschuldigung des Denunzierens und der Zuträgerei für den Landesschulrat in Prag. Aufgrund der Akten aus dem Archivbestand České místodržitelství (Böhmische Statthalterei) läßt sich beweisen, dass es im Wesentlichen um die persönliche Gehässigkeit zwischen Josef Král und dem stellvertretenden Vorsitzenden des Bezirksschulrats in Prag Jan Lepař ging. Lepař machte Král durch die Beschuldigung des Denunzierens auf den Seiten der Klerikalzeitschrift Čech (Der Tscheche) öffentlich unmöglich. Dagegen gelang es Král zu beweisen, dass Lepař wirklich einen Verstoß gegen Schulgesetze beging. Nach der disziplinären Untersuchung gegen den beiden Protagonisten von Seiten der Schulämter legte Lepař lieber einen Antrag um die Pensionierung vor. Infolgedessen, dass die Untersuchung an das Amtsgeheimnis gebunden war, lastete der Verdacht auf Král, dass er nicht ehrlich handelte, und später geriet er in Vergessenheit. Auf dem ganzen Streit ist es für die tschechische Historie am wichtigsten, dass er die Zeitung der tschechischen Lehrer, Učitelské noviny, entstehen ließ, die bis heute erscheint.

VELRYBA V PRAZE

Milena Secká

Největším exponátem Národního muzea v Praze je kostra velryby, přesněji plejtváka myšoka. Více jak sto let uchvacuje svou velikostí malé i velké návštěvníky. Zajímavá je rovněž její historie.¹

Tělo samice plejtváka vyvrhly mořské vlny na skalnatý břeh ostrova L yngoy v oblasti Bergenu na jihu Norska v listopadu roku 1885. Nedaleká velrybářská osada zpracovala maso a tuk uhynulého zvířete a protože kostra byla neporušená, byla nabídnuta evropským muzeím za 2 500 zlatých. Při zpracování velryby dohlížel na práci a na to, aby se nic nepoškodilo, pan Danielssen, ředitel národního muzea v Bergenu a jeden z předních velrybářských odborníků.

V roce 1886 se o nabídce velrybí kostry dozvěděl prof.dr. Antonín Frič, známý český přírodovědec a tehdejší ředitel zoologických a paleontologických sbírek pražského Národního muzea. Dnešní budova muzea byla v té době rozestavěná, sháněly se exponáty pro budoucí expozice a kostra velryby by byla pochopitelně velmi žádaná. Navíc kompletní kostru velryby vlastní i dnes jen několik málo muzeí světa a v minulém století to byla doslova senzace. Cena kostry však byla příliš vysoká, a proto dr. Frič hledal pomoc mezi vlastenci a mecenáši. Jeho bratr Václav, pražský obchodník s přírodninami, byl členem vlastenecké stolní společnosti, která si říkala „Jour fix“ a scházela se vždy v pondělí buď v hostinci „U Gebauera“ na Perštýně nebo v domě „U Halánků“, u Vojty Náprstka, který byl rovněž členem vážené a přesto veselé společnosti. Dalšími členy byli neméně vážení pražští občané: Dr. K. Adámek, Bohumil Bauše, František Brůža, Josef Kořenský, Jindřich Šmidt, Karel Štark, Josef Štauss, Eman Uggée, Ferdinand a Josef Víškovi, R. Tereba, Jan Prokopec, Josef Rosenberg a Karel Šimek.²

Václav Frič přivedl na jedno z pondělních setkání Jour fixu svého bratra a ten zde vystoupil s plamennou přednáškou o nové budově muzea, o jeho významu pro národní uvědomění a také o možnosti získat neobvyklý exponát. Vážení mužové totiž mezi sebou často pořádali sbírky a výnos vždy věnovali na charitativní nebo kulturní účely. Nyní se jim naskytla příležitost sehnat něco opravdu mimořádného; myšlenka je nadchla a ihned začali sbírat peníze.

V roce 1887 byla jednání s norskými velrybáři úspěšně završena a během několika měsíců doputoval náklad do Prahy. Částečně vlakem, částečně lodí a odtud speditér pan Alois Stuchlík zajistil zdarma dopravu devíti velkých be-

den a osmi nebalených kostí až do Náprstkova muzea.³ Celková váha zásilky byla 4030 kg a z toho jen kostra lebky vážila 1 553 kg. V této době byla budova Národního muzea postavena zhruba do prvního patra a tak bylo rozhodnuto, že kostra bude vystavena v nově postavené budově Průmyslového muzea Vojty Náprstka. Budova pomalu vysychala a než byly všechny exponáty do ní přestěhovány z nevyhovujících prostor starobylého domu U Halánků, dal Náprstek novou budovu k dispozici různým výstavám. Jedenáctou v pořadí byla právě výstava velryby. Dobové fotografie ukazují, že velryba byla pro svou délku 22 a půl metru vystavena ve dvou sálech na železnou konstrukci a montáž provedl zámečník pan Antonín Proška za bedlivého dozoru Václava Friče za tři měsíce.

Dne 28. listopadu 1888 byla „výstava velrybí“ slavnostně otevřena za vydatné pomoci Vojty Náprstka. Nedal k dispozici jen prostory, ale vedl rozsáhlé přípravy, které bychom dnes nazvali reklamní kampaní. Dal vytisknout a rozeslat plakáty, připravil oznámení do českých i německých novin⁴, připravil vydání brožury, která byla jakýmsi katalogem výstavy⁵, vyjednal povolení na policii, dal vytisknout vstupenky a s pečlivostí vybíral hosty a pohoštění na zahájení výstavy. Plakáty byly rozeslány do škol společně s tištěnými formuláři k zajištění hromadné návštěvy, ale byly zaslány i do veřejných budov, knihkupectví, hotelů, kaváren, dobročinných ústavů, velkých trafik apod. Pan Náprstek také domluvil přednášky, zajistil nástěnné obrazy, doprovodné exponáty a nezbytné hlídače.

Výstava byla zahájena přednáškou prof. Bohumila Baušeho, který k této příležitosti namaloval tři obrazy (o rozměrech 200 x 125 cm). Znázorňovaly lov grónské velryby ručními harpunami, lov grónských velryb pomocí harpunového děla a lov na vorvaně. Kromě textů byla připojena i mapa rozšíření velryb a vyobrazení kostry s označením hlavních kostí. Z „přírodnin“ byly vystaveny: „kostice velryby grónské, myšoka a velryby jihomořské, nasolené maso velrybí, tuk velrybí, spermatocet, kůže velryby s cizopásníky hrdlonožcem velrybím (*Cyamus cety*) a žaludovci (*Coronula balaenaris*), pyj velryby, potrava velryby, čelist vorvaně, plískavice obecná, zub narvala, pilouna, lebka mrože, ledního medvěda, moroně indického a plískavce gangesské, tuleně, žraloky“ a Náprstkovo průmyslové muzeum zapůjčilo ze svých sbírek „oblek a zbraně eskymákův“.⁶

Výstava byla pro Pražany senzací, zájem byl obrovský, a tak byla otevřena až do 3. 2. 1889. Náprstkovo muzeum bylo soukromou institucí a bylo pro veřejnost otevřeno jen dvakrát do roka, ve dnech největších pražských poutí – na sv. Jana a na sv. Václava. To přicházely do Prahy desetitisíce poutníků a tisíce též do Náprstkova muzea. Velryba zůstala v Průmyslovém muzeu až do léta 1892 a shlédlo ji více než 40.000 lidí. Náklady na nákup a dopravu kostry, na dozor, montáž, truhlářské a jiné práce, na tisk lístků, plakátů, inzerátů i na úklid

byly vysoké, ale zisk ze vstupného byl vyšší (vstupné bylo 20 kr., ve čtvrtk 50 kr., děti polovic), takže 20 569 zl. 25 kr.⁷ zbylo a byly rozděleny nadacím, obětem povodní, dětské nemocnici, výborným žákům jako odměna, Národnímu muzeu byla zakoupena kostra pásovice, bylo přispěno na postavení pomníků M. Jana Husa, Františka Palackého a ještě zbylo pro další potřebné.⁸

Než byla kostra předána Národnímu muzeu, uspořádal pan Náprstek pro přátele Jour fixu velkolepé rozloučení – „velrybí dýchánek“. V kostře byly umístěny židle a na velkém stole uvnitř hrudního koše se 26. 5. 1892 konal pro velkorysé dárce banket.⁹ Podávalo se mimo jiné i velrybí maso¹⁰ a prof. Ot. Pražák pobavil společnost didakticko-satirickou básní o přítomných mecenáších a o tvoru, který kdysi brázdil vlny polárního moře.¹¹ K této příležitosti byl rovněž vytištěn leták s ilustracemi lovu velryb od prof. B. Baušeho a o historii daru, který Národní muzeum nijak nespěchalo převzít – jak si ostatně v letáku zmíněná velryba sama posteskla slovy: „Drazí přátelé! Přimluvte se, by o kosti mé v nové budově s podobnou láskou a péčí bylo staráno, jako dostalo se mně »u Halánků«. Věhlasný kustos dr. Frič nedá mně jistě rozpadnouti se, ale skoro zamrzelo mne, že výbor musea tak málo dbal o přijetí mé »maličkosti«. Velrybové v chladném moři Gronsém věru vřeleji o mne se ucházeli!“¹²

Přestěhování zajišťoval opět V. Frič; pečlivě očíslované kosti byly ve třech stěhovacích vozech převezeny na Václavské náměstí do nové muzejní budovy. Ještě než byla kostra instalována, bylo třeba ji pořádně odmastit. Fričova firma však nedokázala najít tak velké nádoby, do kterých by se kosti ponořily a odmastily, zvláště pak lebka a dolní čelisti. Východiskem z neřešitelné situace byla nabídka Ringhofferovy továrny na Smíchově. Zde se kosti odmašťovaly parou a Pražané v té době poznali, jak páchnou velrybářské osady. Proti nesnesitelnému puchu si nestěžovali jen zaměstnanci „ringhofferky“, ale i smíchovští. To, že odmaštění nebylo dokonalé, ukázala následující léta. Přípravné práce skončily až koncem roku 1893 a nové problémy s konstrukcí a montáží si opět vyžádaly finanční podporu společnosti Jour fixu.

V nové budově muzea, ve druhém patře v sále č. 10 V. Frič opět instaloval. Tentokrát daleko pečlivěji a aby se předešlo nepřesnostem, z Fričova popudu zakoupil továrník F. Perner z Labské Týnice za 245 zl. kostru nedonošeného mláděte myšoka (z muzea v Bergenu), která sloužila za vzor. Kostra takto sestavená zůstala v sále č. 10 více jak sedmdesát let a po celou tu dobu se pod ní, speciálně pak pod lebku objevovaly na podlaze mastné skvrny: to nedokonalé odmaštění dolní čelisti ukapávaly přebytečný tuk. V roce 1965 kdy začala rekonstrukce zoologických sbírek, byla kostra rozebrána, ve svém sále znovu odmaštěna a nově instalována zavěšením od stropu.

V roce 1967 ji po instalaci shlédli první návštěvníci a od té doby ji denně obdivují stovky lidí. A jen málokdo z nich ví, že za ni vděčí skupině vážených mužů, kteří nikdy nezkazili žádnou legraci a kteří nenašli nic většího, co by Národnímu muzeu darovali.

POZNÁMKY

- ¹ Mazák, V.: Kostra velryby v Národním muzeu v Praze a krátký pohled do světa kytovců. Zoolog. odd. Národního muzea 1976; Spunarová, T.: Obchodník s přírodninami Václav Frič. In: Muzejní a vlastivědná práce 32, 1994, s. 1–18.
- ² Určit přesně jména členů Jour fixu je složité. V Náprstkově muzeu se dochovalo překrásně zdobené album s textem na titulní straně: Upomínka na výstavu velrybí 1888–1889 Pondělní jour fixe v Praze. Album obsahuje 13 portrétů s vlastnoručními podpisy (kromě jednoho) zobrazených: V. Náprstka, ?, Dr. K. Adámka, Boh. Baušeho, Fr. Bruži, V. Friče, Jos. Kořenského, Jindřicha Šmidta, Karla Starka, Josefa Stausse, Emanu Uggée, Ferdinanda Víška a Josefa Víška. V Náprstkových poznámkách se objevuje ještě jméno Žižky. Leták vydaný k „velrybímu dýchánku“ zmiňuje za členy „žurfixu“: K. Adámka, Fr. Brůžu, V. Friče, V. Náprstka, Jana Prokopce, Jos. Rosenberga, K. Šimka, J. Šmidta, K. Štarka, J. Štause, R. Terebu, E. Uggé, F. Víška a J. Víška. Tištěný plakát k výstavě velryby uvádí za členy pondělního jour-fixu následující: Adámek Karel, JUDr. advokát, Brůža Frant. obchodník, Frič Václav obchodník přírodninami, Náprstek Vojta zakladatel průmyslového musea, Šmidt Jindřich zemský účetní rada v. v., Stark Karel stavitel, Stauss Josef zástupce plzeňského měšťanského pivovaru, Víšek Ferdinand stavitel, Víšek Josef majitel závodu kamenického a Žižka Gabriel továrník mlýnských kamenů. Scrap-book č. 108, s. 339.
- ³ Viz Česká politika 28. 10. 1888, Národní listy 28. 10. 1888, Hlas národa 25. 11. 1888 aj.
- ⁴ Náprstek si sestavil soupis periodik, jejichž novináři byli na vernisáž pozváni: Národní listy, Hlas národa, Politik, Tagblatt, Bohemia, Prager Zeitung, Zlatá Praha a Světozor. Archiv Vojty Náprstka krabice č. XIII/1. Náprstkovo muzeum.
- ⁵ Výstava velryby. Stručný přírodopis velryb, jejich lov a užitek. S dvěma ilustracemi. Praha 1888, 18 s. Druhé vydání rovněž z r. 1888 neslo titul Výstava velryby v Praze a kapitola věnovaná doprovodným exponátům byla rozšířena. Navíc byl připojen odstavec o dárcích, kteří na Fričovu výzvu věnovali zajímavé botanické a zoologické exponáty. Nakonec byl připojen dovětek, že výstavu velryby za prvních 14 dní shlédlo 10 000 návštěvníků. Scrap-book č. 133, s. 139, knihovna Náprstkova muzea.
- ⁶ Výstava velryby, c. d., s. 18. První vydání.
- ⁷ Kodým, S.: Dům U Halánků. Praha 1955, s. 108.
- ⁸ Denník 1881–1898, s. 333. Archiv Náprstkova muzea.
- ⁹ V rozsáhlé sbírce fotografií v knihovně Náprstkova muzea je pod signaturou 176.123 uložena blednoucí fotografie zachycující pány sedící kolem stolu uvnitř kostry velryby. Pod fotografií je výčet zobrazených: K. Stark, F. Víšek, J. Víšek, J. Šmidt, V. Náprstek, E. Uggée, V. Frič, Dr. Adámek, Prokopec, B. Bauše a Rosenberg a text: Dychánek na rozloučenou

v kostře velryby dne 26. 5. 1892, před její rozebráním a převezením z Českého Průmyslového Musea do Musea království Českého. Dychánku zúčastnili se pánové „pondělního jour-fixu“, jenž kostru tuto r. 1888 v Bergenu ve Švédsku koupil.

- ¹⁰ Velrybí maso se v Praze objevilo již při zahájení výstavy, jak o tom svědčí následující text. Česká politika přinesla 14. 10. 1888 tuto zprávu: „Velrybí maso. Máme v Praze nejen velrybu, kterou velrybová společnost pod předsednictvím p. Vojty Náprstka objednala z krajin severních, ale i velrybí maso, které také právě do Prahy bylo přivezeno. Labužníkům pražským dostalo se jím pochoutky, které dosud neznali. Ano velrybí maso objevilo se již dokonce na jídelním lístku »u Gebaurů«, v »Domácnosti« a u »Halánků«. Do Prahy dostalo se prostřednictvím p. Václava Friče, obchodníka s přírodninami, který je z Norvéžska objednal. Konservované a nasolené maso velrybí a žraločí upravuje se v Anglii pro nejchudší lid v obecních kuchyních, bývá čtyřikrát v týdnu na jídelním lístku a tvoří část oběda, který stojí 4 pence. U nás platí ovšem za lahůdku, jinak by labužníci a nota bene také labužnice byt paně Fričův sotva v té míře obléhaly, jako se děje posud. Pan Frič vystavil toto maso ve výkladě svého obchodu přírodninami ve Vladislavově ulici a rozdával je – jak jsme se přesvědčili – pokud zásoba stačila každému zdarma. Dle doslechu objednali je již i některé hostince. Tak budeme snad hnedle v Praze jísti velrybí řízky, velrybí ploutve, kyselou velrybu, velrybu v oleji apod. Bude-li dobrá – uvidíme!“

- ¹¹ Báseň nazvaná Přípitek, v několika verších zmiňuje i dárce:

...,Byla nepatrná Vás jen hrstka
za předsednictví Vojty Náprstka
avšak statně jste se namahali
dílo skvělé svorně vykonali. ...
Nenadělali jste flauzů,
Kéž nám Bůh dá hodně Staussů,
kéž nám Bůh dá hodně Schmidtů, ...
Vedle obou bodrých Víšků
Znamenám též bratra Žižku;
Vedle těchto statných mužů
Chválit musím pana Brůžu,
Adámka, Starka a sestaviče
Velryby Václava Friče. ...“

Scrap-book č. 133, s. 149. Knihovna Náprstkova muzea.

- ¹² Kromě textu z citovaného letáku (In: Scrap-book č. 133, s. 194–195), svědčí o tom též dopis prezidenta správního výboru Musea království českého, hraběte Harracha dr. Adámkovi. Denník 1881–1889, s. 404–405. Archiv Náprstkova muzea.

„Dychánek na rozloučenou v kostře velryby dne 26. 5. 1892, před její rozebráním a převezením z Českého Průmyslového Musea do Musea království Českého. Dychánku zúčastnili se pánové »pondělního jour-fixu«, jenž kostru tuto r. 1888 v Bergenu ve Švédsku koupil.“

Razítko výstavy. Ze špatného otisku je vidět, že bylo hojně používáno.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN WALFISCH IN PRAG

Milena Secká

Das größte Exponat des Nationalmuseums in Prag ist das 22,5 m lange Skelett des Finnwals, darüber die Kleinen, aber auch die Großen entzückt werden. Dafür, dass es in Prag geriet, sind wir der Prager Tafelgesellschaft der führenden Prager Männer dankbar, die sich „Jour fix“ nannten und oft die Sammlungen zu Wohltätigkeitszwecken organisierten. Als sie Kenntnis von der Möglichkeit erhielten, das Skelett des größten lebendigen Geschöpfes für das führende Museum in Böhmen zu gewinnen, sammelte die Gesellschaft notwendiges Geld an und kaufte das Skelett. Da das Gebäude des damaligen Museums des böhmischen Königreichs (des heutigen Nationalmuseums) noch nicht fertig gebaut war, wurde das Skelett des Walfisches im Jahre 1888 im neu aufgebauten Gebäude des Böhmischen Gewerbemuseums Vojta Náprsteks in Prag auf dem Betlehemsplatz installiert. Náprstek vervollständigte die Ausstellung noch mit anderen Exponaten, finanziell versicherte er die umfangreiche Reklame, die Drucklegung von Flugblättern und Katalogen, und gemeinsam mit anderen Jour-fix-Mitgliedern nahm er auch an dem Umzug des Skeletts (im Jahre 1892) ins neue Museumsgebäude auf dem Wenzelsplatz teil. Das Skelett wurde schon im vorigen Jahrhundert zu einer Sensation, und nur im Náprstek-Museum sahen mehr als 40 000 Besucher dieses Ausstellungsstück. Wie groß die Zahl von Besuchern im Nationalmuseum war und jetzt ist – das zählt niemand mehr zusammen.

STALO SE...NA KONCI MILOSTIVÉHO LÉTA 1900

ÚSMĚVNÉ POVÍDÁNÍ O TOM, CO SE PŘIHODILO KONCEM POSLEDNÍHO ROKU 19. STOLETÍ, SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM KU KRÁLOVSKÉMU HLAVNÍMU MĚSTU PRAZE

Eva Drašarová

Dle zpráv z meteorologické pozorovací stanice ve Vídni v porovnání se zprávami z pozorovací námořní stanice v Hamburku očekávali v Čechách v pondělí 31. prosince roku 1900 počasí mírné, většinou pošmourné, s občasnými srážkami. A bylo tomu tak. Tento způsob zimy se udržoval již od vánočních svátků. Silvestrovská noc tak měla šanci začít již odpoledne, ještě dříve než zapadlo sluníčko ve čtyři hodiny a pět minut.

Naši předkové nepomýlení matoucí mediální kampaní očekávali příchod nového století správně 1. ledna 1901. Papež Lev XIII. prohlásil rok 1900 milostivým létem, ale prodloužil přechod do dvacátého století ještě o šest měsíců následujícího roku. Katolická oslava Nového roku 1901 se stala branou do Nového tisíciletí. Arcibiskup dr. Grnscha v sídelním městě rakousko-uherské monarchie, ve Vídni, sloužil o půlnoci 31. prosince slavnou pontifikální mši u sv. Štěpána. Význam posledního dne starého století náležitě zdůraznilo vyzvánění všemi zvony ve všech kostelech i v českých zemích, součástí to již zmíněného státu.

Nakladatelé však museli začít hodnotit uplynulých „dlouhých“ sto let s předstihem, aby se včas trefili do čtenářské poptávky. Již v polovině prosince mohlo nakladatelství Josefa R. Vilímka v Praze předkládat na ukázkou první sešit opravdu reprezentativní publikace Devatenácté století slovem i obrazem. Přehled veškeré duševní i hmotné práce onoho věku s několika sty nádherných ilustrací, barevných příloh, map a faksimilí redigoval Karel Jonáš. Nakladatel E. Weinfurter sídlící v pražské Vodičkově ulici přispěchal s konkurenčním „lidově poučným nádherně ilustrovaným sborníkem Epoque“. I tento titul se věnoval všem oborům vědy a práce. Oficiální kruhy habsburské monarchie příliš nenadchlo šíření českého překladu knihy Andrého Cheradama Evropa a otázka rakouská na prahu XX. století.¹ Dokonce již od října byl vyložen u každého knihkupce první sešit Ilustrovaného světa. Ilustrovanou kroniku veškerých vážných událostí domácích i světových připravilo nakladatelství J. Otty v Praze, jež se mj. chlubilo filiálkou ve vídeňské Burggasse.

Uplynulý rok přinesl opravdu dost událostí (ostatně tak jako každý jiný). V červenci byl zavražděn v Monze italský král Umberto I. V Pompejích byla vykopána vzácná bronzová socha z 5. století př. n. l., přisuzovaná Polykleitovi z Argosu. Poslední Obrenovič na srbském trůně, Alexander, pojal proti vůli krále Milana a celé vlády počátkem srpna za choť Dragu Mašinovou, vdovu po českém inženýrovi.² Také Francie k sobě obracela pozornost světa. Od května do října se zde pořádala mezinárodní výstava. Dozvuky Dreyfusovy aféry zaměstnávaly pilně tisk a veřejné mínění.³ Od roku 1899 vedla Anglie válku proti jihoafrickým republikám Transvaal a Oranžský svobodný stát o získání nově objevených nalezišť zlata a diamantů. Búrská válka, méně již válka v Číně, zamíchaly i prioritami „mladých mužů“ na českém hračkářském trhu. Vedle cínových vojáků v patřičných uniformách se ve výkladních skříních objevily napodobeniny děla „dlouhého Toma“, miniaturní rychlopalná děla, kulometry či směšná figurka transvaalského prezidenta Krügra. O to naléhavěji působil první mezinárodní kongres žen pro světový mír na sklonku roku v Paříži.

Symptomem vzrůstajícího se ženského hnutí i v Rakousku byla skutečnost, že byl poprvé udělen akademický titul doktor filosofie ženě. Deputace vídeňské univerzity odevzdala v říjnu diplom čestného doktorátu filozofické fakulty sedmdesátileté proslulé spisovatelce Marii svobodné paní Ebner-Eschenbach.⁴

Předlitavská část Rakousko-Uherska prožívala, novinářským žargonem řečeno, „horký konec roku“. Politici, jejich strany a tiskové orgány příliš nevníмали významný přelom epoch, neboť je zcela pohltily volby do říšské rady. Kampaně vrcholila o vánočních svátcích, vždyť k urnám měli přijít první voliči 3. ledna 1901. Voličské schůze na Boží hod nebyly žádnou výjimkou. Pokud si již ráčili potenciální zástupci lidu západní poloviny říše všimnout data v kalendáři v trochu jiných, obecnějších rozměrech, hned to propagandisticky využili. Jestliže na počátku roku 1900 novoroční novinové úvahy hlásaly usmíření a jevily ve-směs touhu, aby staré spory se urovnaly tak, aby novým rokem nastal nový přátelský poměr mezi zeměmi a zavládla bratrská láska mezi národy, pak vymo-ženosti a úspěch celého 19. století najednou o rok později buď dávaly či nedá-valy naději do příštího století, podle toho, jaké pozice a vyhlídky měl příslušný politický směr v neúprosném volebním klání. Výtvarný a prozaický doprovod v podobě letáků, plakátů či brožur se dnes jeví s odstupem času jako úsměvný, ale stále aktuální (např. plakátek „Červené strašidlo v Doubravičkách. Jak do-padla první schůze sociální demokracie“ nebo policií konfiskovaná brožura s básní „Narození pátého stavu“).⁵ Kandidátní řeč starého Jiráňka, obrazy „Obě-tování socialismu“, „Touha po vlasti“, „Evropa Krügrovi“, „Nachmelení tři sva-tí Králové“ aj. přinášelo silvestrovské a novoroční číslo humoristického obráz-kového časopisu národních socialistů Hrom.

Politické divadlo mohlo být pro povznesené pozorovatele dostatečným zdrojem zábavy, ale většina prostých současníků křesťanského vychování prožívala v soukromém životě obvyklým způsobem advent, vánoční svátky i konec roku. Společenský pokrok umožnil mnohým překročit práh nového století s již poznaným pojmem volný čas. Samozřejmě, různé společenské vrstvy disponovaly jeho rozdílnou částí a také měly rozličné možnosti i představy o způsobu prožití. Odlišnost přinášel i přirozený rozdíl mezi městem a venkovem, mezi metropolemi a malými městy. Neznamená to však, že neexistovaly průsečíky, v nichž se aktivně se bavící nebo prostí konzumenti zábavy nepotkali. Návštěvník podniku Grand restaurant Heine na pražských Královských Vinohradech ale asi nebyl totožný se „štamgastem“ Jedové chýše v Apolinářské. Budeme-li v následujících řádcích pozorovat některé projevy trávení volného času na konci roku 1900, máme převážně na mysli městský střední stav a dělnické vrstvy. K aristokracii či lumpenproletariátu zabrousíme jen výjimečně, stejně tak k venkovským obyčejům.

Zvýšený společenský ruch se projevoval už v době mikulášské nadílky. Dospělí se setkávali v nekonečné sérii akademií, bálů, tanečních zábav, věnečků, koncertních a rodinných večerů. Převážně byly pořádány spolkovými výbory, v menší míře existovaly soukromé akce místní honorace a podniky postavené na komerční bázi. Křivka horečnaté aktivity byla konstantní po celý advent, poklesla v čase vánoc, aby pak vzrostla s Novým rokem a slavila svůj vrchol v masopustu. Oslava konce roku ve společnosti nebyla, zdá se, mezi solidními měšťanskými rodinami tak preferována. Alespoň počet spolkových silvestrovských akcí např. v Praze byl ve srovnání s adventem a masopustem nižší (policejní ředitelství jich povolilo šedesát tři). Je ovšem možné, že některé večírky nebyly úřadům hlášeny, protože se chápaly jako čistě soukromá záležitost.

Na sklonku každého roku se hodnotí. Nejinak tomu bylo na konci 19. století. Bilancovali publicisté, politici, instituce a spolky. Poslední na nesčetných valných hromadách v hostincích a restaurantech, jejichž majitelé ochotně pronajímali vhodné prostory. S příchodem vánoční nálady se hromadně provozovala dobročinnost (jak podobné dnešní mentalitě jednou za rok upokojit svědomí v podobě poukazu na konto dobročinné organizace). Institucionální, spolkové, soukromé nadílky chudým dětem s nezbytnou rekvizitou vánočního stromku byly tak obvyklé jako každoroční vánoční trhy a výstavy.

Vánoční výstavy sloužily a dodnes slouží dvojímu účelu. Umožňovaly obchodníkům dosáhnout kýženého zvýšeného obratu, zbavit se ležáků a nakupujícím navodit dobrý pocit ze získaných pozoruhodných movitostí. Výstavy vánočních dárků a zboží doprovázela mohutná reklamní kampaň. Druhý typ byl propagován o něco méně. Určen byl údajně k povznášení ducha návštěvníků

a byl, je a vždy bude neziskový. Obzvláště v hektickém předsvátečním období fungoval jako odkladiště neužitečných rodinných příslušníků. A tak se v Praze konala vánoční výstava a tržnice řemesel, pořádaná Živnostenskou besedou na Smíchově, směřující oba druhy; „módní“ výstava v místnostech Řemeslnicko-živnostenské besedy na Františkově nábřeží (dnešní Smetanovo), chápána jako minigenerálka pro velkou soubornou výstavu, jež se uskutečnila později v dubnu. Poněkud jiné exponáty vystavoval Frauenfortschrittverein či Umělecká beseda v Praze. V Zemské bance na Příkopě se chlubila díly svých členů Jednota výtvarných umělců. Také Deutscher Kunstsections Verein připravil vánoční výstavu ve dnech 14. prosince až 1. ledna. Obvyklé byly výstavy pohlednic, např. Klub mladé generace v Jaroměři pořádal takovou v budově všeobecné řemeslnické školy, vánoční výstava probíhala v Umělecko-průmyslovém muzeu v Praze. Každý týden se měnily obrazy v celoročně provozovaném panoramatu Národní jednoty Pošumavské na Ferdinandově třídě (dnes Národní). Ve Vodičkově ulici bylo k vidění panorama Gea a Na Příkopě pak výstava pohledů z celého světa tzv. Panorama v Bazaru.

Pozoruhodná byla první česká sportovní výstava v Praze ve dnech 19. prosince 1900 – 1. ledna 1901. Pod protektorátem starosty měst pražských JUDr. Vladimíra Srba byla slavnostně zahájena ve dvoranách Vzájemně pojišťovací banky Slávie na Havlíčkově náměstí na Novém Městě (dnes Senovážné). Reprezentovala český sport, sportovní obchod i průmysl. Finančně ji podpořil majitel obchodu s květinami ve Skořepce na Starém Městě Jan Vitejček, prostory obstaral obchodník s velocipédy a šicími stroji Adolf Lewinter, majitel domu ve Spálené ulici. Organizačně se podílel profesor gymnázia v Truhlářské ulici PhDr. Jiří Guth, Max Švagrovský, Žižkovák finanční komisař Jan Vondruška, jednatel pořádajícího Klubu Athletů „Žižka“ Karel Šindelář z Karlína a sportovec Lažnovský. Výstavní katalog nahradil slavnostní list s ilustracemi, s články o sportu a inzerci. Výtěžek měl být použit k založení fondu k vydávání českého sportovního listu.

V jednom sále se prezentoval První klub rybářský, jehož protektorem byl kníže Karel Schwarzenberg, čestnými členy JUDr. Vladimír Srb či JUDr. Jan Podlipný. Dále zde byla umístěna expozice Českého klubu velocipedistů na Smíchově, prvního klubu tohoto druhu v Čechách i v Rakousku (založen roku 1880). Sportovní kluby dále reprezentovaly Čechie a Slavie, individuální sporty anglická sportovní literatura pana Lažnovského. Firma bratří Potůčků ze Žitné ulice v Praze předváděla velocipédy Puch a Styria z továren ve Štýrském Hradci, továrna Laurin a Klement v Mladé Boleslavi motorové dvojkolky, jdoucí na odbyt hlavně v Německu; První pražská továrna na velocipédy Šubert, Tombo a spol. domácí kola a brusle; kopací míče a obuv Emanuel Fiedler, majitel sedlářství na Václavském náměstí v Praze. Sportovními hodinami se chlubil

hodinář Jindřich Havlíček, sídlící též na Václavském náměstí, a sportovním kovovým náčiním firma V. J. Rott. V druhé síni budila pozornost aeronautická výstavka kapitána balonu „Ressl“ Františka Hůlky, majitele firmy na výrobu a výčep lihovin a domu v Haštalské ulici nedaleko Anežského kláštera v Praze. Čestné ceny a medaile vyložily Klub atletů „Žižka“, Český Yacht Club, Český Ski Club, Klub cyklistů Vinohrady, Česká ústřední jednota velocipedistů, Česká obec střelecká, Český klub sportovní, Klub atletů „Meteor“, Athletic Club Praha. V obchodním a průmyslovém oddělení návštěvníci mohli spatřit kola vyráběná Josefem Vejtrubou ml. z Malého náměstí v Praze, pryžové obruče na velocipedy i na automobily Continental Pneumatic, výrobky firmy na velocipedy Dürkopp a spol. sídlící na Havlíčkově náměstí stejně jako banka Slavie. Sport prostě začal neodmyslitelně patřit k městskému způsobu života především mladé generace. Roztočil se kolem něj kolotoč obchodních zájmů a začal živit stále se zvětšující skupinu řemeslníků a továrních podniků.

Podvečerní bruslení na soukromých kluzištích, často za doprovodu hudby z fonografu a s teplou šatnou a občerstvením, nebylo nic extravagantního. V zimě na přelomu století se v Praze mohlo začít bruslit až s příchodem mrazů krátce v polovině prosince a pak až začátkem ledna. Kluziště provozoval František Rosůlek spolu s novou cyklistickou dráhou v Bubnech, Josef Hoffmann a Antonín Milota na Střeleckém ostrově, hoteliér Jan Tachecí U města Vídně nabízel k bruslení čtyřikrát týdně koncert vojenské hudby. Zahradní kluziště si otevřel Jan Turek, hostinský Na Cikánce na Královských Vinohradech. Zajímavý plakát zval ke sportovnímu bruslení na kluziště Josefa Chumana Pod Slovany, na bývalé závodíště klubu „Ruch“.⁶ Dne 26. a 30. prosince pořádal Bruslařský závodní klub národní závody na kluzišti Družstva sportovního závodíště v Bubnech.⁷

Fotbalisté Českého athletic a football clubu Královské Vinohrady zakončili sezonu 31. prosince posledním „matchem“. Také Deutsch Fussballclub Prag provozoval kopanou ještě celý prosinec až do třicátého. Vstupné na zápas stálo k sezení 2 koruny, k stání korunu.⁸ Do zcela jiného prostředí byl zasazen jiný sport – kulečník. Pro své hosty uspořádal majitel kavárny „Caffè Metropole“ v Praze – Novém Městě, Georg Heidholdt, velký mezinárodní turnaj.⁹

K městskému prostředí patřily i trhy. Na vánočním trhu posledního roku století šly nejvíce na odbyt novinky v látkách. Namísto výrazných barev přišly do módy jemné pastely, z materiálů lehký voál, hedvábí, mušelin, batist, taft, samet a moaré. Lehce se prodávaly hračky a francouzské okrasné speciality. Módní diktát secese byl spojen se jménem Čecha Alfonse Muchy, byť se šířil z Francie spolu s celkovým uměleckým výrazem art nouveau. K jeho popularizaci přispěla slavná Světová výstava v Paříži právě v roce 1900. Šperky nabý-

valy podoby dekorativních květů a listů, pověstným se stal Muchův náramek v podobě obtáčejícího se hada navržený pro Sarah Bernhardtovou.¹⁰

Horečný ruch spojený s nákupem potravin dostoupil vrcholu v poledních hodinách Štědrého dne. Stejným způsobem jako dnes probíhal prodej ryb, který se provozoval v tržnicích, u uzenářů, řezníků, kupců, hokynářů i u stánků chudých prodejců. Do Prahy se ryby dovážely z Dobříše, Neveklova, Třeboně, Soběslavi a Mladé Vožice. Za kilogram kapra se platilo 75 – 90 krejcarů, někde i dvě koruny (dle kvality a stanoviště). Teplé a deštivé počasí panující před svátky srazelo ceny dolů. Namrzající váhy, prodávající i kupci se nekonali.

Na účet starostlivých hospodyněk si v ony dny zjednávali bohatý zdroj příjmů i různí kapsáři. Nelenili ani větší lumpové. Dne 22. prosince došlo k loupežnému přepadení mezi Holoubkovem a Svojkovicemi. Přímo na Štědrý večer byl přepaden a oloupen na cestě ze Židenic do Líšně rolník František Racl. Policejní ředitelství v Praze právě začalo používat tzv. album zločinců, tj. sbírku fotografií, řazenou do podlouhlých krabic dle povahy zločinu.¹¹ Policejní statistika dělila pachatele na neznámé a „na volné noze“.¹²

Policie měla také posvácnost na hráčská doupatá, v nichž se profesionálně obírali po zábavě toužící muži v karetních hrách zvaných „barvička“, „ferbl“, „jedenadvacet“, „jedník“, „makau“, „pokládačka“. V Praze se hazardovalo např. ve druhém patře kavárny Corso Na Příkopěch, v kavárně Sport na Komenského náměstí na Novém Městě (dnes Nám. I. P. Pavlova), na Žižkově na Poděbradově třídě (dnešní Koněvova) ve výčepu U zlatého soudku pronajatém hostinským Otakarem Novotným, v Březinově kavárně na Královských Vinohradech, v Bendově kavárně na Fügnerově náměstí na Novém Městě, v hostinci U Bačkorů na Malé Straně.¹³

Ještě jeden „pelech hříchu“, aktuální nejen na švu století, ale celoročně, zajímal strážce zákona. Dne 5. října 1899 vydalo České místodržitelství výnos o regulaci prostituce, dozoru na podezřelé vinárny a kavárny. V srpnu následujícího roku sepsal policejní rada Olič zprávu určenou Českému místodržitelství, z níž vyplývá, že v Praze se nacházelo padesát tři bordelů, oddělených od šenkovní koncese, dva vykřičené domy se provozovaly v Karlíně, jeden na Smíchově a jeden na Žižkově.¹⁴ Dne 21. prosince se dostavila na policejní komisařství pro Prahu 1 majitelka nevěstince v čp. 105 Josefa Rašková a odevzdala jeden koš buřtů, který si u ní ponechal a nevyzvedl neznámý muž.¹⁵

Pro případ nepřehlédnutelných neplechů na Silvestra zřídila pražská policie zvláštní patroly. Zdá se, že zábavy spjaté s koncem roku nevybočily z obvyklých kolejí a žádné mimořádné události nenastaly. Minulý rok při oslavě na Žofíně protestovala část hostů proti vojenské hudbě, kdosi na odchodu strhnul černožlutou vlajku při mostku vedoucím na ostrov a vše mělo dohru na policej-

ním ředitelství. Určitý náskok pro rok 1900 měl jistý Wenzel Bader, který si již na Mikuláše odpálil dvě rakety v domě na Havlíčkově (dnes Senovážném) náměstí a byl proto předveden na policii. Na policejním komisařství skončili aktéři půlnočního silvestrovského konfliktu ve vinárně na Malostranském náměstí. Jeden nadporučík a dva poručíci žádali satisfakci již v novém roce 1901 na sekretáři z podacího protokolu Českého místodržitelství, protože protestoval proti jejich příliš živému hovoru.¹⁶

Jak se loučili naši předkové se starým stoletím? Různě. „Domosedkové“ vyzbrojeni čerstvými kalendáři¹⁷ zůstali doma v bačkorách. Turisté, poměrně již rozšířený druh, obešli pamětihodnosti a končili s místními usedlíky v hostincích, restauracích, hotelech, kavárnách, vinárnách či pivovarech. Mohli se nechat bavit v kamenných divadlech, šantánech (zpěvních síních, orfeech) či varieté. Vlastní zdroje obveselení přinášely z valné míry spolkové večery. Vše doprovázela konzumace lahůdek a popíjení alkoholických nápojů. Velké tažení hnutí střízlivosti bylo již sice v plném proudu, ale jeho výsledky a na rok 1901 připravovaný VIII. mezinárodní kongres proti alkoholismu nikomu nekazily radost. Většina Čechů se nalézala dle zažitého obrazu u piva. Svědčí o tom mnoho národních písní, např. „Nestarej se ženo má, kde je pivo, tam jsem já; nestarej se ženo má, kde mě najdeš.“ Mnoho pak bylo těch, o nichž se mohlo i o rok později říci spolu s autorem silvestrovského sloupku v Pražských novinách z roku 1899: „Dva ho vedou za ramena, aby nekop’ do kamena. Třetí mu nohy srovnává, tu pravou přes levou, tu levou přes pravou, nohu přes nohu přendává. Kaluže jako dláždění, sloupům – pům – pům – sloupům dává pozdravení.“

Repertoár pěti kmenových tj. stálých divadel v Praze, Národního (správně Královského českého zemského), bývalého stavovského (řádně Královského německého zemského), Nového německého divadla (dnešní Státní opera), Švandova divadla na Smíchově (u Libuše, na Kinského třídě, dnes Štefánikově), Varieté na Palackého třídě v Karlíně (dnes Křižíkova) a Divadla v Libni na Palackého třídě (dnešní Primátorská ulice) v hostinci U Deutschů se navzájem dosti lišil. V provozu byly i letní arény. Možnost vytápění mělo vinohradské Pištěkovo divadlo ve Slezské třídě i Německé lidové divadlo ve Pštrosce na Jungmanově třídě (dnešní Vinohradská).

Národní divadlo dávalo 30. prosince výpravnou hru Cesta kolem světa dle Julia Verna a dr. Enneryho, večer Wagnerova Tannhäusera. Na pondělí 31. prosince byly určeny Davisovy Katakomby, na Nový rok odpoledne Tylův Strakonický dudák a večer tradiční Smetanova Libuše. Švandovo divadlo bavilo diváky pěknou hudbou a živými obrazy ve Vánočních hrách, Varieté Eduarda Tichého nabízelo vedle obsáhlého vánočního programu s třemi bratry Hegelmanny, gymnasty ve vzduchu, též oblíbenou „Silvestrovskou slavnost“ s dvojítm předsta-

vením a bezplatnou tombolou v podobě dvaceti zlatých a stříbrných výher. Vystupoval břichomluvec, španělská tanečnice, francouzská výstřednice (!) a američtí komedianti.¹⁸

V zábavním podnikání na přelomu století zuřila velká konkurence. Kamenná divadla si stěžovala na pražské šantány, že hrají celé divadelní hry a obcházejí divadelní řád tvrzením, že uvádějí pouze scény.¹⁹ Hudebníci chtěli omezit počet licencí vydávaných kapelníkům.²⁰ Pěvecké společnosti (tj. šantány, též orfeá) byly zase trnem v oku řádně licencovaným společnostem, např. Jednotě národních zpěváků nebo Hudební jednotě Cecílie.²¹ Společně pak byly odmítány mimopražské společnosti vystupující pohostinsky, např. Budapester Orfeum.²²

V programu „chantanů“ opravdu nebyla jen „čísla zpěvní, solové výstupy, hudební produkce a dueta“. Pěvecké společnosti se proto často stěhovaly. Leopold Fr. Šmíd, ředitel I. české zpěvní síně provozoval každovečerní představení v roce 1899 v hostinci U Štajgrů (tzv. Novoměstské sály) ve Vodičkově ulici, o rok později se přesunul na Malé staroměstské náměstí a v roce 1902 ho nalézáme v hospodě U tří kulí Na Perštýně. O repertoáru si můžeme udělat obrázek již z nabídky pro rok 1900: opera Kravalia Lusticana, vstupné 30 krejcarů. V prosinci hrál tři jednoaktovky za večer – V redakci žihadla, Služebník svého pána a Rodina Bärenzweigova.²³ Bohumil Sodoma, ředitel nejprve Sodomovy zpěvní síně u Štajgrů ve Vodičkově ulici (viz výše) přesídlil v téže ulici K Helmům a začal se označovat jako Novoměstské orfeum. Nabízel každý večer kromě „zpěváků“ i komickou scénu.²⁴ Alfred Bedřich Kohn, člen kupletní společnosti, se „udělal pro sebe“ a řediteloval posléze pěveckou a hereckou společnost v Kohnově zpěvní síni na Smíchově v hotelu Na Knížecí.²⁵ Pivovar a hostinec U Palmů na Karlově náměstí lákal návštěvníky nejen na své produkty, ale i na podobná představení ve svém divadelním sále. V roce 1907 zde otevíral novou českou lidovou zpěvní síň Karel Samec, ale svou společnost provozoval tento „1. pražský salonní populární komik“ již v roce 1900.²⁶ V pivovaru a hostinci U Rozvařilů Na poříčí zajišťoval večerní program Cihelkův český chantant (název též Cihelkova zpěvní síň).²⁷ Síť zábavních podniků v Praze zahušťovala ještě pěvecká společnost Františka Hartmanna v hostinci pana Aloise Lhotky na rohu Václavského náměstí a Vodičkovy ulice zvaná První český chantan, údajně nejstarší česká zpěvní síň v Praze.²⁸ Tím ovšem nebyla škála profesionálních pěveckých společností působících pouze v Praze zdaleka vyčerpána. Za všechny ředitele jmenujme alespoň Josefa Horáčka, Karolinu Petrnouškovou, Josefa Raka, Josefa Štorkána, Leopolda Turka, Jana Vávru a Františka Vlčka. Šantán vlastnil i restaurátér Karel Sýkora, jeden z protestujících proti angažmá mimopražských, hlavně německých kolegů. Sám ovšem o několik let později, roku 1905, žádal o povolení reklamy na Mezinárodní or-

feum. Koncesi na pořádání hudebních, deklamačních a pěveckých vystoupení obdržel i Jan Tachecí, hoteliér U Města Vídně v Hyberské ulici a Wilhelm Weinert, majitel hotelů Bavaria Na Poříčí a Garni na Václavském náměstí pro Folies Malice.²⁹

Oblíbené koncerty vojenských i civilních kapel patřily neodmyslitelně k novoročním rituálům vedle přání kominíků, domovníků, listonošů a jiného personálu. Koncerty c. k. privilegovaného měšťanského sboru ostrostřelců uspořádal kavárník Jan Jaro v kavárně na Fügnerově náměstí na Novém Městě v domě dr. Sterna a podával specialitu „Burský nápoj“.³⁰ Sbor pražských ostrostřelců pochodoval za doprovodu vlastní kapely Prahou již 30. a 31. prosince.³¹ Každou neděli a svátek pořádal restaurátér Karel Vodička koncert „elitní kapely pana Pehela“ v akciovém pivovaru na Smíchově. Ve zdejších prostorách pak proběhl i silvestrovský večer Vzdělávací besedy národního dělnictva pro Smíchov a okolí „Palacký“.³² Novoměstské sály U Štajgrů nehostily roku 1900 žádný šantán, ale koncertovaly zde o nedělích a svátcích sokolské kapely a hostinskému Josefu Čížkovi zvyšovaly tržbu. I do dvou do noci byly otevřeny kavárny – např. U Vltavy v Myslíkově ulici. Českému rolnictvu se při návštěvě Prahy vlichocoval do přízně pro svou dobrou a levnou obsluhu hostinec U Brejšky ve Spálené ulici.

Již počátkem prosince zahajovala činnost Středočeská pěvecká župa Dvořákova prvním lidovým koncertním večerem ve dvoraně Národního domu na Královských Vinohradech. Většina písní, včetně Kdož jste boží bojovníci od J. Kličky, byla policejním ředitelstvím označena za nezávadné.³³ Dne 3. ledna 1901 odehrála Česká filharmonie v Rudolfinu svůj druhý koncert sezony. Na programu byl Brahms, Grieg, Smetana a Händel. Umělecká beseda v Praze pak následovala o tři dny později 54. populárním koncertem.

Programy spolkových zábav se podobaly nabídce šantánů s tím rozdílem, že na nich většinou nevystupovali profesionální baviči. V silvestrovské nabídce nesmělo chybět osvědčené klišé starého roku v podobě skuhrajícího dědka a nového roku coby bujného a sebevědomého mladíka. Jako vzor mohl posloužit skeč A. M. Řečického Starý a nový rok. Proslovy se lišily dle sociálního, generačního či odborného profilu spolku. Zde číhalo první nebezpečí ztroskotání pořadatelů, kteří museli proplovat mezi Scyllou blahosklonné pozornosti diváků a Charybdou cenzury. Tu představovalo v Praze tiskové byro policejního ředitelství a mimo pražský policejní okrsek jednotlivá okresní hejtmanství (obdobná byla situace na Moravě). Vyhráno bylo v případě, že divadelní hra či sólový výstup již byly cenzurovány a povoleny v kterémkoliv místě monarchie pro potřeby jiného spolku, profesionálního nebo ochotnického souboru. V řadě případů svedly především divadelní společnosti velké bitvy s úředním šimlem,

jenž býval sveřepější a prudérnější s přibývajícím vzdáleností od centra. Stalo se, že, co prošlo ve Vídni, nepovolili v Praze. Teprve odvolání věc napravilo. Okresním hejtmánstvím ve Slaném nepovolený divadelní kus Tatínkovy juchty od K. Malinského se stal dokonce předmětem poslanecké interpelace Josefa Steinera na Říšské radě. Na vysvětlenou, zmíněná humoreska si dělala legraci z policejních orgánů.³⁴ Úředníci ze Slaného zakázali čtenářsko-divadelnímu spolku Osvěta v Hnidousích i hru podle Viktora Huga Angelo, tyran Padovanský od Emanuela Smolíka, protože nenabízela ušlechtilou zábavu.³⁵ Okresní hejtmánství v Příbrami nedovolilo Jednotě dělníků smíšených řemesel v Příbrami hrát Jiráskovo drama Otec, protože údajně zlehčovalo katolickou církev a kněžský stav.³⁶ Velký boj postoupila na zájezdě pobývajícím divadelní společnost Pavla Švandy ze Semčic a Jana Drobného s okresním hejtmánstvím v Německém Brodě o nastudování Abelovy hry Hřích.³⁷

Vděčným terčem satirických scének, výstupů a kupletů se stal institut manželství. Ovšem i zde bylo možno sklouznout k nežádoucímu posměchu a nemravnosti (např. báseň Jakého muže chci či dvojscena J. E. Švába Z manželského ráje). Konflikt se zákonem dále přinášela témata sociální (např. báseň J. K. Lomnického Excelsior), znevažování movitých vrstev (hra V podkroví a v saloně, sóloscena Žebrák L. T. Šmída). Nežádoucí byl posměch vůči státnímu zřízení (scena Nový svět), soudním (komické výstupy ze Srpovy sbírky: Ze soudní síně, Ukradené husy) a policejním úředníkům (Půlnoční scena), vojákům, obecním zřízcům (komická scena Městská rada kocourkovská). Nedoporučovalo se ostouzet a zpochybňovat jakoukoliv víru (báseň Poslední Sylvestr, scena Konec světa od B. Kováře ze Švábových Humoristických večírků, Staro a Novoroční půlnoční scena ze Srpových vybraných sólových výstupů). Nepřipouštělo se též protižidovské a nacionální ladění výstupu, scény proti estetickému citění (komická scena od A. M. Řečického Pravý Mladočech; Nevěsta na cestě).

Zdrojem inspirace bývaly na konci století nejrůznější sborníky scének a výstupů. K oblíbeným autorům patřil Josef M. Srp, Josef Šváb, Fr. Šimáček. Často se sáhlo do sbírky Chudobky, Divadelní ochotník a sborníků Davida Vildy, V. L. Libertiho Pod mamonem a brněnského vydavatelství F. Schicka. Němci čerpali např. Magazin für Volksliteratur.³⁸ Josef Šváb mj. vydával i obrovské žertovné korespondenční lístky s verši ke gratulacím, žertovné cedulky k nalepení na sklenice jako „Sládek zapomněl na chmel“, „To je zase břecha“, žertovné lístky k připnutí na záda typu „Jdu se dát vycpat“, „Dostanu 80 000 věna a novou almaru“, „Lidičky, já rád pařím“ či Švábovy šváby do piva. O chování ve společnosti se čtenář mohl poučit v knize Františka Kodyma, která vyšla právě roku 1900. Vhodný novoroční proslov si potenciální řečník vybral ve Všeobecném gratulantu od K. V. Kuttana.³⁹

Limitovaná pozornost čtenáře nedovoluje dále unavovat obšírnými citacemi dobových skečů a deklamací, pro uspokojení vzbuzené zvědavosti následují alespoň některé dobové programy a pikantní názvy, jež měly nalákat publikum, např. Sensační drama k popukání o 2 jednáních Hrabě Žralby či Bramborové divadlo „Hacafán a Kacafán“, výstupy Dr. Mastičkálek z Liliputánska, Fakýr a Albinos: div XX. století; Žertovné deklamace B. Kováře aj., jež rozesílal v sešitové podobě poštou obchod kuplety a žertovnými pohlednicemi již zmíněného Josefa Švába v Mostecké ulici (U věže) na Malé Straně v Praze.

Sólový výstup Politika od Jaroslava Gallata si dělal legraci z parlamentarismu, proto ho Okresní hejtmanství v Chrudimi nepovolilo tamnímu Dámskému odboru Ústřední matice školské. Dělnická jednota ve Slaném také nepochodila s programem skládajícím se ze sólových výstupů Svatební smlouva nahoře i dole a napřed i vzadu a kostýmního duetu Dva dragouni. Stejně dopadl Arbeiterverein Vorwärts v Markvarticích s přednesem vánoční básně „Bist du der da kommen soll“ a Vzdělávací a podporovací spolek Havlíček v Čechách se sídlem v Hýskově se scénami Přípravy ke gratulaci od A. Řečického, Žebrák od Josefa Švába a Studení ženichové, dále Kuřácko – zábavní a podporující spolek Přemysl na Kladně s humorným sólem Nóbl a sprostě, Leseverein v Klokotech se silvestrovskou sóloscénkou Nácek, ševcovský učeň, Dělnická vzdělávací jednota Budislav v Roudnici se silvestrovským Masopustním kázáním fratera Medáka.⁴⁰

Katolická beseda v Praze připravila svůj „Přátelský večer“ již na 30. prosince ve dvoraně Svatováclavské záložny v Řetězové ulici. (Tato záložna pak o rok později zkrachovala a stala se sama objektem trpkého humoru postižených drobných střadatelů.) Účinkoval mj. břichomluvec Burton a český salonní komik Josef Wanderer, majitel domu v Havelské ulici. Jubilejní spolek katolický Praha oslavil konec století také o den dříve, v neděli, akademií od 11 hodin dopoledne v sále Měšťanské besedy. Zvláštní program zaručoval duševní požitky pouze zvaného obecenstva. Mělo seznat výsledky století končícího přednáškou dr. Františka Kordače a budoucí ideje století příštího (JUDr. Josef Lukáš, docent české techniky) za účinkování Plzeňského Hlaholu, který si získal obrovskou popularitu úspěšným vystoupením na pařížské Světové výstavě. Národně českou manifestaci podtrhoval sbor Chorál Čechů A. Prause, Rolnická Bedřicha Smetany a Naše písně A. B. Tovačovského. Budoucí století oslovil veršem Karel Burian.

Staroměstský klub českých velocipedistů „Praha“ slavil úspěch na mikulášské zábavě 1. prosince v hostinci U bílé labutě Na Poříčí s následujícími výstupy: 1. Cestující, 2. Fešní koně, 3. Proč to. Proto., 4. Hejbá se to, 5. Pražátka, 6. V nejlepších rodinách, 7. Věční studenti, 8. Píseň o nezranitelném fakíru.

Dne 31. prosince už prostory U bílé labutě obsadil Čtenářský zábavný spolek Hálek v Praze.⁴¹ Český klub velocipedistů v Královských Vinohradech 7. prosince v tamním Národním domě se bavil scénkami: 1. Paní kvartýrská, 2. Cesta kolem světa, 3. Zamilovaný botanikus, 4. Čert a Káča, 5. Závody o život, 6. Rekrut. O rok dříve to byly výstupy: 1. Uhlíři, 2. Národní písně, 3. Ubohý hospodář, 4. Námluvy, 5. Proč pak se, mládenci, neženíte?, 6. Ten zdejší pan farář pěkně káže, 7. Cyklista, 8. To si dělej, to je dobré!, 9. Nalezené štěstí, 10. Tajemná deklamace, 11. Včela, 12. Kavalerie Parnasu, 13. Sběratel starožitností, 14. Z jiných světů. Jiný sportovní klub, Klub cyklistů „Čechie“, na Královských Vinohradech měl dovoleno 1. prosince sehrát 1. Morduňk při měsíčku, 2. Hraje si na vdanou, 3. Rozpustilí kluci ve škole, 4. Tyroláci, 5. Serenáda mistra Cihličky, 6. Čaroděj Habamarahabakuk. Silvestrovskou zábavu Deutscher Radfahrer Club „Schwalben“ Prag provázela v restaurantu U zlatého anděla v Celetné ulici pouze hra na klavír a hudební čísla členů spolku.⁴² Velkou silvestrovskou akci pořádal Sokol Vinohradský ve vlastní tělocvičně v Národním domě. Účinkovali bratři tamburaši, kvarteto jednoty a členové Besedy Okoř. Po vyčerpání programu navázal „taneční vínek“ při hudbě místního kapelníka Václav Kubínka. Mnohem rozsáhleji, ve všech sálech Národního domu, za účinkování dvou hudebních těles, byly pojaty šibřinky 9. února 1901. O půlnoci měl vyjít v tisíci exemplářích obvyklý šibřinkový list „Kání drápek“.

Mládež (dobově „omladina“) v Sobotce přichystala na poslední večer roku rozloučení s 19. stoletím „s mnoha frmoly a frajšpásky“ a Burskou kapelou. Ve prospěch denního tisku pořádala obdobnou oslavu s hudbou dle francouzského vzoru Národní vzdělávací Beseda „Antonín Čížek“ v Praze – Nuslích u bratrahostinského Josefa Krotkého v Mečislavově ulici. Na denní tisk putovaly výnosy silvestrovských zábav Organizace národních socialistů v Žižkově ve velkohošinci U Cálků na Basilejském (dnešním Havlíčkově) náměstí i Vzdělávací národní jednoty tříd pracujících „Barák“ ve Vršovicích v Obecním domě, kde účinkoval charakterní bratr-komik Počepický.

Nevázané oslavy konce roku spjaté se svátkem svatého papeže Silvestra vystřídal důstojný první den nového století. Přerýv věků jakoby opravdu ukončil jednu éru, kterou např. v Anglii symbolizovala královna Viktorie (zemřela 1901). Na spočinutí, ohlédnutí nemají většinou současníci příliš času. Do budoucnosti naštěstí pak nemohou nahlédnout. A tak nastal všední den, středa 2. ledna 1901.

POZNÁMKY

- ¹ Vyšlo v Praze v roce 1901 v překladu dr. Františka Nerada v Knihovně Samostatnosti.
- ² V roce 1903 byli oba zavražděni.
- ³ Okresní hejtmanství Karlovy Vary zakázalo divadelnímu podnikateli Ludwigu Chowantzovi ze Staré Role hrát G. Okonkowského hru Capitain Dreyfus, in: Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA), fond Prezídium Českého místodržitelství (dále PM) 1891–1900, sign. 8/6/20/1, čj. 10 792 pr./1899 a 12 564 pr./1900, kart. 2 551.
- ⁴ Roku 1901 získaly první ženy na základě disertačních prací z matematiky a zoologie doktorát na filozofické fakultě Univerzity Karlovy.
- ⁵ SÚA Praha, fond Prezidium Policejního ředitelství Praha (dále PP) 1900–1907, sign. P 14/2, kart. 1810.
- ⁶ Dle žádostí o povolení nosit či vylepovat reklamní plakáty in: SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 4/2 (Rosůlek), 24 a 41 (Hoffmann), 23 (Tachecí), 25 (Turek), 28 (Chuman), kart. 1807.
- ⁷ SÚA Praha, fond Policejní ředitelství Praha (dále PŘ) 1896–1900, sign. V 9/17, kart. 4 808.
- ⁸ Tamtéž, sign. V 9/41, kart. 4 809. Jednalo se o hřiště u Belvederu v okrsku holešovického policejního komisařství.
- ⁹ Tamtéž, sign. H 19/28, dle záznamu v indexu Sch 30/89, kn. 679. Ze stejného zdroje, vedle dobového tisku a Adresáře královského hlavního města Prahy a sousedních obcí. Praha 1901, jsou většinou čerpány údaje o výstavách (heslo v indexech Schaustellungen, též index č. 765, manipulační období 1901–1913). Spisy byly většinou skartovány ještě u původce. Stejně bylo nakládáno s žádostmi a rozhodnutími o povolení tanečních a jiných spolkových zábav, ochotnických divadelních představení (hesla Tanz, Tantunterhaltungen, Theater, Vereine, index č. 774 a nezpracované věcně vedené indexy na konci fondu). Tam, kde není uvedena citace, byl použit dobový tisk – především inzertní rubriky a drobné zprávy.
- ¹⁰ S módními novinkami se české dámy mohly seznámit ve svých časopisech Ženské listy, Ženský obzor, Ženský svět, Dětské mody, Kathreinerův kalendář pro dámy, Kalendář paní a dívek, Nové pařížské mody, Album moderních halenek, Dámské akademické modní listy.
- ¹¹ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. P 432/34, kart. 4 654.
- ¹² Sicherheitsbericht pro 1898 in: SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. P 432/7b, kart. 4 653.
- ¹³ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. P 438/16, kart. 4 655.
- ¹⁴ SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 82/1, čj. 12 702 pp, 15 912 pp/1900, kart. 1 863. V Paříži bylo v roce 1867 na 5 853 registrovaných prostitutek, v Londýně se jejich počet odhadoval na 228 tisíc. (Dle Pay, Pavel: Prodejná láska. Praha 1992, převzato z článku Čermák, Miroslav: Z historie olomouckých veřejných domů. Střední Morava. Kulturně historická revue 2, 1996, s. 51–64).
- ¹⁵ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 112 650 (k sign. R 226/17), kn. 248.

- ¹⁶ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. U 438/116, kart. 4 656 a podací protokol prosinec 1900, kn. 248. K žofinskému incidentu došlo o půlnoci 31. prosince 1899 viz fond PP 1900–1907, sign. D 7/3, čj. 425, 1 389, 1626/1900, kart. 1 743 a fond PŘ 1901–1913, sign. F 78/4, čj. 27 915/1901, K raketám viz fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 105 669 (k sign. B 5/98), kn. 248. Vinárenský konflikt viz fond PP 1900–1907, sign. M 25/1, kart. 1 800.
- ¹⁷ Bylo jich požehnaně. Jmenujme alespoň oblíbené vimperské kalendáře, Besedy lidu, Hasičský, Koleda, Pražský, Národ, Vlast, Pečírkův národní, Pospíšilův národní, Slovanský, Přemysl, Libuše, Vyšehrad, Ječmínek, Velehrad, Tábor, Národní politiky, Batovcův politický, Amerikán – Národní kalendář, Práce, Věda a práce, Českého venkova, Rolnický, Hospodářský, Bačkovského studentský a všeobecný, Kobrův studentský, Český student, Vojenský, Meč, Pikantní svět, Vilímkův humoristický, Zábavný, Útulku sv. Josefa, Katolického duchovenstva, Marie a sv. Josefa, Rajská zahrádka, Rodina, Malého čtenáře.
- ¹⁸ Proti uspořádání tomboly nebyl ani pražský loterijní úřad. Dle SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900 (k sign. T 50/20), kn. 248.
- ¹⁹ Stížnost smíchovského tj. Švandova divadla z 4. ledna 1900 in: SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. Sch 30/109, čj. 106 904/1900, kart. 4 735.
- ²⁰ Tamtéž, sign. V 9/102, čj. 114 311, kart. 4 811.
- ²¹ Tamtéž, sign. Sch 30/54, kart. 4 735 a podací protokol prosinec 1900, čj. 114 311 (k sign. V 9/102), kn. 248.
- ²² Stížnost Františka Vlčka (ředitel herecké společnosti), Františka Kovaříka (civlní kapelník a majitel hudebního ústavu), Jindřicha Paleva, Leopolda Fr. Šmída (ředitel chantanu), Bohumila Sodomy (člen pěvecké a kupletní společnosti), Jana Tachecí (majitel hotelu U města Vídně a spolumajitel obchodu s přepychovými koňmi), Karla Sýkory (restauratér a majitel chantanu) a Jana Cihelky (ředitel chantanu), tamtéž, sign. Sch 30/62, kart. 4 735.
- ²³ SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 4/19, kart. 1807 a PŘ 1896–1900, sign. Sch 30/109, kart. 4 735. Dne 25. prosince 1900 měli U Štajgrů zábavu Divadelní ochotníci Ústřední matice školské. Dle fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 111 230 (k sign. T 10/512), kn. 248. Dne 31. prosince 1900 se U Štajgrů konala silvestrovská zábava Besedy Okoř. Tamtéž, čj. 113 911 (k sign. T 10/93).
- ²⁴ SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 4/42, kart. 1 807 a PŘ 1896–1900, sign. Sch 30/62, kart. 4 735. V roce 1910 působil Na Poříčí 21 spolu s Leopoldem Šmídem.
- ²⁵ SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 4/62, kart. 1 807, v roce 1910 doputoval až na Václavské náměstí.
- ²⁶ Tamtéž, sign. P 4/202, kart. 1808, v roce 1910 byl Na Poříčí U Rozvařilů.
- ²⁷ Tamtéž, sign. P 4/76, kart. 1 807, ředitel Jan Cihelka, v roce 1910 byl již na Karlově náměstí.
- ²⁸ Tamtéž, sign. P 4/15, kart. 1807. V roce 1910 pobýval na Perštýně a na Václavském náměstí fungoval šantán Josefa Hartmanna, v roce 1900 pouhého člena pěvecké společnosti.
- ²⁹ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 112 013 (k sign. T 5/5) a čj. 109 054 (k sign. W 151/24), kn. 248.
- ³⁰ SÚA Praha, fond PP 1900–1907, sign. P 4/66, kart. 1 807.

- ³¹ SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 114 011 (k sign. B 244/2), kn. 248.
- ³² Tamtéž, čj. 113 549 (k sign. T 10/914).
- ³³ Tamtéž, čj. 112 013 (k sign. T 5/5).
- ³⁴ SÚA Praha, fond PM 1891–1900, sign. 8/6/20/1, čj. 23 142, 23 916 a 23 957/1899, 1 436/1900, kart. 2 551.
- ³⁵ Tamtéž, čj. 5940/1900.
- ³⁶ Tamtéž, čj. 6968/1900.
- ³⁷ Tamtéž, čj. 8660, 10 623, 12 621/1900. Co se týče mechanismu povolování, okresní hejtmanství o zákazu vždy informovalo prezídium Českého místodržitelství, které pak věc dále sdělilo ostatním okresním hejtmanstvím, Policejnímu ředitelství v Praze a magistrátu v Liberci. Kromě fondu PM viz též fond PP 1900–1907, sign. T 13/3–5, kart. 1 901.
- ³⁸ Srpovy vybrané sólové výstupy, komické scény a popěvky. Praha-Karlín 1893 (?) nebo 1894 (?), 2. vyd. 1899; Švábova knihovna. Sbírka komických výstupů, scén, deklamací a žertů. Vychází v Praze stejně jako Veselé písně. Pořádal a vydává Josef Šváb (vycházelo v sešitech právě na přelomu století); Švábovy humoristické večírky. Sbírka vybraných sólových výstupů, scén, duett, kupletů s nápěvy, deklamací a žertů (totéž); Nové sbírky původních sylvestrovských scén. Z příspěvků J. Mošny, R. Kafky, J. Kováře a mnoha jiných sestavil Josef Šváb (totéž); týž: Veselé písně; týž: Knihovna panských výstupů; týž: Program pražských chantanů. s. l. a s. d.; Šimáček, František: Repertoire českých divadel. č. 41, 1900 (?); Sborník Chudobky. Verlag Fr. Komprda, Brno 1891; Vilda, David: Sbírka příležitostných deklamací, výstupů, písní a básní dělnických; Liberti V. L.: Pod Mamonem. Teplice 1896; Magazin für Volksliteratur. F. Hanisch & Co., Berlin 1893; Divadelní ochotník. Neuer Sammlung N. 195; Veselý anekdotář. Sbírka anekdot, vtipů, humoristických příhod, sentencí, epigramů a humoresek. Nákladem Josefa R. Vilímka v Praze.
- ³⁹ Kodym, František: Kniha o slušném chování. Průvodce společností i životem. Praha 1900; Kuttan, Karel V.: Všeobecný gratulant; týž: Gratulant České mládeže.
- ⁴⁰ SÚA Praha, fond PM 1891–1900, sign. 8/6/20/1, čj. 11 848, 20 017, 20 482, 21 299, 21 350, 22 095, 22 141/1900, kart. 2 551.
- ⁴¹ Dle SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, podací protokol prosinec 1900, čj. 114 332 (k sign. T 10/26), kn. 248.
- ⁴² SÚA Praha, fond PŘ 1896–1900, sign. V 9/6 a 38, V 9/74, V 9/47, kart. 4 808.

KLUZIŠTĚ

POD SLOVANY PŘÍCHOD Z TROJICKÉ ULICE.

Na bývalém závodišti klubu „ROCH“.

SPORTOVNÍ BRUSLENÍ.

PŘI HVOZDĚ A OSVĚTLENÍ. Vstupné 20 hal. ŘÍDITELSTVÍ PODNIKU.

Plakát zvoucí k bruslení na kluzišti Josefa Chumana, SÚA Praha, (PP1900–1907, sign. P4/28, kart. 1807)

Setra že slovo kdy promluví,
a pohrdou na vše jen patř,
dva lidi musí mít k obsluze,
při tom ji nejméně za tři.

* * *

Má tchýně, dáma veselá
a ku podivu malá,
oči má jako uhliky,
sta dřašů jí z nich sálá.
A po celý den vykládá,
jak se pět roků schřadla
a když nemůže doma spát,
tak ražde do divadla.

* * *

A švakra mám, je pedagog,
paterou mluví řečí,
šest let ho trápí ledviny
a burgundským je léčí.
Učenou napsal studii,
jak škodí noční bdění
a dokud vim, tak jaktěliv
noc co noc doma není.

* * *

Má žena kypí, bují zdravím
a zrak jí moudře hledí v svět,

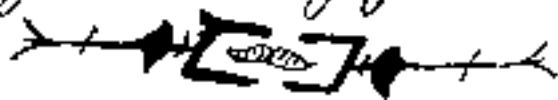
Ukázka z básně Řehoře Řiřavce „Narození pátého stavu“, použito ve volební kampani na přelomu 1900/1901 (SÚA Praha, PP 1900–1907, sign. P14/2, kart. 1810)

Silvestrovský večer
Komická scéna.

Kapsal A. M. Špera

Hechci přátel, by dal Bůh vám
nebe, štěstí a dobré bytí,
neboť každý má cti a pám,
by opatřil si lepší žití.

Auž, přáním mým jest k vám,
by v blahu plynul život váš,
by lidu všemu vzlela svoboda,
ježto mu dává neskrácenou př.
Práním tímto říďte každý rod,
a mysl' ať žije nový pok.

Ukázka ze silvestrovského výstupu. Titulní list a závěrečná sloka z veršované komické scény
A. M. Špera (SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/6/20/1, kart. 2551)

Sylvestrovská zábava

Občanské Besedy ve Vršovicích

**zrovna v den sv. Sylvestra
v ob. domě.**

Veliký program!

1.

Úvod.

Celá společnost se sejdě, zaplatí vstupné a počne
si sedat.

2.

Veliká řeč

z **LX** století, kterou držeti bude známý mluvk
Ivan Ivanovič.

3.

Isák v rozkoši.

Velice pohnutlivá píseň blaženého Isáka, kterou
provede na čtyry usta známé vršovické kvádro
osob. říz. archiváře Mami Blažini Piccolomini-ho.

4.

Náš dráb.

Na dřevo podá a zcela novákovsky zapěje sign.
Sykorini.

5.

Jurka Jurkovič.

Veliký národní hrdina, provedený a vyvedený
pěveckou jednotou zdejší. Sola budou mlčet.

6.

Světové divadlo

od nebožky kenské brány sem přinešené. Non plus
ultra lidských kumštů a znamenitostí. Kdo to ne-
viděl, oslepne. Památky vzácné, žádný nesmí se
jich dotýkat.

7.

Měsíček v úplňku

Máchovi na vzdor skomponovaná komposice, před-
nese p. Raczecz z Raczeszvary, maďarský umělec.

8.

Domovník od Špinků.

Krobiánský výstup, provedený jedním neznámým.

9.

Mezi deklamací hraje ~~filadelfická~~ **ka-**
pela a tančí, kde jaká zdravá noha.

10.

O půlnoci

přijde nový rok a s ním překvapení, které se
netekne.

Začátek o 7. hodině.

Konec na přesrok.

Vstupné pro pána 30 kr.

Zvaní a uvedení hosté mají přístup,

Kalhušská Jeřínka a Grunda na Kr. Vinohradech, — Někdo vlast.

Obálka jedné scény ze Švábovy sbírky komických scén, deklamací a žertů (SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/6/20/1, kart. 2551)

Slavoslav Adam a Eva.

Když Eva srazila vřelou svou ruku s tvou křivou
 a tvá ruka, prst se mu bilyla, když by mu se slzy
 kade' tak chvilky tje - to by mu na něma kaly, to
 by jme se smály,
 Když spala ta nebe ita do na - da chý nemly andý
 kálie kříd ani vřelý světly nemly spala andý
 byl, murely na brama dka jely tje
 To spala 30 let byli tam - se nemly prst nebe ten
 to kříd nemly prst kříd ani vřelý ten let kříd je
 ani to kříd je a do ad na tje
 Když vda spala 30 let dka do prst vda prst vřelý
 kříd se do nebe ne kříd prst kříd to kříd let
 na se to nebe kříd na kříd prst kříd tje

Ukázka silvestrovského výstupu, báseň „Adam a Eva“ (SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/6/20/1, kart. 2551)

Jeden 1. und 16. neue Kunstkräfte.

PROGRAM	
H. Budapest	B. Abtheilung
Hudební vločka. Musik Entlage.	Hudební vločka. Musik Entlage.
Mitzi Ferar Soprano	16.
Barkay Horn, Trompete, Klarinette, Fagott, Bass, Kontrabaß, Schlagwerk, Orgel, Harmonium, Violine, Viola, Violoncello, Kontrabaß, Horn, Trompete, Klarinette, Fagott, Bass, Kontrabaß, Schlagwerk, Orgel, Harmonium, Violine, Viola, Violoncello, Kontrabaß.	Budapest Musik Entlage
Pochod. — „Sgkora“ — Marsch.	
Po představení následuje koncert.	Nach der Vorstellung Concert.

Kunstkräfte des Orchesters des Hofes in Prag.

Reklamní leták Mezinárodního Orfeje v c.k. dvorním pivovaru v Praze (SÚA Praha, PP 1900–1907, sign. T 13/5, kart. 1901)

Reklamní vůz Mezinárodního Orfea v c.k. dvorním pivovaru v Praze (SÚA Praha, PP 1900–1907, sign. P/4/33, kart. 1807)

CO UDĚLAL

sestátněný český poslanec, Jeho Excellence

c. k. ministr Dr. Fořt

pro národ:

Nic.

pro své příbuzné
= a přátele: =

opatřil jedoem výnosná místa, druhým vysoká vyznamenání, která mají pro ně jako továrníky a obchodníky nemalou důležitost. Tak

zeť Jeho Excellence Václav ml., jmenován inženýrním profesorem na technice.

otče zeť Jeho Excellence Votavěk st., dostal řád Františka Josefa,

syn Jejo Excellence továrník Regnold Gernsák, dostal řád železné koruny,

syn Jejo Excellence ml., Urban, jmenován komerčním radou,

syn Jejo Excellence u něho je syn Jeho Excellence úředníkem, jmenován sekčním radou,

jeho příbuzný, Němec Ondraček, jmenován sekčním radou extra statum v ministerstvu obchodu. (Dříve dále.)

pro stát:

Zvýšil poplatky poštovní, telefonní a telegrafní, které ročně vynášejí státní pokladně značné miliony.

**Pro živnostnictvo, maloroľnictvo a střední stavy
J. E. Dr. Fořt za svého poslancování a ministrování**

neudělal nic.

Pro dělnictvo udělal dvakrát tolik.

Leták z volební kampaně 1900/1901 (SÚA Praha, PP 1900–1907, sign. P 13/17, kart. 1809)

VOLIČOVÉ!
NOVÝKULT
sborník politický,
sociální a umělecký;
Redakce a administr.
Praha-Olšany 45.
odporučuje
Vám
tohoto kandidáta
jako
nejdůstojnějšího.

Obr. 1.

Obr. 2.

Nejnovější módy.

Nejnovější móda pro ženy na promenádu (Ilustrované listy 1901, 12. leden, č. 2, s. 27)

ZUSAMMENFASSUNG

ES GESCHAH AM ENDE DES ABLASSJAHRES 1900

EINE HUMORIGE GESCHICHTE DAVON, WOZU ES AM ENDE DES LETZTEN JAHRES DES 19. JAHRHUNDERTS KAM, MIT BESONDEREM BEZUG AUF DIE KÖNIGLICHE HAUPTSTADT PRAG.

Eva Drašarová

Die außergewöhnlichen, mit dem Kalender verbundenen Daten zogen seit je und eh die Aufmerksamkeit der Menschen an. Der ungewöhnliche Nachdruck wird auf die in Wirklichkeit bedeutungslosen Tage gelegt, wobei die umwälzenden Ereignisse der Historie für die Zeitgenossen oft versteckt bleiben. Die Jahrtausendwende fesselt Interesse der medialisierten und kommerzialisierten Gesellschaft und bringt – zum Trost der Historiker – auch die Sehnsucht nach Erkenntnis mit, „wie es in der ähnlichen Geschichtsfuge“ vor 100 Jahren war.

Die Autorin führt uns durch die Ereignisse um die Wende der Jahre 1900 und 1901, stellt die vorfestlichen Sorgen und Pflichten der Stadtbevölkerung in Böhmen vor, zeigt, wie die Prager, aber auch vorwiegend die Mittelschichten der Bevölkerung außer Prag ihre Zeit vor und während Weihnachten verbrachten. Die Zeit, die mit dem Sporttreiben oder mit der Verwirklichung eines Unterhaltungsprogramms, Konzerts, Tanzabends in den Vereinsräumen aktiv verbracht wurde, wechselt mit der passiven Unterhaltung ab – mit dem Besuch der Ausstellungen, Theatervorstellungen, Konzertsäle, aber auch der üblichen Gaststätten, der vornehmeren Weinstuben und Cafés. Einen flüchtigen Blick wirft sie auch in die Spielerbaue und auf die Statistik weiterer Laster: Das Repertoire der professionellen und auch Amateurtheater deutet dann den möglichen Verlauf der Silvesterunterhaltungen um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts an. Die Einwohner des Böhmens traten ins neue Jahrhundert ohne irgendwelche durch die exaltierte Reaktion auf die Zeitrechnungsveränderung verursachten „außerordentlichen Ereignisse“ ein. Übrigens genug Erregung bot gerade im Dezember verlaufende politische Kampagne, die die Reichsratswahlen begleitete.

AFÉRY AGRÁRNÍ STRANY SOUVISEJÍCÍ S PROVÁDĚNÍM POZEMKOVÉ REFORMY

Jana Pšeničková

Podílem na rozbití Rakouska-Uherska a na vytvoření Československé republiky, jehož výrazem byla účast agrárních předáků v Národním výboru (Antonín Švehla patřil k pěti tzv. „mužů 28. října“), získala agrární strana státotvorný charakter a mohla začít s prosazováním svého volebního programu, mimo jiné se jednalo o provedení pozemkové reformy. Pozemková reforma byla v programu agrární strany od jejího vzniku. Proto o pozemkové (agrární) reformě jednaly také první sjezdy agrární strany po roce 1918. Tak na druhém sjezdu této strany v roce 1922 označil Jan Voženílek, druhý prezident Státního pozemkového úřadu, pozemkovou reformu za vyvrcholení hospodářského a národního osvobození. Sjezd naléhal, aby půda byla co nejrychleji převedena do užívání nových majitelů, a to i za cenu toho, že generální dohody původních vlastníků se Státním pozemkovým úřadem o předání velkostatků k účelům pozemkové reformy, knihovní pořádek a jiné úkoly související s definitivní podobou nových vlastnických poměrů budou dokončeny později.

Podle zákona ze dne 11. června 1919 č. 330 Sb. z. a n. byl ve smyslu §§ 1 a 15 záborového zákona (zákona č. 215 Sb. z. a n. ze 16. dubna 1919 o zabránění velkého majetku pozemkového) zřízen Státní pozemkový úřad se sídlem v Praze. Ve Státním pozemkovém úřadu se střetaly stranicko-politické vlivy. V čele pozemkového úřadu stál předseda (prezident) a dva místopředsedové, jmenování na návrh ministerské rady prezidentem. Prvním předsedou byl příslušník Republikánské strany českého venkova Karel Viškovský, prvním místopředsedou byl příslušník strany československých socialistů Josef Svozil, druhým místopředsedou byl za Slovensko J. Holubek. Sociálně demokratická strana byla zastoupena v předsednictvu ředitelem pozemkového úřadu Josefem Malým. Druhým prezidentem byl od roku 1926 opět agrárník Jan Voženílek. Druhým viceprezidentem od roku 1925 byl opět sociální demokrat Josef Nosek. Agrární strana si zajistila rozhodující vliv v tomto ústředním pozemkovém úřadu a prosazovala, aby pozemková reforma byla prováděna především ve prospěch jejich stoupenců. Přednostně byli v přidělovém řízení uspokojováni členové agrární strany a organizací agrární strany nebo k ní přidružených. V rámci kompetencí Státního pozemkového úřadu byla rozhodnutí o zábořích velkostatků, propuštění pozemků, dvorů nebo celých velkostatků ze záboru i rozhodnutí o přidělech jednotlivých pozemků nebo tzv. zbytkových statků.¹ Činnost

Státního pozemkového úřadu byla určena jen rámcově, sám mohl rozhodovat o různých výjimkách. Z tohoto důvodu bylo poskytování výjimek z pozemkové reformy zdrojem zákulisních politických machinací různých politických stran. Vzhledem k tomu, že zájemců o půdu bylo stále o 40 % více než těch, kteří již byli uspokojeni nebo kteří mohli být uspokojeni, vedla parcelace půdy mezi nové majitele k takovým postupům ze strany Státního pozemkového úřadu, při kterých často rozhodovala o novém držiteli politická kritéria a úplatky.² Státní pozemkový úřad a jeho činnost se proto stala terčem neustálé kritiky odpůrců agrární strany, především odpůrců z řad komunistické strany. Spekulace s prováděním pozemkové reformy byly příčinou mnoha korupčních a úplatkářských afér, na nichž se nepodíleli jen čeští a němečtí agráři, ale i sociální demokraté, národní socialisté, lidovci, národní demokraté a lůdáci (tedy příslušníci stran zastoupených ve správním výboru Státního pozemkového úřadu jako dozorcím orgánem Národního shromáždění).³ Členové správního výboru byli voleni Národním shromážděním na dobu tří let. Správní výbor sám měl 12 členů. Členy tohoto správního výboru (k nové volbě nedošlo) byli Fr. Biňovec, A. Černý, I. Déřer, Vl. Drobný, A. Chalupa, Ferdiš Juriga, A. Kaderka, Dr. Král, R. Laube, J. Mackovík, L. Medvecký a J. Vraný. Do zrušení Státního pozemkového úřadu došlo k rezignaci A. Chalupy, R. Laubeho a V. Drobného.

O intervencích, protekcích, úplatkách a korupcích svědčí řada dokumentů uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, konkrétně je možno uvést fondy Státní pozemkový úřad v Praze, Republikánský svaz československých statkářů a nájemců, jehož členové se rekrutovali zpočátku z řad nových vlastníků a pachtýřů zbytkových statků.⁴ Dále to je archivní fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků, Ministerstvo zemědělství a sbírky soudobé dokumentace. O aférách a korupci bylo uveřejněno mnoho článků v soudobém tisku. Kritika provádění pozemkové reformy a činnosti Státního pozemkového úřadu se objevovala od samého počátku. První aféra agrární strany vypukla při prodeji velkostatku Liběchova v roce 1920, kdy mezi kupci se objevili Homolka, Špaček a také ministr zemědělství Prášek. V přidělovém řízení se angažovali nejen agrární poslanci jako v roce 1922 J. O. Kubíček, ale také banky (Bohemia, Moravská agrární banka) a poslanci ostatních politických stran, členové správního výboru Státního pozemkového úřadu, členové „pozemkové Pětky“ a další. Nejvýrazněji se kritika projevila při přípravách na oslavy výročí desetileté existence samostatného československého státu. Terčem kritiky byla především činnost Státního pozemkového úřadu v záborovém i přidělovém řízení. V roce 1927 kritizoval komunistický poslanec Bolen v rozpočtovém výboru Národního shromáždění činnost Státního pozemkového úřadu. Jeho řeč, která byla pod názvem Ohromný Augiášův chlév, který se jmenuje Pozemkový úřad, publikována v Rudém právu, může posloužit jako ilustrace tehdejší ostré kritiky.⁵

Poslanec Bolen poukazoval na to, že Státní pozemkový úřad provádí eskamotáž s číslicemi a diagramy o pozemkové reformě a že důvodová zpráva finančního zákona pro r. 1928 obsahovala nesprávné údaje. Zdůraznil, že ani při vypracovávání návrhu rozpočtu na rok 1929 se Státní pozemkový úřad neobešel bez eskamotáže. Záboru podléhalo 28,2 % ha veškeré půdy ve státě, čili celkem 3 963 064 ha půdy zemědělské, lesní a jiné. Z této výměry zůstává prý koncem r. 1927 pro další akce 224 114 ha půdy zemědělské a 2 036 786 ha půdy lesní a jiné, čili 2 260 900 ha vůbec.

Když shrnul výsledky činnosti přidělové až do podzimu 1927, dospěl k závěru, že ze zabrané půdy dostalo se novým nabyvatelům 1 078 189 ha, ale ve skutečnosti se jim dostalo jen 904 548 ha, a to přidělem půdy stavební 6 311 ha, rozptýlené 9 302 ha, přidělem 495 428 ha, výkupem dlouhodobých pachtů 80 000 ha, postátňovací akcí 193 355 ha a 652 ha. K rozdělení mělo do konce roku 1927 dojít ještě pravděpodobně asi u 120 000 ha.

Rozdíl mezi úřední číslicí 1 078 189 ha a číslicí, kterou uvedl Bolen, to je 904 548 ha, se projevil v tom, že do souhrnu výsledků činnosti přidělové nepatří podle poslance Bolena 173 641 ha půdy propuštěných ze záboru ve smyslu § 7 zák. záborového a prodaných pak majiteli z volné ruky, jak uváděl prezident Státního pozemkového úřadu Jan Voženílek. Pro Bolena bylo přímo zarážející, jaké statisíce hektarů půdy byly propuštěny ze záboru. Podle úřední zprávy bylo vyloučeno podle § 3 zák. záborového 8 533 ha půdy, podle § 7 zákona záb. 332 558 ha půdy, podle § 11 zák. záb. 444 589 ha půdy a podle § 20 zákona přidělového 170 853 ha půdy, celkem tedy 956 533 ha půdy. Bylo tedy půdy ze záboru vyloučené a propuštěné o 51 985 ha více nežli veškeré půdy přidělené.

Ale nejen to. Vlastníků „zabraného“ majetku bylo 1730. Podle § 11 záb. zák. propustil Státní pozemkový úřad 1527 vlastníkům 444 589 ha půdy, takže jednomu vlastníku bylo propuštěno nejméně 291 ha půdy, ač podle citovaného paragrafu měl vlastník nárok nejvýše na 250 ha půdy. Podle § 20 zák. příděl. bylo 525 vlastníkům ponecháno 170 853 ha půdy, tedy jednomu 326 ha. Po spočtení vlastníků, kterým přišla k dobru praxe § 11 záb. zák. a § 20 příděl. zák., došel Bolen k číslici 2 052. Vlastníků „zabraného“ majetku bylo však jen 1730. To znamená, že značné části majitelů zabraných velkostatků bylo ponecháno 600 až 1 000 ha půdy, ačkoliv podle zákona bylo přípustné jen ve zcela zvláštních případech ponechat jednotlivci nejvýše 500 ha půdy.

K tomu nutno připomenout, že ze záboru bylo vyloučeno také 37 cukrovarů, 13 lihovarů, 36 pivovarů, 90 mlýnů, 43 cihelen, 20 pil, 95 podniků průmyslových, 595 domů, 179 hostinců a jiné a že podle důvodové zprávy k rozpočtu na rok 1928 zbývalo ještě vyřešit nárok 203 vlastníků zabraného majetku podle § 11 záb. zák., § 20 zák. příděl. a § 3 zák. záb.

Bolen vytýkal agrárním i ostatním poslancům sliby, že půdy se vyvlastní tolik, kolik bude třeba, a že se eventuálně půjde i pod hranici 150 ha. Pro ilustraci uvedl, jak je dnes poučné číst protokoly revolučního Národního shromáždění z r. 1919, kdy se projednával návrh zákona záborového, zejména pak řeč sociálně – demokratického zpravodaje, který děkoval prof. Krčmářovi za to, že spor, který vznikl o slovo „vyvlastnění“, vyřešil tím, že našel „spásné“ slovo „zabrání“. Na jiném místě uváděl, že jiný soc. demokratický řečník, a to poslanec Biňovec,⁶ který dodnes je funkcionářem Státního pozemkového úřadu a je spoluodpověden za všechny švindly a protilidové činy Dr. Viškovského a spol.,⁷ tehdy ujišťoval, že sociální demokraté přistoupili na výměru 150–250 ha jenom se zárukou, že Státní pozemkový úřad bude řešit otázku přidělů v takovém smyslu, aby všude tam, kde je touha po půdě, se půda zemědělcům dostala. Není při tom bez zajímavosti, že Ľudák Juriga tehdy prohlašoval, že je nutno v rukou jednotlivců ponechat více než 150–250 ha půdy. Z toho jest patrné, jakou demagogií bylo prohlášení Ľudáka pátera Tománka, které pronesl v zemědělském výboru, že malým zemědělcům na Slovensku byly dány jen „cafránky“, to jest nepatrné kousky půdy.

Korunou všeho žvanění podle poslance Bolena při projednávání zákona záborového bylo povídání Dr. Viškovského, že nad Státním pozemkovým úřadem si musí Národní shromáždění vyhradit ten nejprísnejší dozor. Proto Bolen požadoval zodpovězení otázky, v čem se ten dozor měl projevovat a proč nebyl dosud parlamentu předložen řádný výpočet příjmů a vydání Státního pozemkového úřadu, zejména výpočet čistého zisku spolu s výkazem, kdy a komu byly poskytnuty úvěry a subvence, kdy, komu a zač byly přiděleny zbytkové statky, kde a v jaké výměře a za jakou cenu převzal jednotlivé díly půdy a lesů stát? Interpelace v tomto směru zůstaly nezodpovězeny. Vyzval proto vládu, aby předložila veřejnosti podrobné výsledky dosavadních akcí na půdě zemědělské a lesní, zejména podrobný seznam zbytkových statků a plán lesní reformy, která má být nyní ve větším rozsahu prováděna. Dále se ptal, proč se měnil podle výsledků volebních předseda sněmovny a předseda senátu, proč byly prováděny změny i v různých jiných institucích, kde funkce byly kdysi rozděleny podle politického klíče a síly stran, a proč nebyly provedeny změny ve správním výboru Státního pozemkového úřadu?⁸

V odpovědi na dotazy, stížnosti a interpelace v rozpočtovém výboru uvedl prezident Státního pozemkového úřadu Jan Voženílek, že tvrzení poslance Bolena o tom, že výměra 173 641 ha půdy odprodané se souhlasem Státního pozemkového úřadu a propuštěné ze záboru nemá být počítána do akce přidělové, protože se jedná o rozprodeje velkostatkářské půdy na jiné členy rodiny, je mylné. Výměry rozprodané půdy podle § 7 záborového zákona byly z velké většiny drobné přiděly, provedené kupními smlouvami tzv. malého pracovního progra-

mu, aby nebylo zapotřebí provádět pro tyto malé rozlohy na velkostatkách zdlouhavé a nákladné přidělové řízení. Voženílek poukázal na to, že i podle judikatury nejvyššího správního soudu se jednalo o zkrácené přidělové řízení.⁹ Také tvrzení poslance Bolena, že majitelům zabrané půdy bylo dosud propuštěno ze záboru a jinak ponecháno více půdy, než činí souhrn půdy přidělené a že se jednotlivcům propouští více, než je zákonem stanovená hranice, není podle Voženílka správné. Vlastník zabraného majetku má podle § 11 nárok, aby mu ze záboru byla propuštěna výměra 150 ha půdy zemědělské a 250 ha půdy veškeré, a to až do výše 500 ha. Dosud bylo propuštěno v průměru na jednoho vlastníka 291 ha, tedy nebylo překročeno přípustné maximum. Podle § 20 přidělového zákona mohly být kromě výměry uvedené ještě majitelům ponechány pozemky s historickými nebo uměleckými památkami a pozemky, vyznačující se přírodními krásami. Z tohoto titulu bylo dosud ponecháno jednomu vlastníku v průměru 31 ha půdy zemědělské a 295 ha půdy veškeré, tedy 326 ha půdy vůbec. Hranice nejsou vytčeny zákonem, proto některé významné přírodní krásy, jako Adršpašské skály a Českosaské Švýcarsko, reprezentují i sta, případně tisíce hektarů. Nelze tyto výměry sčítat a tvrdit, že byla překročena zákonem stanovená hranice. Podle § 3a) a § 11 zákona záborového a § 20 zákona přidělového bylo vlastníkům propuštěno, vyloučeno a ponecháno 623 975 ha, zatímco novým nabyvatelům se dostalo 1 078 189 ha. Rozdíl ve prospěch nabyvatelů činí více než 454 000 ha.

Při tomto projednávání rozpočtu v listopadu 1927 byl obviněn v rozpočtovém výboru Národního shromáždění z přijímání desetitisícových úplatků a korupce mladoboleslavský agrární poslanec Jan Dubický. Nemilosrdně o korupční aféře tohoto agrárního poslance Dubického, který byl obviněn z přijímání úplatků za zprostředkování zbytkových statků, se vyjadřoval tehdejší levicový tisk. Nejkritičtěji opět tisk komunistický.⁹ Ve schůzi rozpočtového výboru přednesl sociálnědemokratický poslanec Remeš vpravdě senzační věc o agrárním poslanci Dubickém, právě to ruce ministerského předsedy Švehly, který mu svěřil organizování domovinářů.¹⁰

Poslanec Remeš přečetl v rozpočtovém výboru udání tzv. agenta poslance Dubického, který mu měl pomáhal při korupčních činnostech se zbytkovými statky z pozemkové reformy, při machinacích týkajících se přijímání a vymáhání peněz za přidělené zbytkové statky. Tak Jindřich Svárovský, nájemce dvora Humprecht, měl dát poslanci Dubickému za přidělení zbytkového statku Humprecht 50 000 Kč.¹¹ Podle výpovědi zmíněného agenta však dal jen 10 000 Kč. Nájemce dvora Stakor Karel Veselý měl dát Dubickému za prodloužení nájmu dvora 10 000 Kč.¹² Podle udání měl také přidělců dvora Bezděz Junek jít na Státní pozemkový úřad v Praze, kde mu mělo být úředníkem řečeno, aby se šel poděkovat panu poslanci Dubickému, že týž sice pro jeho přiděl nepracoval, ale

že si tento potrpí na to, aby mu každý, kdo v jeho obvodu dostane přidělen zbytkový statek, osobně přišel poděkovat. Ovšem Junek tak neučinil, ale vypravil k němu svou manželku, od níž si měl Dubický vyžádat snad pro účely agrární strany 10 000 Kč.¹³ Podle udání měla také Janečková z Týnce u Dobrovic prohlásit, že ji stál Dubický mnoho peněz za intervence.¹⁴ Vedle toho měl Dubický označovat té paní osoby a určovat obnosy, které mu mají být dány. Dalším případem korupce měl být Josef Tůma z Březiny u Mnichova Hradiště, který měl být zavolán v roce 1925 telegraficky k Dubickému, který mu měl říci, že by pro něj měl sice menší, ale zato dobrý statek, ale že by musel věnovat Dubickému 15 000 až 20 000 Kč. Tůma měl u sebe jen 3 000 Kč a ostýchal se tak malý obnos Dubickému nabídnout.¹⁵ Podle Remešova informátora také zbytkový statek Újezd pod Troskami měl být přidělen za úplatu jistému Kratochvílovi.¹⁶ Kratochvíl však nic nedal a Dubický se měl vyjádřit, že kdyby to věděl, byl by zařídil, aby Kratochvíl žádný zbytkový statek nedostal.

V prohlášení, které Remeš učinil o poslanci Dubickém, naznačil účast některých úředníků Státního pozemkového úřadu při machinacích v přidělování zbytkových statků. Proto Voženílek požádal poslance Remeše o dostupnou korespondenci a ujistil poslaneckou sněmovnu, že pokud bude vina prokázána, budou učiněna všechna opatření, aby viníci byli potrestáni.¹⁷ Odhalení agrární korupce a agrárních čachrů se zbytkovými statky působilo ve sněmovně jako puma. Ihned se dostavil předseda poslanecké sněmovny Jan Malypetr a konal porady s poslanci koaličních stran a měl dvouhodinovou poradu s poslancem Remešem.¹⁸ Poslanec Dubický byl také povolán do sněmovny. V prohlášení, které učinil, popřel, že by přijímal úplatky pro sebe, ale nevyloučil, že je přijímal pro stranu agrární. Panika, kterou způsobila agrární korupce, byla nejlépe zřejmá z toho, že půldruhé hodiny trvalo, nežli byla podána sněmovní korespondenci krátká zpráva o odhalení. Ve zprávě se uvádělo, že prý poslanec Dubický se choval nekorektně, když přijímal úplatky. Předsedovi poslanecké sněmovny měl být předán celý materiál o korupci, aby mohlo být zahájeno vyšetřování proti agrárnímu poslanci Dubickému. (Jednalo se o notářsky ověřené prohlášení statkáře Josefa Svárovského z Mladé Boleslavi.)¹⁹ Poslanec Dubický, který dlel mimo parlament, byl agrární stranou vyzván, aby se dostavil do sněmovny. Dubický se hájil tím, že pro svou osobu od nikoho nikdy nic za práci v pozemkové reformě nepřijal. Nevyloučil a nepopřel, že úplatky přijímal za zprostředkování zbytkových statků pro agrární stranu. Případ Jana Dubického dokazoval podle Remeše, proč se vláda zdráhala předložit sněmovně seznam přidělených zbytkových statků, komu a zač zbytkové statky byly přiděleny. Podle zákona byl Státní pozemkový úřad povinen sněmovně každoročně podávat bilanci pozemkové reformy, ale všechno naléhání, aby sdělení byli drži-

telé zbytkových statků, bylo dosud marné. Seznam přidělených zbytkových statků sněmovně sdělen nebyl.²⁰

O seznamu zbytkových statků bylo úředně v rozpočtovém výboru řečeno, že seznam bude obsažen v celkovém statistickém díle o pozemkové reformě, a dále, že bude postupně uveřejňován v úředním věstníku Pozemková reforma od roku 1928. Bude zpracován podle zemí, obvodových úřadoven, podle jednotlivých let pracovního programu a bude obsahovat hlavní charakteristické znaky u každého objektu. Seznam (neúplný) byl publikován v prvních číslech Zpráv Státního pozemkového úřadu, které z moci úřední zřídil Jan Voženílek jako prezident Státního pozemkového úřadu pro výkazy a statistiku pozemkové reformy.

K výtce, že Státní pozemkový úřad přiděloval zbytkové statky bez patřičné kontroly, sdělil prezident SPÚ Jan Voženílek, že zhruba 80 % zbytkových statků bylo přiděleno za pronikavé součinnosti činitelů parlamentních, a to jak správního výboru Státního pozemkového úřadu, tak koaliční pozemkové pětky, resp. šestky.

Poslanec Antonín Remeš také vytýkal Státnímu pozemkovému úřadu, že některým velkostatkářům byla přiznána jako cena přejímací za převzaté objekty cena obecná, která byla vyšší. Konkrétně byli uvedeni de Forest, Liechtenstein a Thun-Hohenstein. Voženílek toto tvrzení odmítl s tím, že cena obecná nebyla poskytnuta v žádném případě. Na základě náhradového zákona však v různých případech byla přiznána bonitní přírážka až 15 %, pokud byly splněny podmínky dané zákonem. Veškerý zabraný majetek Mořice Arnolda de Foresta na Moravě (velkostatek Rosice-Veveří) byl převzat za 57 mil. Kč. V tom byla zahrnuta i půda, na kterou měl majitel nárok podle § 11 záborového zákona a kterou mohl prodat podle § 7 za cenu obecnou. Soupisová výměra tohoto velkostatku dle úředních pramenů obnášela 2 149 ha zemědělské půdy a 12 690 ha půdy veškeré. Pozemkové reformě bylo podrobeno včetně 1 směny 2 151 ha zemědělské půdy a 12 692 ha půdy veškeré. Z toho se drobným nabyvatelům dostalo 914 ha zemědělské půdy a 980 ha veškeré půdy, nabyvatelům zbytkových statků 658 ha zemědělské půdy a 722 ha půdy veškeré a zestátněno bylo 579 ha zemědělské půdy a 10 990 ha půdy veškeré. Zestátněn byl také hrad Veveří a zámek s parkem v Rosicích. Státním pozemkovým úřadem byl také převzat cukrovar, pivovar, pila, veškerá úroda, zásoby, pokladní hotovost. Liechtensteinovi nebyla v žádném případě přiznána cena obecná, a pokud o ni žádal, byla jeho žádost odmítnuta. Také italskému příslušníku Thun-Hohensteinovi nebyly poskytnuty žádné výhody. Dohoda s ním nebyla do konce roku 1927 uzavřena a podle mínění Jana Voženílka bude přejímací cena stanovena výměrem.

Dubického korupční aféry pokračovala koncem roku 1927. Proto byla prostřednictvím klubu poslanců Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu odhlasována ve 105. schůzi Národního shromáždění pro Jana Dubického dovolená, a to až do 10. ledna 1928.

Celá debata o ministerstvu zemědělství a Státním pozemkovém úřadu v rozpočtovém výboru byla jediným řetězem dokladů korupce a zneužívání moci agrárníky a některými úředníky, jak dokládá interpelace a odhalení poslance Chlouby. Ten ve své řeči nejprve vyložil podstatu agrární politiky a proměnu této strany ze strany středních zemědělců ve stranu průmyslníků, finančníků a korupčníků. Pak přešel k líčení poměrů v pozemkovém úřadě. Vyličil nejprve podrobně a statisticky, jak pozemková reforma ve svém celku „prospěla“ malým zemědělcům a jak má být provedena reforma lesní.

Komunistický poslanec František Chlouba požádal o informaci, komu a za jakou cenu byly přiděleny zbytkové statky se srovnáním s přidělovou cenou v každém místě při drobném přidělu. Dále o informace o tom, jak se hospodaří s fondem náhradovým, jak s fondem pro vnitřní kolonizaci, s poplatky při udělování souhlasu k zúžení zabraného majetku, jak s fondem pro zabezpečení starobních a invalidních požitků zaměstnanců Všeobecného penzijního ústavu a jak s fondem legionářů. Tvrdil, že prezident Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu nemá právo revidovat fondy Státního pozemkového úřadu, a proto jsou tyto fondy bez kontroly. Zástupce Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu podobnou výtku zavrhl a prohlásil, že tento úřad reviduje ve Státním pozemkovém úřadu všechno finanční hospodaření a že se revizní zprávy týkají i fondů. Státní pozemkový úřad sám spravoval nebo dohlížel na následující fondy: fond náhradový, všeobecný fond pro podporu vnitřní kolonizace, fond pro zaopatření zaměstnanců, fond čl. legionářů a náhradovou banku pro pozemkovou reformu. Bilance byly předkládány ke kontrole, i když jako v případě fondu náhradového se zpožděním, neboť mnohé ceny přejímací nebyly vždy dojednány v příslušném kalendářním roce nebo se staly předmětem soudních sporů.

Chlouba uvedl několik případů týkajících se provádění pozemkové reformy, přidělování zbytkových statků. Jeho řeč byla publikována v Rudém právu i s patřičným komentářem.²¹ Jednalo se např. o rozhodnutí o zbytkovém statku v Jesenném na okrese Semily. Náležel kdysi Rohanovi. Sedlák Josef Šifta koupil tento dvorec z volné ruky od Rohana se schválením pozemkového úřadu a s podmínkou, že svoji usedlost v Jivíně ve výměře asi 50 korců přepustí pro místní přiděl. Uchazečů bylo velmi mnoho a snad právě proto, že bylo těch uchazečů mnoho, rozluštila podle Chlouby republikánská strana tento problém „po republikánsku“ a několika intervencemi u pozemkového úřadu docílila, že Šifta dostal bývalý dvůr v Jesenném jako zbytkový statek. Podle úředních pra-

menů byl dvůr Jesenný ve výměře 94 ha půdy zemědělské a 98 ha půdy veškeré celý rozparcelován. Před zahájením pozemkové reformy měl tento dvůr v nájmu Fr. Skrbek.

Dalším příkladem, který Chlouba uvedl, byl zbytkový statek v Ahníkově na velkostatku Prunéřov. Z dvora Ahníkov o výměře 204 ha půdy zemědělské a 334 ha půdy veškeré byly vytvořeny dva zbytkové statky, z nichž jeden Ahníkov I ve výměře 118 ha půdy zemědělské a 123 ha půdy veškeré byl přidělen Josefu Ilmanovi a druhý ve výměře 58 ha půdy zemědělské a 65 ha půdy veškeré J. Kliegelovi. Josef Ilman, rolník v Račiněvsi, dostal v kolonizaci dvorec v Ahníkově a při tom nepředal svůj statek v Račiněvsi do drobného přidělu. Stalo se to, jak uvedl Chlouba, přestože měl pozemkový úřad už s Ilmanem smutné zkušenosti. Pozemkový úřad mu dal předtím do nájmu dvorec Radíčeves u Žatce a Ilman dal svůj statek v Račiněvsi do pronájmu za vysokou částku. Protože svůj dvorec v Račiněvsi nechtěl dát k dispozici pro drobný přiděl, byl později Státním pozemkovým úřadem pronájem Radíčevsi zrušen.

V další části své řeči uvedl komunistický poslanec Chlouba řadu případů, kdy drobní zemědělci své přiděly přeplatili, ale pozemkový úřad jim přeplatek buď nevrátil vůbec, anebo za dva i více roků. Stejně tomu bylo se zemědělskými dělníky, kteří nemohli dostat odbytné a když konečně pozemkový úřad rozhodl, že odbytné dostanou, museli čekat velmi dlouho, často léta. V několika případech se stalo, že dělník byl již mrtev a teprve došlo k vyřízení jeho věci. A při tom šlo jen o několik haléřů. Voženílek ve své odpovědi na interpelaci poslance Chlouby v této záležitosti uvedl, že odbytné bylo vypláceno hned po převzetí objektu, kde dotyční zaměstnanci byli zaměstnáni, jakmile předložili doklady a uvolnili deputátní byty. Pokud došlo k průtahům, byly tyto zaviněny samotnými zaměstnanci.

Jako důkaz pro tvrzení o korupcích agrární strany přečetl Chlouba v poslanecké sněmovně několik agrárnických vizitek. Pan dr. Bohdan Zahradník, repační komisař a zplnomocněný ministr ČSR, intervenoval u dřívějšího prezidenta Státního pozemkového úřadu Viškovského za Františka Sýkoru. Přímluva měla odezvu a podle úředních pramenů byl Františku Sýkorovi odprodán zbytkový statek Chlumany o výměře 38,74 ha půdy zemědělské a 39,94 ha půdy veškeré. Tento statek byl vytvořen z režijního dvora Chlumany na velkostatku Vlachovo Březí (104,14 ha). Pan Frant. Hamáček, hospodářský správce z Hořenského u Smiřic, se u Viškovského dožadoval na přímluvu prezidenta Masaryka nějakého zaměstnání ve Státním pozemkovém úřadu. Doporučení pro menšinového pracovníka zaslal Viškovskému také senátor Hrubý. Člen Národního shromáždění Rudolf Malík doporučil Viškovskému jako přidělového komisaře pro obvodovou úřadovnu v Břeclavi inž. Bílka. Nechyběly ani intervence samotné-

ho ministra zemědělství Františka Staňka, na kterého se odvolával Josef Roubíček ze Svatoňovic.²²

V závěru položil Chlouba otázku prezidentu Voženílkovi, a to, kdo má dvorec Heřmanov v jesenickém okrese? Má ten dvorec rolník Krejčí ze Hředel na Rakovnicku nebo bývalý přidělový komisař Hess z lounského komisariátu? A dále, zda dvůr Stradonice vlastní šafář Cyrín nebo Vopršal? Na interpelaci, kterou podala komunistická strana, odpověděl předseda vlády, že dvorec Stradonice má Cyrín, ačkoli tam hospodaří dle Chlouby Vopršal. A o druhém dvorci se tvrdí, že jej má Krejčí ze Hředel, ačkoli tam má dle Chlouby hospodařit přidělový komisař Hess. Podle úředních pramenů byl zbytkový statek Heřmanov ve výměře 60 ha půdy zemědělské a 60,50 ha půdy veškeré prodán zemědělci J. Krejčímu. Dvůr Heřmanov o 164,50 ha měl v pachtu J. Müller. Jako kupci jsou u zbytkového statku Stradonice o výměře 77 ha půdy zemědělské a 80 ha půdy veškeré vedle J. Vopršala ještě uvedeni Ing. K. Hes a F. Rabas. Dvůr Stradonice o výměře 190 ha byl před pozemkovou reformou obhospodařován v režii.

Chlouba se ve své interpelaci zabýval stížností agrárníka Bureše na bývalého přidělového komisaře pozemkového úřadu Ladislava Vlasáka, nynějšího velkostatkáře v Biskupicích. Tento měl v úmyslu jako bývalý nájemce Vrdů, které byly rozparcelovány, žádat o nějaký zbytkový statek. Vlasák Burešovi zdůraznil, že je neomezeným pánem při přidělu na okrese chrudimském a že tam bude parcelovat 42 dvorů. Nabídl Burešovi, zdali by se nechtěl o nějaký ucházet. Bureš měl zájem o dvůr Třebřichy u Chrudimi, nebo dvůr Rozhovice-Klešice. Vlasák měl žádat od Bureše, bude-li reflektovat na jeden ze dvorů, aby složil nejméně 100 000 Kč. Po krátkém smlouvání byla dohodnuta výše odměny, a sice 75 000 Kč, 1 landauer, 3 kusy dobytka v ceně 7 500 Kč a různé jiné a jiné věci, celkem v ceně 30 000 Kč. Po Burešovi také Vlasák žádal, aby jeho prostřednictvím zaplatil Paclt za dvůr Libáň 30 000 Kč a dal 3 kusy dobytka.

Podle úředních pramenů byl Ladislavu Vlasákovi prodán zbytkový statek Biskupice o výměře 51,50 ha půdy zemědělské a 54,50 ha půdy veškeré. Dvůr měl před zahájením pozemkové reformy na velkostatku Ronov nad Doubravou v pachtu J. Havelka (107 ha). Zbytkový statek Třebřichy o výměře 99 ha půdy zemědělské a 104 ha půdy veškeré byl propuštěn ze záboru vlastníku velkostatku Nasavrky. Ze záboru byl propuštěn i zbytkový statek Klešice (97,86 ha) na velkostatku Heřmanův Městec. Statek Rozhovice ve výměře 59 ha půdy zemědělské a 60 ha půdy veškeré byl prodán Fr. Udržalovi.²³ Karlu Patzeltovi byl z velkostatku Nasavrky přidělen zbytkový statek Libanice ve výměře 54,50 ha půdy zemědělské a 56 ha půdy veškeré. Sám informátor J. Bureš získal zbytkový statek Rabenov o výměře 42,32 ha půdy zemědělské a 46 ha půdy veškeré z velkostatku Chlum.

Ještě v listopadu 1927 byly v tisku zveřejněny údajné další korupční aféry Státního pozemkového úřadu.²⁴ A v prosinci 1927 byla aféra poslance Dubického projednávána před mladoboleslavským soudem, neboť Jan Dubický, protože Antonín Remeš vznesl proti němu inkriminovaná obvinění v rozpočtovém výboru sněmovny, a ne v plénu poslanecké sněmovny, mohl žalovat noviny, které otiskly tuto interpelaci, neboť ustanovení § 28 tiskového zákona nechránilo před stíháním rozšiřovatele interpelací poslanců.²⁵ Jako první vypovídal u mladoboleslavského soudu obchodník z Hronova František Lelek, jehož svědecká výpověď byla do jisté míry senzační a pro poslance Dubického velmi kompromitující. Ukázala, jakými metodami se snažil poslanec Dubický zpracovávat a kompromitovat svědky, o jejichž výpovědích předpokládal, že mu mohou uškodit, po případě ho i usvědčit. Tázán na machinace, jež poslanec Dubický měl provádět s pozemkovou reformou, svědek uvedl, že když v květnu roku 1925 narukoval k pěšímu pluku do Terezína, odkud byl poslán do školy do Litoměřic, poznal se s jistým Procházkou z Bukovna. Procházka činil dojem bohatého statkáře a když se ho ptali, jak nabyt takového bohatství, prý prohlásil: „To víš, jak se to dnes přece dělá. Dal jsem Dubickému 80 000 Kč a bylo to ...“²⁶ Rozhovoru měl být přítomen jistý Havelka, který poznamenal, že zná poslance Dubického, že Dubický jest velmi vlivnou politickou osobou. Lelek uvedl domněnku, že ho chtěl Dubický podplatit, aby odmítl svědčit.

Jako další svědek byl slyšen statkář Pavel Vít, který doznal, že v dopise žádal Dubického, aby mu dopomohl jako starému známému ke zbytkovému statku. Dubický ho měl odkázat na agrárního senátora Hutla. Svědek se přiznal, že byl také u sociálnědemokratických poslanců Biňovce a Petříka a že i oni pro něho pracovali. Dalším ze svědků byl povozník z Mladé Boleslavi Karel Veselý. Otec svědkův a jeho švagr Reiner totiž byli nájemci dvora Horních Stakor, jenž byl určen k parcelaci. Jako nájemci dvora byli ohroženi nejen pozemkovou reformou, ale i sporem, který vedli s dosavadním jeho vlastníkem Klingerem. V roce 1925 dostali od pozemkového úřadu výpověď, podle níž měli statek koncem roku 1925 vyklidit. Obžalovaný Svárovský tehdy navrhl svědkovi, aby se obrátil na poslance Dubického. Svědek dal mu pro agitační fond strany agrární 10 000 Kč. Karel Veselý se zajímal o nějaký zbytkový statek v severních Čechách a podle vlastního doznání dal výše uvedený obnos proto, aby v případě, že bude od strany agrární vyžadovat pomoci, mohl se na ni obrátit. Svědek prohlásil výslovně, že strana agrární mu byla nápomocnou, že bylo na různých místech intervenováno, a teprve, když věc byla v jeho prospěch ujednána, že dal na agitační volební fond strany agrární výše uvedený peněžitý obnos.

O případu obchodníka Schücka svědek prohlásil, že se na nic bližšího již nepamatuje, že neví, dal-li Schück ve sněmovně nějakou visitku poslanci Du-

bickému, že není pravdou, že by byl Schücka Dubickému představoval a že by byl Schück s Dubickým o zbytkovém statku, o nějž se ucházel, mluvil a jednal.²⁷

K dotazu Dubického konečně Veselý také prohlásil, že žádal o intervence ve svůj prospěch i sociálnědemokratickou stranu a poslance sociálnědemokratické. Tvrdil, že na doporučení profesora Tichého byl u sociálnědemokratického poslance Františka Biňovce a ten, že mu řekl, kdyby snad něco potřeboval, že „by i oni nebyli od toho“. Byl také u bývalého sociálnědemokratického senátora Kouši, k němuž jej poslal redaktor soc. demokratického mladoboleslavského týdeníku „Stráže Pojizeří“ Lulák. Ucházel se o zbytkový statek Viklice a Kouša mu přislíbil, že k jeho nabytí by mu mohl být nápomocen. Posléze na doporučení velvarského advokáta Schumanna obrátil se na kancelář sociálnědemokratického senátora Dr. Soukupa, který jej odkázal na svého společníka Dr. Vorla. K žádosti Dr. Vorla složil Veselý na žádané intervence v pozemkovém úřadě 5 000 Kč a Dr. Vorel mu přislíbil, že bude v jeho prospěch na pozemkovém úřadě intervenovat. Statek však svědek nedostal. Žádal proto peníze nazpět, ale marně. Dr. Vorel mu je nevrátil a místo nich zaslal dopis, který byl svědek ochoten na vyžádání soudu předložit.

Aféra Dubického skončila dne 5. ledna 1928 před okresním soudem mladoboleslavským vynesení rozsudku nad mladoboleslavským statkářem Josefem Svárovským, který byl uznán vinným a odsouzen podle §§ 488 a 489 trestního zákona za urážku na cti ke třem týdnům vězení a k zaplacení všech soudních výloh, u poslance Dubického byly důkazy „o čachrářství“ s pozemkovou reformou pro nerozhodnost zamítnuty.²⁸ Agrární tisk Venkov a Večer se postavil za poslance Dubického. Oba časopisy zamlčely, z čeho a proč byl obviněn. Uveřejnily pouze jeho prohlášení, že „pro sebe nikdy od nikoho nepřijal ani haléře.“

Jaký byl konkrétní postup při přidělování zbytkových statků za účasti poslance Dubického, ukazuje jeho korespondence s předsednictvem Republikánského svazu československých statkářů a nájemců, která je uložena ve Státním ústředním archivu v Praze v písemné pozůstalosti tohoto svazu.²⁹ Tak 8. září 1926 se předseda svazu Kožmín obrátil na Dubického se žádostí o intervenci pro Pavla Kunygra, který jako poškozený bývalý nájemce žádal o přiděl zbytkového statku Nudvojovice.³⁰

Pavel Kunygr hospodařil na velkostatku Hrubá Skála ve dvoře Nudvojovice jako nájemce celou řadu let. Po utvoření zbytkového statku nebyl tento Kunygrovi jako poškozenec pozemkovou reformou přiřknut, a sice hlavně z toho důvodu, že se zde město Turnov z důvodů politických ucházelo o tento statek. Vážným konkurentem byl rolník pan Anděl. Předseda svazu intervenoval za Kunygra i proto, že rodina Kunygrova se celou řadu let hlásila k republikánské straně.³¹ Poslanec Dubický odpověděl 10. září 1926, že nemůže žádosti vyho-

vět, protože zbytkový statek má agrární strana rezervován pro rolníka Anděla z Nudvojovic, a že již dříve doporučili Kunygrovi, aby si vybral jiný zbytkový statek.³² Zástupce svazu předseda Kožmín 17. prosince 1926 dále intervenoval ve prospěch Pavla Kunygra s tím, že tento dal na volební fond agrární strany 200 000 Kč a že již dříve na volební fond strany přispíval.³³

V případě Pavla Kunygra bylo Svazem statkářů a nájemců intervenováno také prezidium republikánské strany, a sice dne 17. února 1926 a 24. března 1926. Dne 24. března 1926 republikánský svaz opětovně upozornil prezidium republikánské strany mezi jinými případy na záležitost Pavla Kunygra.³⁴ Předsednictvo Svazu statkářů a nájemců žádalo o podporu i při přidělu dalších zbytkových statků pro příslušníky republikánské strany a dotyčného svazu.³⁵ Jednalo se o zbytkový statek Trhanov o výměře 46,95 ha půdy zemědělské a 68,85 ha půdy veškeré, který zůstal v roce 1928 v záboru jako rezerva pro další přiděl. Dále o zbytkový statek Vičice o výměře 131 ha půdy zemědělské a 132 ha půdy veškeré, který byl přidělen zemědělci A. Holubovi. O zbytkový statek Byškovičce, který byl přidělen J. Suchému jako zbytkový statek Byškovičce II o výměře 36 ha půdy zemědělské a 37 ha půdy veškeré. Zbytkový statek Sluhy na velkostatku Pakoměřice-Měšice získal A. Chadraba. (Výměra půdy zemědělské byla 112,56 ha a půdy veškeré 115 ha.) Svaz upozorňoval na J. Bareše, který měl v pachtu dvůr Stěžov o výměře 127 ha, zbytkový statek z něj utvořený o výměře 52,50 ha získal F. Šedivý. F. Švagr, za kterého se republikánský svaz také přimlouval, měl v pachtu dvůr Skřýšov (129 ha) na velkostatku Vysoký Chlumec. Do vlastnictví získal zbytkový statek Zvěstovice o výměře 64 ha půdy zemědělské a 74 ha půdy veškeré. Velký zájem byl věnován Ing. O. Katzovi, který měl v pachtu dvůr Hořesedly (254,50 ha). Koupil zbytkový statek Běsno na velkostatku Nepomyšl o výměře 114 ha půdy zemědělské a 120 ha půdy veškeré. Dvůr Příčovy (168 ha), který měl v pachtu Ed. Verner, byl rozparcelován. Od velkostatku Tachov získal Verner zbytkový statek Částkov o výměře 97,86 ha půdy zemědělské a 99 ha půdy veškeré.

Mnoho dvorů – zbytkových statků bylo protekčně prodáno z tzv. volné ruky, kdy původní majitelé směli tyto dvory odprodat se svolením Státního pozemkového úřadu. Touto cestou koupil J. Šimonek zbytkový statek Valovice o výměře 117,32 ha, Výspa (společnost Vraného a jeho zetě) velkostatek Eleonory Andrassyové o výměře 627 ha, továrník Josef Bartoň velkostatek Nové Město nad Metují o výměře 1875 ha, Rudolf Bergman zbytkový statek Židovičce o výměře 133 ha, příbuzní a známí ministra Malypetra a lidovecký poslanec Bezděk další zbytkové statky. Úplatky a korupce se vyskytovaly i u přidělu tzv. větších objektů, které byly také utvořeny z bývalých velkostatkových dvorů, ale zpravidla bez hospodářských budov. K velké aféře došlo u národních socialistů v případě poslance Chalupy nebo při přidělu zbytkových statků národně-

socialistickým družstevním centrálám (Střílky, Řešice, Koudelov, Vrchy aj.). Bratr ministra Beneše obdržel zbytkový statek Pluhův Žďár o výměře 92 ha, švagr poslance Patejdla J. Volín zbytkový statek Třemošnice o výměře 40 ha, J. Černý získal zbytkový statek Milkovice. Zbytkový statek Koudelov byl sice přidělen Zemědělskému, hospodářskému, výrobnímu, úspornému a stavebnímu družstvu v Čáslavi, ale prakticky byl v obhospodařování poslance Ferdinanda Práška. Takových případů bylo více.

Závěrem je třeba říci, že pozemková reforma, prováděná v době první republiky, měla velký vliv na nemovitostní držbu v našem státě. A že, jak píše Karel Leger, „je nutno si uvědomiti, že pozemková reforma v té formě a v tom rozsahu, v jakém se u nás provádí, je úkazem jedinečným, který nejen v době přítomné, ale i v budoucnu bude poutati k sobě pozornost odborníků z celého světa. Nesmí nás másti protesty a námitky, které ať již oprávněně nebo neoprávněně v denním tisku se vyskytují. Ty vesměs týkají se jen jednotlivých detailů prováděcích a nemohou nás při ohromném množství vzájemně si odporujících zájmů překvapiti. Uvažujeme-li naši pozemkovou reformu s patřičným odstupem jako celek, bude to dílo jedinečné.“³⁶

Je třeba konstatovat, že samotný Státní pozemkový úřad se snažil o co největší zveřejnění své činnosti, a proto bylo v roce 1930 vydáno Janem Voženílkem dílo, shrnující předběžné výsledky československé pozemkové reformy.³⁷ Dílo shrnuje výsledky do roku 1928, kdy byla prakticky na půdě zemědělské ukončena pozemková reforma v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Celková rozloha zabrané půdy obnášela 4 020 169 ha, z toho půdy zemědělské 1 278 549 ha. Zpracováno bylo 1 077 141 ha zemědělské půdy, z níž bylo do držby nových nabyvatelů převedeno asi 752 000 ha a původním vlastníkům propuštěno asi 325 000 ha. Výměra zabrané lesní půdy činila 2 741 620 ha, která však ještě v roce 1929 nebyla plně k dispozici pro provádění pozemkové reformy. Nebylo vyřešeno, kolik půdy má být propuštěno jako zákonné minimum a kolik z titulu ochrany přírodních krás a historických památek. Skončena byla ovšem pouze první etapa, v níž byla půda převzata z vlastnictví velkostatkářů a odevzdána do užívání novým nabyvatelům. Zbývalo ještě dokončit tzv. etapu stabilizační, kdy měl být proveden pořádek technicko-právní, finanční, úvěrový a především pak zaknihování přídělů. Příděly zbytkových statků byly předmětem mnoha rozporů a úporných jednání (nikoliv ve vlastním Státním pozemkovém úřadě) ve správním výboru, kde měla rozhodující zastoupení strana agrární a česká strana sociální demokracie. Správní výbor Státního pozemkového úřadu, volený parlamentem, tedy útvar politický, měl rozhodující vliv při rozhodování důležitých záležitostí pozemkové reformy, při vypracovávání pracovních programů, propouštění majetku velkostatkářům ze záboru a při přidělování zbytkových statků.

POZNÁMKY

¹ Pšeničková, Jana: Zbytkové statky v Čechách. Státní ústřední archiv v Praze. Praha 1998.

Příděly zbytkových statků od zahájení činnosti Státního pozemkového úřadu do 31.12.1927 byly publikovány ve Zprávách Státního pozemkového úřadu, I, 1928. Později pak v jednotlivých ročnících časopisu Pozemková reforma.

² Uhlíř, Dušan: Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918–1938. (Charakteristika agrárního hnutí v Československu.) Ústav československých a světových dějin ČSAV. Praha 1988. Str. 154.

³ Správní výbor Státního pozemkového úřadu byl zřízen ve smyslu § 15 zákona záborového ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. z. a n., a zákonem o Pozemkovém úřadě ze dne 11. června 1919, č. 330 Sb. z. a n. Vládním nařízením ze dne 25. ledna 1935, č. 22 Sb. z. a n. byl Státní pozemkový úřad zrušen a jeho působnost přikázána ministerstvu zemědělství, a proto byl také podle § 2 tohoto nařízení zrušen správní výbor.

⁴ Republikánský svaz československých statkářů a nájemců byl založen v roce 1919, aby hájil především zájmy nových majitelů zbytkových statků nebo nájemců. Viz Kubačák, Antonín: Činnost Republikánského svazu československých statkářů a nájemců v letech 1919–1943. Vědecké práce Zemědělského muzea, 28. Praha 1989–1990.

Pěknou charakteristiku nájemců dvorů podal Bedřich Lonský již v roce 1921, kdy píše: „Nájemci dvorů jsou agrárníci rození, synové českých sedláků, agrárně cítící...Podívejte se na nájemce dvora ve vsi. Jest průkopníkem hospodářského pokroku, jest příčinnivým, snaživým hospodářem, který s celou rodinou, tělem a duší věnuje se hospodářství.

My, organisovaní republ. nájemci, uznáváme, že reforma pozemková musí se provést, že jest potřeba znárodniti půdu, ale žádáme, aby života schopné jednotky, dvory, zachované jako zbytkové statky, přišly do rukou příčinnivých českých lidí, v prvé řadě nájemců, kteří mají nepopíratelné zásluhy o tuto půdu, neb máme případy, že 3–4 generace jedné rodiny hospodaří na takovém dvoře, jako na svém.“ (B. Lonský: Zbytkové statky a nájemci dvorů. Nový čas, 22. červenec 1921.)

⁵ Rudé právo, 15. listopad 1927, str. 3.

⁶ František Biňovec byl poslancem a členem správního výboru Státního pozemkového úřadu za sociálnědemokratickou stranu. Od roku 1925 byl vedle poslanců Josefa Vraného, Emila Špatného, Rudolfa Bergmana a Josefa Šamalíka členem tzv. pozemkové pětky.

⁷ Karel Viškovský byl prvním prezidentem Státního pozemkového úřadu, jmenovaný prezidentem republiky, a to až do roku 1925. Po něm až do zrušení úřadu v roce 1935 byl prezidentem Jan Voženílek.

⁸ Rudé právo, 16. listopad 1927, str. 1–2.

⁹ Pozemková reforma, ročník IX, 1928.

¹⁰ Domovina domkářů a maloroľníků vznikla hned v roce 1918 pro podporu drobného přídělu v rámci provádění pozemkové reformy. Ústředí úzce spolupracovalo s agrární stranou a jejím poslaneckým klubem.

- ¹¹ Dvůr Humprecht měl v pachtu od velkostatku Kost Jindřich Svárovský ve výměře 88 ha veškeré půdy a z toho 71 ha půdy zemědělské. Zbytkový statek Humprecht ve výměře 23,50 ha půdy zemědělské a 40,50 ha půdy veškeré byl přidělen městu Sobotce.
- ¹² Veselý Karel byl synem Antonína Veselého, který měl společně se svým švagrem v pachtu na velkostatku Kosmonosy dvůr Horní Stakory ve výměře 193 ha půdy zemědělské a 196 ha půdy veškeré a dále dvůr Kosmonosy ve výměře 164,50 ha půdy zemědělské a 188 ha půdy veškeré a dvůr Zalužany ve výměře 159 ha půdy zemědělské a 163 ha půdy veškeré. Z těchto tří dvorů byly utvořeny zbytkové statky, z nichž Kosmonosy (139 ha) a Horní Stakory (108,50 ha) byly propuštěny vlastníku ze záboru, a proto mohl pacht trvat. Zbytkový statek Zalužany (34 ha) byl přidělen Fr. Sosnovi.
- ¹³ Junek Vladislav dostal v přidělu zbytkový statek Bezděz o výměře 80,50 ha půdy zemědělské a 84 ha půdy veškeré. Statek byl vytvořen z původně režijně obhospodařovaného dvora Bezděz o výměře 200,96 ha půdy zemědělské a 205,45 ha půdy veškeré.
- ¹⁴ Janeček V. byl pachtýřem dvora Týnec o výměře 153 ha půdy zemědělské a 157 ha půdy veškeré na velkostatku Dobrovice – Loučeň. Zbytkový statek Týnec o výměře 69 ha půdy zemědělské a 70 ha půdy veškeré byl prodán Společnosti pro pěstování řepného semene v Praze.
- ¹⁵ Josefu Tůmovi nebyl podle Jana Voženílka do roku 1928 přidělen žádný zbytkový statek.
- ¹⁶ Bohumilu Kratochvílovi byl přidělen zbytkový statek Újezd pod Troskami ve výměře 62 ha půdy zemědělské a 69 ha půdy veškeré. Statek byl vytvořen ze dvora Újezd pod Troskami na velkostatku Kost, který měl v pachtu právě B. Kratochvíl ve výměře 217,50 ha půdy zemědělské a 237,50 ha půdy veškeré. Z téhož velkostatku měl Kratochvíl ještě v pachtu dvůr Semín ve výměře 104 ha půdy zemědělské a 111,50 ha půdy veškeré.
- ¹⁷ Státní pozemkový úřad ve státním rozpočtu na rok 1927. Pozemková reforma, roč. IX, 1928.
- ¹⁸ Jan Malypetr, agrární poslanec, byl v letech 1925–1932 a 1935–1939 předsedou poslanecké sněmovny, v letech 1922–1925 byl ministrem vnitra a v letech 1932–1935 předsedou vlády.
- ¹⁹ Rudé právo. Večerník, 16. listopadu 1927.

Z prohlášení Josefa Svárovského je možno upozornit na část, kde Svárovský mluví o vymáhání peněz: „Dubický mne krátce všude nastrkoval k vymáhání peněz pro něho. Mělo se tak státi též v případě jakéhosi občana, který měl dáti 25 000 Kč a jehož ke mně Dubický ke zprostředkování poslal. Ten snad mi však nedůvěřoval a proto donesl obálku s penězi a odevzdal pí Dubické, která ji zase odevzdala Dubickému. Myslím, že D. nevěda, co obálka obsahuje, otevřel tuto v přítomnosti cizí osoby, takže peníze tyto si nemohl ponechat a vrátil je. Soudím tak z toho, že mi záhy nato pravil: „Tak se podívejte na toho vola, on to nedá vám a přinese to sem – tak jsem si to nemohl nechat.“

Protože Jindřich Svarovský nedostal Humprecht, nýbrž jen Krnov ve Slezsku, odmítl dáti zbývajících 40 000 Kč, které slíbil. Poněvadž však někde mluvil, že odevzdal mi pro Dubického více, než bylo pravda, nastala mezi námi disharmonie, jakož i mezi mnou a Dubickým, který snad tomu věřil, že přijal jsem od Jindřicha Svarovského více, než jsem mu odvedl. Konečně došlo mezi mnou a Jindřichem Svarovským ke sporu, ve kterém měl Dubický býti slyšen jako svědek.

Kryl jsem ve sporu tomto do poslední chvíle poslance Dubického, a teprve když nebylo již vyhnutí, musil jsem u soudu říci, že přijímal jsem peníze stran pro poslance Dubického. Poněvadž věc ta samozřejmě byla Dubickému nepříjemná, hleděl týž, aby se spor smířil, než bude musiti vypovídati jako svědek. Věděl dobře, že novináři socialistických stran na to čekají. Vedl tedy velké jednání s panem radou Koťátkou, který k účelu tomu líčení na chvíli přerušil. Po tomto jednání jeho měl mne pan rada Koťátko k tomu, abych spor smířil, že by z toho byl politický skandál a že mi to poslanec Dubický všechno vynahradí. Věděl jsem, že celý soud i s mým právním zástupcem podléhá vlivu – snad bych mohl přiléhavěji říci teroru – Dubického, a tyto okolnosti mne donutily ke smíru, tím spíše, že Dubický ústy pana rady Koťátka prohlašoval povstalou škodu mi nahraditi.“

- ²⁰ Státní pozemkový úřad ve státním rozpočtu na rok 1927. Pozemková reforma, roč. IX, 1928.
- ²¹ Rudé právo, 17. listopad 1927, str. 3–4. Článek má název Strašlivá agrární korupce s pozemkovou reformou.
- ²² František Staněk byl v letech 1918–1919 ministrem veřejných prací, v letech 1919–1920 ministrem pošt a v letech 1921–1922 ministrem zemědělství.
- ²³ Jednalo se o synovce Františka Udržala, který byl jako agrární poslanec v letech 1922–1925 ministrem národní obrany a v letech 1932–1935 předsedou vlády. V letech 1925–1932 a 1935–1939 byl předsedou poslanecké sněmovny.
- ²⁴ Rudé právo, 30. prosinec 1927, str. 5. Článek má název Aféra agrárního poslance Dubického před mladoboleslavským soudem.
- ²⁵ 8. ledna 1928 byla v Rudém právu charakterizována celá aféra ve sloupku Na okraji týdne takto: „Jen se nebojte, každého bychom zažalovali, ostatně nikdo se na nás říci nic neodváží, vždyť přece nikdo nemá od nás na nic potvrzenku“, prohlásil Dubický k jednomu statkáři, od kterého vzal 10 000 Kč podle doznání tohoto před soudem v Mladé Boleslavi.
- ²⁶ Josefu Procházkovi byl přidělen zbytkový statek Vlkov ve výměře 67,50 ha půdy zemědělské a 69 ha půdy veškeré.
- ²⁷ B. Schück měl v pachtu dvůr Byškovice (250 ha). Byl mu prodán zbytkový statek Malé Březno o výměře 55,74 ha půdy zemědělské a 56,88 ha půdy veškeré od velkostatku Nové Sedlo-Jezeří.
- ²⁸ Rudé právo, 6. leden 1928, str. 5.
- ²⁹ Státní ústřední archiv v Praze, fond Republikánský svaz československých statkářů a nájemců, inv. č. 437, k. 104. Dále jen zkratka fondu SČSN.
- ³⁰ Pavel Kunygr měl v pachtu dvůr Nudvojovice (182,50 ha). Odprodán mu byl zbytkový statek Nudvojovice o výměře 29 ha půdy zemědělské a 33 ha půdy veškeré.

Jako drobnou pikantnost je možno uvést, že agrární poslanec Jan Dubický byl v letech 1917–1918 jako funkcionář republikánského dorostu předsedou odbočky Českého srdce v Mladé Boleslavi. Viz Dubický, Jan: Před dvaceti lety dnes. Agrární almanach 1907–1927. Uspořádal Horák, Josef. Praha 1927, str. 215–217.

V roce 1920 inicioval poslanec Dubický spolu s Vraným, Kubíčkem a dalšími v sociálně politickém výboru poslanecké sněmovny vypracování vládního návrhu zákona o zabezpe-

čení existence úředníků a zaměstnanců na velkostatkách zabraných státem. Srv. Venkov, 13. ledna 1921.

V roce 1921 tento poslanec ve 110. plenární schůzi poslanecké sněmovny odmítl námitky dr. Medingera z německé nacionální strany, že cizozemcům byl odnímán při pozemkové reformě jejich majetek bez náhrady, postavil se plně za přidělové řízení a přimlouval se za rychlé projednání a schválení zákona o zrušení fideikomisů. Srv. Venkov, 17. prosince 1921.

V roce 1923 promluvil poslanec Dubický dne 29. července na táboru lidu na Řepíně o agrární politice a o provádění pozemkové reformy, ciferně doložil, co již bylo vykonáno a co ještě zbývá.

Téhož roku byl jmenován prezidentem Státního pozemkového úřadu Viškovským členem poradního sboru Fondu pro vnitřní kolonizace.

³¹ Státní ústřední archiv v Praze, fond SČSN, inv. č. 437, k. 104.

³² Státní ústřední archiv v Praze, fond SČSN, inv. č. 437, k. 104.

„...Člen našeho Svazu pan Pavel Kunygr složil k rukám podepsaného předsedy obnos Kč 200.000,- ve prospěch volebního fondu Republikánské strany. Jelikož tento dar týká se příslušníka z Vašeho volebního okresu, dovolujeme si Vám toto oznámiti pro případ, že byste si přál disponovati tímto pro Vaši župní nebo okresní organizaci.

Račte nám tudíž laskavě sdělití své rozhodnutí. Současně dovolujeme si prositi, byste laskavě zachoval přízeň pro pana Kunygra i do budoucna a hlavně, pokud se týká utváření zbytkového statku vzhledem k výměře a hlavně k výběru parcel, nebránil tomu, aby tento zbytkový statek, který takto jest již velice malý, byl také života schopný. Jednalo by se zde hlavně o parcely, které jsou bezprostředně u hospodářských budov, jejichž odnětí velmi by zbytkový statek znehodnotilo a řádné hospodaření znemožnilo.

Konečně dovolujeme si podotknouti, že pan Kunygr svoji organizační povinnost splnil při loňských volbách tím, že na volební fond přispěl obnosem Kč 2 000,-, které byly také námi Sdružení českých zemědělců před volbami poukázány....“

³³ Státní ústřední archiv v Praze, fond SČSN, inv. č. 437, k. 104.

V dopise ze 17. února 1926 svaz píše:

„...O zbytkový statek ve stanovené výměře 50 ha Nudvojovice na velkostatku Hrubá Skála u Turnova uchází se tamnější nájemce p. Pavel Kunygr. Dotyčný jest nájemcem uvedeného dvora přes 30 roků a před tím byl zde 15 roků vedoucím úředníkem. Pan Kunygr jest nejen dlouholetým uživatelem uvedeného dvora a přirozeně i dle zákona poškozenem pozemkové reformy, ale zejména jako absolvent táborské akademie kvalifikovaný hospodář, dlouholetý věrný příslušník naší strany a syn jeho jest inženýrem agronomie, připraven pro převzetí statku po svém otci.

Nyní pak z důvodů spekuláčních uchází se o zbytkový statek město Turnov, odůvodňujíc svou žádost stavební potřebou. Požadavek tento jest naprosto neoprávněný, neboť pro účele stavební z uvedeného dvora věnováno bylo již tolik pozemků, že ani za 50 roků nebude plocha rezervovaná zastavena.

Zamítnutím žádosti p. Kunygra stane se případ, který za celou dobu trvání provádění pozemkové reformy se neopakoval, aby tak vzácně kvalifikovaný žadatel a český pracovní-

tý člověk byl se svou rodinou o existenci připraven. Celá řada lidí, kteří neměli s půdou nic společného a na této nepracovali, se uplatnila, kdežto člověk druhu páně Kunygrova stal se obětí spekulacních předpokladů města Turnova....“

³⁴ Státní ústřední archiv v Praze, fond SČSN, inv. č. 437, k. 104.

³⁵ Státní ústřední archiv v Praze, fond SČSN, inv. č. 495, k. 106.

„... Dovolujeme si prositi za podporu v příčině přidělu zbytkových statků pro naše členy, současně příslušníky strany.

1) Pan M. Cízl, poškozenec pozemkovou reformou z roku 1922 na panství Trhanov. Zbytkový statek tamtéž byl přidělen Zemědělské radě na pastvinu. Týž byl dlouholetým úředníkem a jako pachtýř přišel o existenci. Jest velmi řádným občanem, má 2 syny, z nich jeden studuje agronomii a druhý jest zemědělským inženýrem. Uchází se o zbytkový statek Vičice z panství Prunéřov. Dosavadním jeho žádostem nebylo vyhověno, poněvadž neměl dostatečné podpory. Žádá tuto co dlouholetý příslušník od strany, ku které se hlásí on i rodina.

2) Pan Josef Mrázek, dlouholetý nájemce dvora Mladotice u Plzně. Jest dlouholetým příslušníkem strany a zaslouží si přiděl k uhájení existence pro svoji rodinu co poškozenec pozemkové reformy, poněvadž jeho najatý objekt byl úplně rozparcelován.

3) Pan Josef Suchý, býv. náj. dvora Dřísy, později komisařem St.P.Ú. v Kopidlně, žádá o zbytkový statek Byškovice z velkostatku Obříství. Roku 1924 ustoupil na žádost St. P. Ú. od zbytkového statku Sluhy, který byl zadán p. řediteli Chadrabovi, kterýž jest do dnes ve službách a není naším příslušníkem. Nepoužil také pořad práva co kupec téhož statku ve slibu, že bude jemu přidělen zbytkový statek jiný.

4) Pan Josef Bareš, býv. náj. dvora Stěžov u Příbrami, měl býti roku loňského odškodněn přidělem dvora Hokova z panství Kolečovice. Z důvodů vnitřně úředních nemohlo se tak státi a pan Bareš sjednal si zatím pacht dvora od obce Příbrami. Smlouva dosud podepsána není, neboť členové obecního zastupitelstva podali protest proti schválení. Pan Bareš předal svůj nájem přede žněmi s celou úrodou pro drobný přiděl. Za tuto levně koupenou úrodu zaplatili přidělci celý svůj přiděl a ještě jim zbylo. Pan Bareš má z té doby u St. P. Ú. obnos Kč 130 000,-. Bylo jemu tehdy za loajální předání všemi slibováno, že bude uspokojen a odškodněn přidělem, což se dosud nestalo.

Z též živých případů jest dále záležitost pana Švagra ze Skřýšova. Týž nezaslouženě trpí, že jemu nebyl zadán tento zbytkový statek. Jest vyháněn z okresu jako zločinec, ačkoliv jest řádným občanem a vždy byl věrným příslušníkem strany. Jest též třeba vžiti v dnešní situaci téhož a pamatovati naň se vhodným přidělem náhradního objektu.

Přimlouváme se konečně za židovské členy s připomenutím, že stavíme se za osoby, na něž nutno vzíti zřetel, ať již po stránce jejich charakteru, tak i z výjimečných ohledů a povinnosti našeho svazu.

Záležitost člena výboru pana Ing. O. Katze jest stará a dosti známá, abychom ji musili zvláště zdůrazňovati. Má zakoupený dvůr Běsno a také zaplacený. Dvůr ten převzal ve špatném stavu a jest nutno investice. Prosíme, aby tato koupě byla akceptována.

Pan E. Werner, býv. náj. dvora Příčovy u Sedlčan. Za tohoto se přimlouvají všechny organizace okresní naší strany, což jest nejlepším doporučením. Neví, o co má žádati, prosí, aby naň bylo pamatováno.

Pan P. Kunygr, náj. dv. Nudvojovice u Turnova (50 ha) z velkostatku Hrubá Skála. Dotyčný jest nájemcem uvedeného dvora přes 30 roků a před tím byl zde 15 roků vedoucím úředníkem. Pan Kunygr jest nejen dlouholetým uživatelem uvedeného dvora, ale i zákonným poškozencem pozemkové reformy a dlouholetý věrný příslušník naší strany, jehož syn jest inženýrem zemědělským, připraven pro převzetí statku po svém otci. Nyní pak z důvodů spekulacních uchází se o zbytkový statek město Turnov, odůvodňujíc svou žádost stavební potřebou. Požadavek tento jest neoprávněný, neboť pro účely stavební z uvedeného dvora věnováno již bylo tolik pozemků, že potřeba jest úplně kryta a mimo to nemá město prostředků na zakoupení téhož z volné ruky....“

³⁶ Leger, Karel: O pohybu nemovitostní držby. Pozemková reforma, roč. XI, 1930, str. 51.

³⁷ Voženílek, Jan: Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Praha 1930.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE MIT DER DURCHFÜHRUNG DER BODENREFORM ZUSAMMENHÄNGENDEN AFFÄREN DER AGRARPARTEI

Jana Pšeničková

Die Durchführung der Bodenreform in der Zeit der ersten Tschechoslowakischen Republik wurde zu einem Teil des Wahlprogramms der Agrarpartei. Die Agrarier hatten auch im neu errichteten Organ für die Bodenreform (Státní pozemkový úřad – der Staatliche Bodenamt) und im Ministerium für Landwirtschaft einen bestimmenden Einfluss. Die Agrarpartei strebte danach, dass die Bodenreform vor allem zum Nutzen ihrer Parteigänger durchgeführt wurde. In dem Zuteilungsverfahren wurden die Mitglieder der Agrarpartei oder der zu der Agrarpartei angeschlossenen Organisationen vorzugsweise befriedigt. Im Rahmen der Kompetenzen des Staatlichen Bodenamts standen die Entscheidungen über die Konfiskation der Großgrundbesitze, aber auch darüber, welche Grundstücke, Höfe und Großgrundbesitze der Konfiskation entnommen wurden, weiter die Entscheidungen über die Zuteilung der einzelnen Grundstücke oder der sog. Restgüter.

Bis 1928 gingen insgesamt 483 564 ha landwirtschaftliches Land und 265 103 ha sonstiges Land, d. h. 748 669 ha, ins Eigentum der neuen Erwerber über. In der Kleinzuteilung in Böhmen wurden 252 041 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 269 493 ha den 237 985 Bauern zugeteilt, in Mähren und Schlesien wurden 92 366 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 97 989 ha unter 118 070 Bauern verteilt. Von den Restgütern in Böhmen wurden an 1 117 Erwerber in ihr Eigentum 1196 Güter mit dem Feldmaß von 91 854 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 107 320 ha gebracht, in Mähren und Schlesien gewannen die Erwerber 342 Restgüter mit dem Ausmaß von 27 272 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 30 200 ha. Von anderen größeren Objekten wurden in Böhmen 87 Objekte mit dem Feldmaß von 2 874 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 16 048 ha zugeteilt, in Mähren und Schlesien dann 45 Objekte mit dem Ausmaß von 740 ha landwirtschaftliches Land und gesamt 5 367 ha. 11 304 ha landwirtschaftliches Land und insgesamt 163 711 ha wurden verstaatlicht.

Das Bestechungsgeld und die Korruption tauchten vor allem bei der Zuteilung der Restgüter und der sog. größeren Objekte auf. Diese Objekte wurden auch aus den ehemaligen Meierhöfen, aber zumeist ohne Wirtschaftsgebäuden gebildet. Von Interventionen, Protektionen, Bestechungsgeld und Korruption spricht eine Menge von Dokumenten, die im Staatlichen Zentralarchiv in Prag

aufbewahrt sind, konkret die Bestände Státní pozemkový úřad v Praze (Staatlicher Bodenamt in Prag) und Republikánský svaz československých statkářů a nájemců (Republikanischer Verband der tschechoslowakischen Gutbesitzer und Pächter), dessen Mitglieder sich zu Anfang aus den Reihen der neuen Besitzer und Pächter der Restgüter rekrutierten. Ferner ist es der Archivbestand Ústřední ředitelství státních lesů a statků (Zentraldirektion der staatlichen Wälder und Güter), Ministerstvo zemědělství (Ministerium für Landwirtschaft) und die Sammlungen der zeitgenössischen Dokumentation. Über die Affären und Korruption wurden viele Artikel in der zeitgenössischen Presse veröffentlicht. Die Zuteilungen der Restgüter wurden zum Gegenstand mehrerer Konflikte und hartnäckigen Verhandlungen im Verwaltungsausschuss des Staatlichen Bodenamts, in dem die Agrarpartei und die sozialdemokratische Partei die entscheidende Vertretung hatten.

Die Verwaltungsausschuss des vom Parlament gewählten Staatlichen Bodenamts, also eine politische Formation, hatte den bestimmenden Einfluss bei den Entscheidungen über die wichtigen Angelegenheiten der Bodenreform, bei der Ausarbeitung der Arbeitsprogramme, bei dem Entnehmen des Vermögens der Konfiskation und bei der Zuteilung der Restgüter.

OSUDY ČESKÉ KOLONIE NA TAHITI (1924–1938)¹

Jiří Křest'an

Toto vyprávění věnuji své ženě Martině, která kdys naslouchala (ó, jak pokorně a oddaně!) mým příběhům o libovonném ostrově, a svým synům Janovi a Pavlovi, jejichž dětské duše (jak průzračné a měnlivé!) jsou dušemi Tahit'anů.

„Nejdříve červené stíny na temenech hor i na okrajích obláčků po obloze plovoucích. Potom bledě oranžové a žlutavé plaménky vyšlehovaly z pozadí ostrova, a moře nabíhalo fialově červeným zážehem. A potom najednou okraj slunečního kotouče vynořil se nad Tahiti, oranžová výheň, od níž všechno na obzoru svítilo plavým, nádherným ohněm. Celé Tahiti plápolalo jako sopka v plné činnosti, jenomže místo dýmu tehdy skvělé barvy od něho stoupaly do výšin, místo lávy jakoby zlato kapalo a drahokamy perlily se do moře... Hořelo moře. Hořely naše oči.“² Tak popisoval jeden ze svých nejúchvatnějších zážitků z putování kolem světa cestovatel Jan Havlasa. Východ slunce pozoroval se svou ženou, tehdy pouze devatenáctiletou, v červenci roku 1910, když se loď *Mariposa*, se kterou se plavili ze San Francisca, blížila k ostrovu Tahiti. Loď byla záhy obklopena pirogami domorodců, oděnými pouze v květy a červený pruh látky s bílým či žlutým vzorkem, zvaný *parea*, kteří se chystali poutníky přivítat na konci plavby dlouhé pět tisíc kilometrů. Havlasovi pobýli na zeleném ostrově do poloviny ledna 1911. Přispěli podstatnou měrou k „objevení“ tohoto „ráje na zemi“ pro Čechy. Teharetua, Provždy odcházející a vždy vítaný, takové jméno dostal Jan Havlasa od svého adoptivního otce na ostrově Tahaa.³ Havlasovo líčení mocně rozněcovalo fantazii mladých chlapců a dívek... Proč by i oni neměli být vítáni a hýčkáni na rajských ostrovech?

Tahiti – slovo, které opojně a neodolatelně vonělo tisíci květů ibišku, gardenie, jasmínu či vanilky, slovo, v němž šumělo moře v teplé laguně mezi rudými korálovými útesy a pasátový vítr v korunách štíhlých kokosových palm, slovo, nad nímž se klenulo tajemné ticho jižních nocí s úžasným panoramatem hvězd. Zpět na Tahiti obrátili v roce 1789 před královské lodi *Bounty* vzbouření námořníci, sem se utekl o dvě stě let později před chladnou civilizací geniální malíř Paul Gauguin, který zde prožil možná nejšťastnější chvíle svého života po boku mladičké Tahit'anky Teha'amany. Tady sledovali rozdychtění čtenáři bloudění božského básníka Lotiho, provázeného malou divoškou Rarahu. Sem za-

mířil pozorovat Halleyovu kometu i hvězdné stálice čarokrásné jižní oblohy Milan Rastislav Štefánik.⁴

Tahiti, ostrov, kde se neobvyklá přírodní krása koncentrovala do nepříliš širokého pobřežního rovinného pásu, který obemyká vysoké vulkány, největší ostrov Francouzské Oceánie o rozloze jen o málo větší než tisíc kilometrů čtverečních. V polovině dvacátých let, kdy se začne odvíjet náš příběh, žilo na Tahiti asi 10 000 obyvatel, z nichž polovina bydlela v hlavním městě Papeete.⁵ Domorodé obyvatelstvo bylo zdecimováno takovými „výdobytky“ civilizace, jakými jsou nemoci, válka, alkohol či nucené stěhování. Potomci praotce Tikiho a jeho ženy Hiny, kterou prý uhnětl bůh moří Tangaroa k potěše mužově z hromady černého písku, ve dvacátých letech podléhali nezadržitelně kouzlu „vyšší“ kultury. Zachovali si však v té době v sobě ještě tajemné kouzlo předků a mnohé z jejich životního stylu.

„PŘIJEĎTE, KAŽDÝ JSTE VÍTÁN“

Na jaře roku 1924 začaly docházet cestovateli A. V. Novákovi do Horních Černošic dopisy z Papeete. Novák, domorodci nazývaný Rutia (Rus), navštívil Tahiti v roce 1920 a pátral po předmětech, jež zde zanechal M. R. Štefánik. Novákovy cestopisné črty a povídky z exotického prostředí ve své době velice zaujaly čtenáře. Dopisy, které světoběžník Novák dostával, byly podepsány poněkud fantasticky znějícím jménem Rivnac Ivanovič. Cestovatele dopisy nenechaly lhostejným a informoval o nich Lidové noviny. Téměř současně byly nabídnuty Národním listům k otištění dopisy muže, skrývajícího se pod jménem Miloš Ably. Tyto dopisy měly nápadně podobný obsah jako ty, které chodily A. V. Novákovi. Pisatel (že se jedná o jednu osobu, muselo být zjevné každému, kdo dopisy porovnal) informoval o tom, že zakoupil se společníkem pozemky o rozloze 14 000 hektarů v tahitském údolí Papenoo.⁶ Ivanovič alias Ably se rozhodl nabídnout pozemky pro velkorysý projekt české kolonie. Deset tisíc hektarů „nejlepší půdy“ mělo být rozděleno na stejné podíly. Stovka krajanů měla začít s obnovou plantáží, které prý před půl stoletím opustili domorodci. Mělo být ve velkém zavedeno pěstování vanilky, bavlny, kávy, kakaa, ricinu, naší zeleniny a brambor, kukuřice, cukrové třtiny i tropického ovoce. Vzkvétat měl chov dobytka a drůbeže. Kolonisté mohli využít vodní síly tří vodopádů i nerostného bohatství. Pisatel již viděl, jak jsou v Papenoo zakládány mlýny a pily, cihelny a vápenky, cukrovar, olejárna či mydlárna. Těm, kteří postrádali pivovar, sděloval, že na Tahiti lze bez obtíží koupit budějovické pivo. „Každý řemeslník by zde našel zaměstnání. Hlavně cukráři a uzenáři by zde měli pěknou budoucnost. Avšak intelektuál bez znalosti francouzštiny a angličtiny se zde neuplatní, leda jako obyčejný nádeník.“⁷ Na ostrově prý panuje velký ne-

dostatek pracovních sil, který zmírňuje jen příliv Číňanů. Správci malých hospodářství (pěti až desetihektarových) by mohli docílit ročního výnosu 3 000 franků, z něhož jim Ivanovič – Ably velkoryse hodlal ponechat celou polovinu. Vyjádřil přesvědčení, že místní vláda „by nic nenamítala proti založení českých škol a proti politické samostatnosti nových emigrantů“.⁸

Údolí Papenoo nepředstavovalo pro snílky v českých zemích, znalé tahitského místopisu, pojem neznámý. Právě naopak. Sem přece zabloudil básník Loti, tady přemítal nad nalezenou lebku o smrti a s malou Rarahu se poddal děsu, který zažívají Tahit'ané v noci, plné bloudících démonů – oramatua.⁹ Podmanivý popis údolí papenooského zanechal cestovatel Havlasa,¹⁰ který se jím prodral se svou mladou ženou – snad první běloškou, která přešla ostrov ze severu na jih. Papenooské údolí navštívil v říjnu 1920 také A. V. Novák. Na rozdíl od Ivanoviče – Ablyho je ovšem našel osídleno a promluvil dokonce s místním náčelníkem, který se jmenoval Tetuano Tane.¹¹

Ivanovič – Ably líčil „sladké, velmi snesitelné podnebí“¹² rajského ostrova, kde nejsou ani jedovatí hadi či hmyz a kde úrodná půda je schopná dávat dvojnásobnou žeň ve srovnání s rodnou hroudou. Přestože první český kolonista na Tahiti předkládal program povýtce pracovní, neváhal v dopise generálnímu konzulátu Československé republiky v Sydney, kterým požádal (tentokráte pod jménem M. Ivanovič – Řivnáč) o pomoc při organizaci kolonie, zdůraznit: „Na Tahiti nejsou ani zloději, ani lupiči a není ani žebráků. Každý zde má možnost spokojeně žít, i když nic nedělá, an příroda dá mu všechno, co potřebuje, a zadarmo.“¹³ Zdálo se, že iniciátor vzniku české kolonie na Tahiti myslel úplně na vše. Takto radil například zájemcům, čím se před cestou vybavit: „Šaty nosí se zde skoro jen bílé a khaki plátěné, vojenského střihu, upnuté u krku, s knoflíky před praním k vyndávání. Boty plátěné, bílé s dobrou gumovou neb koženou podešví. Boty pro štrapáci kožené jako u nás, nejlépe polobotky. Vysoké kamaše do křovin dobré proti trnům a vosám. Košile tenisového střihu, praktické, tmavých barev. Spodní kalhoty zde nikdo nepotřebuje. Punčochy jsou jen pro parádu v neděli. Kšandy se nenosí, jen pásek. Klobouky se nosí měkké, všech barev, i čepice, ale pro nás jest nejlepší tropická helma... Nutno s sebou vzít moskytovou síť... Nutná není, jen pro ty, kdo nejsou zvyklí na moskyty.“¹⁴ Kolonisté si měli přivést kromě toaletních potřeb též zapalovač, doutnák, lupu, pušku (revolver považoval pisatel za zbytečnost), talíře a příbory. Chybět neměly ani dobré knihy, „žádné krváky a indiánky“. Probleškla vzpomínka na domácí kuchyni: „Každý ať se doma podívá, jak se dělají šklubánky, švestkové knedlíky, zelí aj., neb to nikdo neumí a každému se brzo zasteskne po naší stravě.“ V závěru dopisu generálnímu konzulátu v Sydney pisatel zval zájemce: „Přijďte, každý jste vítán.“

Zakladatel české kolonie na Tahiti nezastíral, že počátky mohou být pro krajany obtížné: „Zpočátku musí se též každý uskrovniti a žíti po tahitsku: bydleti v primitivní chatrči, živiti se tropickým ovocem a ulovenou zvěří, ptactvem a rybami a snášeti celotýdenní osamocení ve volné přírodě. Toliko jednou týdně, v neděli, možno jeti autobusem do Papeete do biografu.“¹⁵ Do jednoho roku ovšem měl být projekt kolonie uskutečněn a do pěti let měly být investice zhodnoceny tak neuvěřitelným způsobem, že se je inspirátor zdráhal vůbec číselně vyjádřit.

V červnu 1924 hlásil A. V. Novákovi Rivnac Ivanovič, že na adresu „Papeete, P.O.B. 98, Society Islands“ dorazilo již 112 dopisů od zájemců o kolonizaci papenooského údolí na Tahiti. Šlo nejen o dopisy z vlasti, hlásili se i krajane z Austrálie a Ameriky. Pisateli byli většinou mladí mužové s vyšším vzděláním, na prvním místě úředníci, znudění nezáživným životem v kancelářích. „Česká osada na Tahiti blíží se ke svému uskutečnění,“¹⁶ sděloval s pýchou zakladatel kolonie. Byly-li správné informace prvního kolonisty, parníky na Tahiti odplouvaly z Marseille 8. července, 30. září a 23. prosince 1924. Lze předpokládat, že na palubě alespoň jednoho z nich se vydali vstříc dobrodružství první „dobyvatelé rajského ostrova“ ze země v srdci Evropy. Češi a Slováci nebyli jedinými, jejichž zraky se v té době upínaly k Tahiti. V roce 1924 se například vydal po stopách Paula Gauguina do jižních moří básník Paul Eluard.¹⁷

KDO BYL MILOŠ ŘIVNÁČ?

Nelze již dále týrat rozjitřené nervy čtenářovy a tajit totožnost pisatele dopisů z Tahiti. Pod jmény Rivnac Ivanovič, Miloš Ably a M. Ivanovič – Řivnáč se skrýval Miloš Řivnáč, syn zámožného velkoobchodníka a továrníka Josefa Řivnáče z Prahy, který podnikal s úspěchem v chemickém průmyslu.¹⁸ Lze-li věřit údají na policejní přihlášce k pobytu, opustil Miloš Řivnáč Prahu den po svých jedenatřicátých narozeninách, dne 29. března roku 1923.¹⁹ Zmizel „po anglicku“ a dlouho nebylo známo místo jeho pobytu – ještě na konci roku 1924 dostávali policejní úředníci zprávy, že uprchl do Ameriky či do Číny.²⁰ Ve skutečnosti vedla cesta Miloše Řivnáče do Německa, Paříže a do jižního Španělska, kde údajně získal důvěru jakéhosi zámožného muže, který jej vzal s sebou do Indie.²¹ Odtud již nebylo na Tahiti daleko.

Miloš Řivnáč nebyl postavou pracovníků Policejního ředitelství v Praze neznámou. Tento mladý muž, podle popisů v žádostech o udělení cestovního pasu disponující vysokou postavou, kaštanovými vlasy a anglicky střiženým knírkem, souměrnými ústy, oblým obličejem, světlemodrýma očima, oblou bradou a rovným, „přiměřeným“ nosem, byl populárním příslušníkem pražské „zlaté mládeže“. V přípise Prezidia Policejního ředitelství v Praze ministerstvu zahra-

ničních věcí ze dne 19. března 1925 se uvádí: „Řivnác byl ve společnosti velice oblíben, dovedl si získávat přátele a vzbuditi takovou sympatii, že ani ti, kdo se snad cítili poškozeni, nemohli se odhodlati k tomu, aby mu to vytkli nebo věc oznámili... Měl v sobě zvláštní jakési kouzlo.“²² Miloš Řivnác vystudoval čtyři ročníky chemie na vyšší průmyslové škole v ulici Karoliny Světlé v Praze – „s prospěchem špatným, také mravy jeho pro jeho nepěkné chování nebyly valné“. Školu dokončil v roce 1911, maturitu nesložil, ovšem později bez zábran užíval titulu inženýra. V roce 1910 se pokusil o sebevraždu – postřelil se do prsou. Patrně pod vlivem dědičných dispozic se u hochy jistě nadaného projevovala až chorobná lehkomyšlnost, nestálost a vrtkavost. Po zemřelé matce zdědil milion korun, s nímž si dokázal poradit takovým způsobem, že jej policejní úředník Burian charakterizoval ve své zprávě ze dne 10. března 1925 jako „mrhala a hýřila“. Populárním u kamarádů z nočních salonů se stal například tím, že zakoupil asi sedmdesát různých (zlatých a stříbrných) schránek na cigarety – chtěl ukázat, že každý den má jinou.

Poté, co byl nucen vystoupit z otcovy firmy Řivnác a syn,²³ již věru neprospěl, se pustil do několika podnikatelských záměrů, jež však rychle skončily krachem. Pověstným se stal zejména podnik Triumf-Reklama, který založil v roce 1922 s úředníkem banky Slavie Františkem Matuchou a svým kumpánem z noční Prahy Karlem Hruškou, mladým mužem bez stálého zaměstnání.²⁴ Řivnác najal personál, jemuž však nedokázal vymyslet smysluplnou práci. Velkoryse pronajal kanceláře, v nichž se ovšem nic nedělo. Peníze, které měl použít ve Vídni na nákup rámu pro reklamní plochy, proměnil zčásti v pěkný prsten a zbytek utratil jiným způsobem. Podobně naložil i se zálohami, jež inkasoval od inzerentů. Společníci z podniku vystoupili, o vrácení podílu mohli ovšem jen snít. Karel Hruška později vypověděl, že kdykoli zašel do Řivnácova bytu, „pravidelně našel jej v posteli, ač bylo obvykle již k polednímu, čímž se přesvědčil, že si tento proměňuje den za noc“.

Vlastním živlem Miloše Řivnáče byl zřejmě noční život. S Hruškou a jinými přáteli navštěvoval nejlepší pražské noční podniky, jako byl Obecní dům, Julišova kavárna či Zlatá husa. V roce 1921 došlo na Policejní ředitelství v Praze udání, že v bytě Maxe Bischitzkého na Riegrově nábřeží zorganizoval Miloš Řivnác hernu bakaratu a rulety.²⁵ Civilní strážník Otakar Bubník, střežící dům od desáté hodiny večerní, popisoval později výsledky svého šetření od přícho-
du prvních návštěvníků takto: „Aby jim bylo otevřeno, dávali pískáním znamení, načež po takovém zapísknutí vždy jedna osoba vyšla z bytu Bischitzkého na balkon, aby se přesvědčila, kdo to jest a pak přišla otevřít. Čekal jsem do 3. hod. 45 ranní, kdy se otevřely dveře domovní a vyšlo 7 pánů a jedna dáma, kteří se ubírali směrem k Národnímu divadlu. Na rohu Myslíkovy ulice a Riegrova nábřeží všichni se zastavili a já nepozorovaně vmísil jsem se k společnosti, částeč-

ně jich hovor vyslechl. Z jejich rozmluvy bylo patrné, že skutečně v bytě Bischitzkého rouletta se hraje a to o značné obnosy.“ Při následné „šťáře“ byla v Bischitzkého bytě zastížena společnost osmi mužů a dvou dam nad kartami bakaratu. Byly nalezeny také dvě rulety, jež později obohatily sbírky Policejního muzea v Praze.

Dne 21. března 1923 si Miloš Řivnáč vyzvedl na policejním ředitelství pas na cesty do všech evropských států s výjimkou Maďarska. O pět dní později rozšířil platnost pasu na anglické, holandské a francouzské kolonie.²⁶ Jako účel cesty uvedl svatební cestu (sňatek s Růženou Frauenbergerovou byl další z jeho mystifikací). Prostředky na cestu si opatřil poněkud netradičním způsobem: za směny, na nichž zfalšoval otcův podpis, odebral u různých pražských firem perské koberce, které obratem prodal, větší množství oblečení a v neposlední řadě jeden vysavač prachu od firmy Elektro-Lux (ředitel této firmy František Kominík se právě chystal na svatební cestu do Francie, takže měl pro potřeby údajného novomanžela pochopení).

Takový byl Miloš Řivnáč. Tento muž očekával v roce 1924 na Tahiti příjezd prvních kolonistů.

„MRTVOLA“ VOLÁ O POMOC

„Já mám rty modré jako mrtvola, ještě nejsem tak stará, je mně 42 let, kdybych měla trošku mléka! Takhle nebudu již dlouho živa, cítím to na sobě... Prosím Vás, draží, žádnému nic neříkejte, co je s námi. Já již Vás vícekrát nespátřím. Pro Boha Vás prosím, pomozte mně z toho žaláře a vezměte mne k sobě... Jsem v kokosové boudě mezi myšmi a kraby. Lezou mě po obličeji a prší mně na hlavu.“²⁷ Takové pěkné dopisy mohli číst čtenáři v druhé polovině dvacátých let a na počátku let třicátých. Jejich pisateli byli nešťastní čeští kolonisté na Tahiti. Lze jen přibližně odhadnout, kolik Čechoslováků se vydalo na Řivnáčovu výzvu do jižních moří. Podle oficiálního odhadu ministerstva sociální péče bylo k 1. lednu 1928 ve Francouzské Oceánii celkem 61 osob.²⁸ Do 1. ledna 1931 počet poklesl na 42 osob (z toho v Papeete pobývalo 9 československých příslušníků). Podle výpovědí navrátilců „všichni českoslovenští vystěhovalci, až na nepatrné výjimky, rádi by se vrátili domů, jen kdyby měli peníze na cestu“. Krajan František Rytina (původem z Českého Brodu) později odhadoval, že kolonizovat papenooské údolí přijelo celkem 70 osob.²⁹ Na plantážích se z nich nakonec uchytilo jen pět. V dopise Spolku Čechoslováků ve Francouzské Oceánii ministerstvu zahraničních věcí, ministerstvu sociální péče a konzulátu Republiky československé v Marseille ze dne 14. prosince 1925 nalezneme zmínku o 64 Čechoslovácích ve Francouzské Oceánii,³⁰ 15. října 1927 napočítal stejný spolek v dané oblasti 75 krajanů „vyjma malých dítek

školou povinných“.³¹ Nejvyšší dobový početní údaj nalezneme v dopise krajanu Václavíka z 24. června 1927, který odhadoval, že v té době žilo na Tahiti (?) 82 Čechů.³² Jiří Tesař a Vladimír Ustohal napočítali 97 Čechoslováků (včetně žen a dětí), kteří se účastnili kolonizace Tahiti a Markéz. Rozdílnost uváděných cifer vyplývá z neexistence oficiálních údajů i z toho, že do celkového počtu nebyli někdy započítáváni Čechoslováci, kteří mezitím získali francouzské občanství, někdy byl udáván pouze počet „přednostů domácnosti“ bez žen a dětí.

Co se dělo bezprostředně po příjezdu prvních krajanů, zůstane patrně z velké části zastřeno příkrovem milosrdného času. Podle Jiřího Tesaře v roce 1925 v papenooském údolí pracovalo spolu s Řivnáčem několik Čechů (určitě Josef Hušek, Jaroslav Otčenášek, František Pánek, Josef Raba a pravděpodobně nejméně další tři). Miloš Řivnáč, Tahit'any zvaný podle svých neodolatelných modrých očí Matareva, musel však brzy (patrně na popud Josefa Huška) s pravdou ven: žádné pozemky v Papenoo nevlastní (získal k nim zřejmě pouze opční právo, které však jako cizinec nemohl ve vlastnictví proměnit), od plánu na kolonizaci údolí upouští. Konfrontace mezi Řivnáčem a Huškem osudově ovlivnila vztahy mezi krajany.

Urychleně se Miloš Řivnáč pokoušel na Tahiti a okolních ostrovech zajistit pro krajany pronájem pozemků, na nichž by mohli hospodařit.³³ Podmínky pronájmu byly ovšem většinou tak nevýhodné, že téměř všichni krajané museli pozemky opustit. Půda nadto často byla zcela nevhodná pro zemědělskou činnost. Ještě na podzim 1924 se Řivnáč pokusil zprostředkovat práci krajanů u společnosti Compaigne Française des Phosphates de l'Océanie na ostrově Makatea.³⁴ Pracovní podmínky u fosfátové společnosti byly nesmírně tvrdé. Krajané posléze zůstali odkázáni výhradně na své vlastní síly.

O Miloši Řivnáčovi napsal 5. dubna 1926 František Rytina ministerstvu sociální péče: „Každý Čech se zahazuje, když jde s Řivnáčem po ulici, neboť veškerá zdejší veřejnost na něj pohlíží jako na člověka práce se štitícího, který žije a tyje ze svých krajanů, což pravda není, ale vypadá to tak.“³⁵ Podle pozdějšího Rytinova tvrzení byl Řivnáč údajně vyloučen z místního Cercle Française a zednářské lóže.³⁶

Přesto, že krajané měli všechny důvody k nespokojenosti a zlosti na Miloše Řivnáče, zatracení u většiny z nich nedošel. Zapůsobilo zřejmě znovu jisté kouzlo jeho osobnosti. Krajané patrně nakonec ocenili snažení Řivnáčovo, byť ke kýženým výsledkům nevedlo. Řada Řivnáčových nápadů došla ostatně později realizace, on sám se ve třicátých letech etabloval jako poměrně úspěšný hoteliér (hotel Rivnac, původně Modrá laguna, využívající možná poprvé na ostrově systému ubytování hostů v bungalovech mimo hlavní budovu, je v provozu dodnes). V roce 1925 Miloš Řivnáč založil Spolek Čechoslováků v Océa-

nii, který měl být podpůrným sdružením a disponoval také vlastní knihovnou.³⁷ Nejprokazatelnější činností spolku bylo ovšem psaní dopisů do vlasti, jež zhusťta obsahovaly stížnosti na krajany, kteří se odmítali podrobit „dobrovolné a všemi usnesené kázní“.³⁸ Hašteřivost a neustálé spory v rámci československé kolonie připisoval Řivnáč a jeho druzi na vrub „nespokojenosti živlů, které sem přišly bez našeho vědomí, za účelem lehkého života a užití volných lásek, o nichž se tolik nepravd napsalo“.³⁹

Skutečnost, že se několik desítek spoluobčanů ocitlo bez varování ve velice obtížné, pro mnohé přímo bezvýchodné situaci, v neznámém prostředí, bez možnosti rychlé pomoci ze staré vlasti, ukázala, že mladá republika není na podobné situace připravena. S osudovým zpožděním reagovaly úřady, jejichž kompetence vůči vystěhovalectví ostatně nebyly přesně vymezeny, selhaly ale také osobnosti, jež mohly svou autoritou zasáhnout již v zárodku Řivnáčovy akce. Ve zvláště překérním postavení se nalézal v okamžiku krachu plánů na kolonizaci Tahiti cestovatel A. V. Novák, který se vzápětí stal terčem „zloby přímo nepřičetné“⁴⁰ v podobě prudkých útoků především ze strany svých konkurentů – světoběžníků i některých kolonistů. František Brejník například označil ve svém dopise, psaném v roce 1927 na Nové Kaledonii, za „drzou nehoráznost“, že Novák hovoří jako expert i o místech v Tichomoří, která nikdy nena-
vštívil.⁴¹ Projekt československé obce v údolí Papenoo sice Novák již v březnu 1924 odmítl zájemcům kladně doporučit a k perspektivě trvalého usídlení na Tahiti uvedl: „Rajský život na Tahiti jest docela pěkné a příjemné zaměstnání na krátký čas a nehodí se po celý život. Po dvou letech snad každý běloch, který tam žije, zatouží opět po návratu do vlasti, kde žijí jeho přátelé a kde může používati předností civilizace.“⁴² Určité vyhlídky na úspěch Řivnáčova podniku však připustil (viděl je v pěstování vanilky, shodně s Janem Havlasou naopak odmítl možnost pěstování našeho obilí v tropech), Řivnáčovy plány umožnil zveřejnit a konec konců řadu tahitských mýtů čerpal Řivnáč právě z jeho povídek a cestopisných zpráv. Novák opakovaně potvrdil Řivnáčovo sdělení, že o slovenské kolonizaci některého z tichomořských ostrovů vážně uvažoval M. R. Štefánik, což se stalo velkým doporučením pro zájemce.⁴³ Novák tedy neprojevil potřebnou obezřetnost a jeho pozdější odmítnutí jakékoli osobní odpovědnosti za to, „když se nějaká babička zblázní a vzdor všemu varování odjede na ostrovy a pak nařiká, že se jí nevede tak dobře, jak si představovala“⁴⁴, nebylo zcela korektní.

Československé úřady jevily od chvíle, kdy zaregistrovaly Řivnáčův plán, značnou ostražitost a varovaly před jeho riziky⁴⁵. Tento postoj byl spojen s obavami, že Řivnáčem predestřená vize Tahiti jako eldoráda, kde se nemusí pracovat, „ve spojení s nadějí na různé sexuální požitky na tomto „ostrovu lásky“ jest způsobilá zlákatí k neprozřetelnému odjezdu lidí lehkomyšlné z pouhé

touhy po požitcích“⁴⁶. Tyto obavy se, jak již víme, vrchovatě naplnily. O to více zarážející se jeví, že se materializovaly v počáteční fázi pouze v hojné úřední korespondenci. Když úřady zahájily „hon“ na uchazeče o vystěhovalectví na Tahiti, bylo již pozdě, vlna zájmu opadla. Na stole ležel problém, jak pomoci krajanům, kteří se ocitli v exotickém prostředí v nelehké situaci.

TAHITSKÉ TÉMA V ČESKOSLOVENSKU A ČESKÝ PROBLÉM NA TAHITI

Tahitská patálie dolehla až k politickým špičkám první republiky. O osud českých kolonistů na rajském ostrově se zvláště intenzivně zajímali představitelé československé strany socialistické a její tisk, na prvním místě pak místopředseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění Jan Slavíček. Ten dokonce v roce 1928 navrhl zřízení zvláštní nemocenské pokladny pro československou kolonii na Tahiti.⁴⁷ Návrh byl zpochybněn ministerstvem sociální péče, které preferovalo případné rozšíření platné dohody o zdravotní péči s Francií. Ministerstvo naopak neodmítalo poskytnutí nouzové podpory jednotlivým žadatelům, kteří se v Tichomoří ocitli v tísní. Slavíček rovněž žádal ministerstvo školství a národní osvěty o poskytnutí školních knih pro české děti na Tahiti.

Krach Řivnáčova plánu na kolonizaci Tahiti přispěl k tomu, že si příslušné úřady v Československu (především ministerstvo sociální péče, ministerstvo zahraničních věcí se síti zastupitelských úřadů, ministerstvo školství a národní osvěty i příslušné policejní úřady) začaly ve zřetelné míře uvědomovat svou odpovědnost za ochranu vlastních občanů před romantickým blouzněním o ráji v exotických krajinách. Tahitská lapálie nesporně přispěla i k tomu, že za spolupůsobení státu byl na konci roku 1928 ustaven spolek Československý ústav zahraniční,⁴⁸ který se měl zabývat styky s Čechy a Slováky v zahraničí tak, aby bylo naplněno jeho slovenské heslo: „Rostratení, ale nestratení.“ I přes vzrůstající zájem domova se však začínala projevovat tvrdá pravda: možnost rychlé pomoci pro české „Tahit’any“ z vlasti je téměř nulová, jsou odkázáni především sami na sebe.

Chování Čechů na Tahiti navozuje otázky o české povaze. Kolik vzájemné nevraživosti a revnivosti, zášti a nepřejčnosti se mezi pár desítkami českých kolonistů v krátké době nakupilo! Na Tahiti existovaly ve druhé polovině dvacátých let dva krajanské spolky, které mezi sebou vedly nemilosrdnou válku. Šlo o již zmíněný Spolek Čechoslováků v Oceánii (Association des Tchecoslovaques d’Océanie), v němž byli činní především lidé z okruhu Miloše Řivnáče, a Svaz Čechoslováků v Oceánii (Alliance Tchecoslovaque l’Océanie), který se postupně soustředil na přípravu kolonizace ostrova Nuka Hiva (Nuku Hiva) v souostroví Markézy. Následky urputných záští, o jejichž konkrétních příčinách se dnes již můžeme většinou jen dohadovat, se mohly zřejmě vyřešit jen

jedinou cestou – podstatnou redukcí Čechoslováků na Tahiti. Krajan Oldřich Pokorný si v roce 1929 pochvaloval: „Lépe se nám to zde žije, když je nás tak málo, je méně sváru a ostud, ale to se ví, dva spolky máme.“⁴⁹

Prvotní zápal „Tahit'anů“ ze země v srdci Evropy zpravidla rychle vychládal. Ještě na konci roku 1925 slibovali představitelé Spolku Čechoslováků v Oceánii, že emigranti na Tahiti „najdou podmínky tak výhodné, jako snad nikde na světě“,⁵⁰ vyjádřili odhodlání „povzbuzovat“ krajany k cestě na zelený ostrov a snili o čtyřsethlavé české kolonii. Nedlouho poté však již v dopisech mnohých krajanů zaznívají trpké stesky, výčitky i chladná konstatování: „Kostrbaté Tahiti jsou pro výlet dolarových Američanů, ale pro našince nemá krásný ten ostrov žádné vyhlídky do budoucna... Zde jest ona věčná zeleň a žhavé slunko jen praží, které se našemu lidu omrzí svou jednotvárností a každý touží zpět do své vlasti.“⁵¹

Řivnáčův plán převážně zemědělské kolonie, jak víme, zkrachoval v samém svém zárodku. Jako nájemci či majitelé plantáží se prosadili jen nemnozí z Čechoslováků. Krajané se většinou živili jako řemeslníci v oborech stavebních, obchodovali, provozovali restaurace a hotely, pracovali jako dělníci často za téměř ponižujících podmínek, pro něž bývali starousedlíky nazýváni „bílými negry“. Obchodní kontakty se starou vlastí mohly být vzhledem k obrovské vzdálenosti jen nepatrné. Na příkladech Oldřicha Pokorného a Josefa Prokopa, kteří si obchodní činností na Tahiti přivydělávali, víme, že k žádaným komoditám náležely z českých produktů například tabákové výrobky, plzeňské pivo, šunka, karlovarské sklo, jablonecká bižuterie, textilní výrobky a Baťovy boty.⁵² Právě na Prokopově příkladu lze dokumentovat, jak škodlivé byly konfrontace mezi našimi krajany na Tahiti. Prokop musel po svém návratu na Tahiti v roce 1931 (v letech 1927–1930 žil na Nové Kaledonii) čelit soustavné nepřátelské kampani představitelů Spolku Čechoslováků v Oceánii. Ani on sám nezůstával svým protivníkům nic dlužný. Vzájemné denunce, které nalezneme ve spisech Československého ústavu zahraničního, jsou smutným svědectvím nesvornosti krajanů. Prokopovy ekonomické pozice posílil v roce 1934 sňatek s bohatou Tahit'ankou. Ani „rajskému ostrovu“ se přirozeně nevyhnuly důsledky velké hospodářské krize. V roce 1937 konstatoval Antonín Kovařík: „Na Tahiti jsme na tom teď tak mizerně, že to zde vypadá jako u nás za války... Živoříme proto jako bývalí domorodci: co příroda a moře dá.“⁵³

Zajímavým způsobem se uplatňovali krajané na Tahiti v nevýdělečné sféře. Krajan Václavík z Opočna působil v papeetské městské kapele, stěžoval si ale: „Ovšem tak si nezahraji jako doma, neb hraje samé foxtroty, k tomu americké, což je přímo otrava.“⁵⁴ České pochody, zaslané z vlasti, však posléze Tahit'any zaujaly. Podle svědectví Miloše Řivnáče zase domorodcům učarovaly

Hašlerovy písně.⁵⁵ Jeho přítel Tehiva se prý dokonce naučil zpívat „Nad Prahou svítily hvězdičky“. Ani na Tahiti nesměli chybět Sokolové. Jeden z nich – již zmíněný Antonín Kovařík – získal dokonce od guvernéra povolení k nácviku cvičení v budově Centrální školy v Papeete. Promítl za velkého zájmu obecnstva propagační film o sokolském sletu. Pod vlivem skutečnosti, že se cítil úmornou fyzickou prací již „částečně tělesně zničen“, usiloval dokonce o placené místo učitele tělocviku.⁵⁶ Také Kovařík (člen Spolku) si stěžoval na nepřátelský postoj některých krajanů vůči své osobě – a mezi nimi nechyběli ani bratři Sokolové!

Vedle čarokrásné a štědré přírody, která údajně dovolovala Tahit'anům žít bezstarostným životem,⁵⁷ působili magnetickou silou na romanticky zaměřené kolonisty sami Tahit'ané, či určitěji řečeno jejich něžné protějšky – půvabné vahine. Kolonisté dokázali ocenit fyzický půvab Polynésanů. Ti Miloši Řivnáčovi připomínali „hodně opálené Slováky“.⁵⁸ O Tahit'ankách se pak nejednou šířeji rozepsal: „Tahit'anka jest žena zjevu velmi příjemného, postavy prostřední, krásných plných forem. Plet' její jest barvy bronzové a nevyslovitelně hebká a teplá. Vlasy její jsou dlouhé, černé s modrým leskem. Její oči jsou jiskřivě černé a hluboké jako tahitské tůně. Zvláště míšenky jsou ženy dokonalé krásy.“⁵⁹ Zkušenost krajanů se zdála potvrzovat mýtus o Tahiti jako ostrově hříšné lásky: „Tahit'anka Evropanovi nikdy v ničem neodmlouvá a pranic se s láskou netají“,⁶⁰ psal v roce 1927 krajan Václavík. „Tak to je skutečně jako na ostrovech volné lásky. Sňatky se zde také uzavírají v kostelích, avšak žiješ-li s Tahit'ankou beze sňatku, je to obyčejnou věcí. Můžeš měnit každý týden jinou. Děti si každá své vezme a muž nemá více žádných povinností. Tahit'anka je ráda, že má malého poloevropana.“ Objevovaly se však stíny soužití – Miloš Řivnáč upozornil, že Tahit'anky nerady vykonávají těžké domácí práce⁶¹ a proto jsou více ceněny pilnější bílé manželky. Omamující a podmanivou erotickou dráždivost pak Řivnáč spojoval spíše s přírodním prostředím, než s Tahit'ankami samými: „Vše okolo nás dýše smyslností, jen tahitská žena jest bez temperamentu a bez vášně, neboť láska stala se pro ni každodenním zvykem. Ideální láska, láska pro lásku zde snad neexistuje.“⁶²

Život na Tahiti nebyl jednoduchý pro kolonisty, zvyklé z vlasti na uspokojování jiných než tělesných potřeb. „Kulturně zde pomalu umíráme“,⁶³ konstatovala v roce 1927 v Papeete Olga Krupičková. „Není zde knih ani našich novin, takže se dovídáme málo zpráv z vlasti. Pro vyrazení jest 1 biograf – kde hrají samé Bufallo a Cowboye za pekelného rámusu.“

Na Tahiti nežili přirozeně jen domorodci. Kromě Čechů zde v druhé polovině dvacátých let podle svědectví krajanů pobývali Francouzi, Američané, Indové, Irčan, Dán, Polák, Korsikáni, Japonci, Rusové, Tonkinci, Anamité a Čí-

ňané. Právě posledně jmenovaní představovali pro naše krajany nejtvrdší konkurenci – kontrolovali obchod, uplatňovali se jako řemeslníci, obdivuhodná byla jejich výdrž v dělnických pracích. „Číňan vydrží vše. Jakou má Číňan trpělivost a vytrvalost, o tom marně psát. On spokojí se třeba s malým výdělkem a ukládá frank ku franku. K Číňanovi může přijít nakoupiti, kdy chce, ve dne nebo v noci, a stále je k službám,“⁶⁴ psal krajan Václavík z Papeete v roce 1927. Podle Miloše Řivnáče⁶⁵ byli Číňané ceněni Tahit'ankami velmi vysoce pro svou galantnost a štedrost – hned za dolary disponujícími Američany a dokonce výše než Francouzi.

ÚTĚKY Z RÁJE

Českým kolonistům se krátce po jejich příjezdu na zelený ostrov vyjevilo, že Tahiti jim všem nebude moci poskytnout obživu, natož pak obživu snadnou, provázenou všelikými požitky. Krajané často utratili veškeré své úspory za přepravu na „rajský ostrov“. Pomoc z vlasti nepřicházela, většině z nich navíc bylo stydno o ni žádat. Na živobytí či na cestu zpět bylo nutno si vydělat. Přišly tedy útěky z Tahiti na blízké i vzdálené ostrovy, které se zdály nabízet příhodnější podmínky. „Útěky z ráje“ končily někdy opětnými návraty na Tahiti.

Zmínili jsme se již o úsilí Miloše Řivnáče zajistit krajanům zaměstnání při dobývání fosfátů na ostrově Makatea. Sám Řivnáč sem na určitou dobu přesídlil. Víme, že na ostrově se dokonce 28. října 1926 uskutečnila za velké pozornosti domorodců i zaměstnavatelské firmy oslava státního svátku Československa. Domorodci byli zaujati především melodickými českými písněmi. Pracovní podmínky, určené fosfátovou společností spíše skromným asijským dělníkům – Číňanům a Anamitům, byly ovšem velmi tvrdé – za extrémního vlhka a horka se pracovalo devět hodin denně včetně sobot, mzdy byly spíše skromné. „Před vystěhováním na Makateu rozhodně varuji,“⁶⁶ psal důrazně vicekonzul Emanuel J. Hajný, který na ostrov podnikl v roce 1926 inspekční cestu.

Přes nezdár s plánem na založení zemědělské kolonie v papenooském údolí na Tahiti se objevily další projekty na zřízení českých plantážnických osad. Část českých „Tahit'anů“ se přeplavila na ostrov Raiatea, kde si pronajali pozemek o rozloze asi tisíc hektarů, na něm chtěli pěstovat kokosové ořechy, vanilku a jižní ovoce.⁶⁷ Prameny o osudech kolonie na ostrově Raiatea, který je stejně jako Tahiti součástí Společenských ostrovů, mnoho neříkají. Většina z nich se však zřejmě vbrzku vrátila na Tahiti. Nezdár byl údajně způsobem úderem cyklonu, který zničil plantáže, na váhu jistě padly i nevýhodné podmínky pronájmu pozemků i nepříjemné klimatické poměry, jimž dominoval bodavý hmyz.

V říjnu 1926 se první z dvacítky Čechů vydali na ostrov Nuka Hiva v souostroví Markézských ostrovů,⁶⁸ nacházejícím se asi 500 námořních mil

od Tahiti. Před cestou důrazně varovali Řivnáčovi přátelé, sdružení v papeet-
ském Spolku Čechoslováků v Oceánii. Připojil se též Emanuel J. Hajný, který
ostrov Nuka Hiva navštívil. Organizátoři kolonie, jejíž členové se měli rekruto-
vat především z konkurenčního Svazu Čechoslováků v Oceánii, obratem obvi-
nili Hajného ze „systematického opíjení“.⁶⁹ Ministerstvo zahraničních věcí há-
jilo Hajného tím, že lihových nápojů užíval jako nutné dezinfekce. „Požití
alkoholu... jistě nepřekročilo mezí slušnosti a společenských ohledů.“⁷⁰ Tisíci-
hektarový pozemek, který zajistili Jindřich Hladík a Josef Hušek, měl přinášet
výnos z prodeje kokosových ořechů, vanilky, bavlny a jižního ovoce. Strašným
nepřítelem kolonistů se stala všudypřítomná muška no-no (písečná moucha, san-
d-fly), působící těžko hojitelné rány, i masový výskyt nemocí. Nevýhodná byla
odlehlost ostrova mimo námořní cesty. Podle názoru Jiřího Tesaře byly vyhlíd-
ky na úspěšnou kolonizaci ostrova Nuka Hiva ještě méně reálné než v případě
tahitského údolí Papenoo.

Část českých „Tahit'anů“ se přeplavila z „rajského ostrova“ až na vzdále-
nou Novou Kaledonii, kde se k nim připojili další krajané (patrně hlavně Slová-
ci) z Austrálie. O poměrech na Nové Kaledonii jsme zevrubně informováni pře-
devším díky dopisům Františka Rytiny, který opustil Tahiti se svou ženou v říjnu
1927. Podle údajů československého konzulátu v Marseille žilo v březnu 1934
na Nové Kaledonii čtrnáct československých krajanů.⁷¹ Rytina byl zřejmě jed-
ním z mála českých kolonistů, kteří se zajímali o pobyt v Tichomoří souběžně
s Řivnáčovou agitací.⁷² Rytina, ač vyučený dámský krejčí, se úspěšně vydával
za zedníka a tesaře. Po téměř dvouletém pobytu ve vnitrozemí Nové Kaledonie,
kde kromě provozování řemesla chodili se ženou v doprovodu psů často na lov
zvěře, se usadil v hlavním městě Nouméa. Později plánoval založení pivovaru.
Také ostatní krajané se uplatnili téměř bez výjimky jako řemeslníci či dělníci
především ve stavebních profesích. Svérázný způsob obživy si zvolil krajan
Antonín Štěpánek, který kromě práce tesaře provozoval kolotoč, dovezený
z vlasti.⁷³ Většina krajanů žila podle svědectví Rytiny v konkubinátu s místními
ženami, což často nezůstalo bez následků. Františku Kačírkovi například podle
Rytinova svědectví povila jedno dítě Čínanka, jež se s ním ovšem vrátila do
vlasti. Dále Rytina zmiňuje jakousi „černošku“, „se kterou má mouřenínka,
a musel jej uznati za vlastního, jmenuje se Kačírek, tak naše republika má již
mouřenínky“. Sdělení Rytiny o Kačírovi a Kačírkova o Rytinovi nutno ovšem
brát s jistou opatrností: oba pocházeli z Českého Brodu, což bylo na jeden ost-
rov patrně mnoho. Rytina pravidelně nazýval Kačírka „mrvou“ a „bídnu duší“,
ten kontroval tím, že manžele Rytinovy charakterizoval jako „falešné žvanily“
a „hamižné, nenasytné krkáče, kteří budou nažraní, až jim prasknou volata“.

Jako pozorovatel domorodých Kaledoňanů a především Kaledoňanek se
Rytina, doprovázený manželkou, hodil přirozeně jen málo. František Brejník

psal v roce 1927 z Nouméa, že Kaledoňanky nejsou tak krásné jako Tahit'anky, zaujaly jej spíše ženy dovezené z Jávy a Sumatry. „Žavanka, pestře oděná, motýlek pestrý, exotický, vlasy černé, ve vrkoči zlatou ozdobou spjaté – v životě jsem neviděl takových očí. V náručí ji člověk rozlomí – nevšimavé, záhadné, podivuhodné, zvláštní to ženy – květ, motýlek – a koupíš ji na celou noc za pouhých dvacet franků jen.“⁷⁴ Domorodci se zdáli Brejníkovi čilejší a pracovitější než Tahit'ané, jemnější k ženám než bílí muži. Nejoblíbenější zaměstnání domorodých žen spatřoval Brejník v líném povalování na rohoži.

Výzva Jindřicha Mužíka z roku 1929, jednoho z krajanů na Nové Kaledonii, Československému ústavu zahraničnímu o vyslání čtyřiceti krajanů,⁷⁵ kteří by se uplatnili jako kovodělníci, již nenalezla u nás ohlasu a zastihla úřady připraveny. Proti velkorysé kolonizaci Nové Kaledonie se ostatně stavěl rázně i František Rytina: „Neradi bychom viděli, aby z Nové Kaledonie se stalo zase nešťastné Tahiti.“⁷⁶

Pestré byly cesty mnohých našich krajanů po ostrovech jižních moří. František Jeřábek, někdejší dobrovolník v černohorské armádě, legionář, zaměstnanec československého vyslanectví v Římě a později státní policie v Brně se v doprovodu ženy a dcerky Vlasty (syn Jaroslav se narodil již v Oceánii) vydal na Tahiti, odkud přesídlil po úderu hospodářské krize na ostrov Raiatea, poté na ostrov Huahine a odtud na Vánoční ostrov (Christmas Island, Kiritimati).⁷⁷ Zde byl ředitelem velkých plantáží, obchodníkem a vedle toho též reprezentantem anglické vlády, francouzským konzulem, kapitánem přístavu, policejním komisařem, soudcem, poštmistrem a starostou obce s fantastickým názvem London – Paris – Havai.

Větší skupina českých „Tahit'anů“ (asi více než 10 osob) se uchýlila na Nový Zéland, kde se s nimi později setkal generální konzul F. Květoň.⁷⁸ Některý z krajanů žil podle dopisu Spolku Čechoslováků v Oceánii místopředsedovi Národního shromáždění Janu Slavičkovi ze dne 15. října 1927 též na ostrově Bora Bora.⁷⁹

„JE TO TU PŘEKRÁSNÉ, ALE NENÍ TO MÁ PRAHA“

„Proč všichni si zamilovali tuto zemi a vracejí se odtud plni teskného smutku? Proč nemohou pak již nikdy zapomenouti na tyto rajske ostrovy?“⁸⁰ ptal se cestovatel A.V. Novák. A sám si vzápětí odpověděl: „Na ostrovech jest život a u nás jen fikce života. Ne každý, kdo přijde na Ostrovy, to ví, neboť ne každý to pochopí. Ti, kteří poznají kouzla Ostrovů, nemohou jinde žít. Vracejí se z šerého shluku bělošských velkoměst zpět, k věčně kvetoucí přírodě, zalité sluncem pravého života.“ Několik desítek českých krajanů, kteří se vydali oku-

sit opojnou chuť života na „rajském ostrově“, mělo ovšem prožitky poněkud rozdílné od postřehů cestovatele, pro kterého představovalo Tahiti jen jednu ze zastávek na putování světem. Na rozdíl od romanticky založeného cestovatele platili za své zkušenosti cenou nejvyšší, platili roky svého života. Jejich hodnocení pak bývala střízlivější: „Život v tropech nemá jen své krásy, ale má též hodně svých nevýhod, strastí a zklamání zvláště pro snílky a odvážlivce z románových cestopisů,“⁸¹ psal v roce 1936 do vlasti František Rytina. Ani Miloš Řivnáč v době největší euforie nedokázal potlačit vzpomínku na rodné město: „Je to tu krásné, překrásné, ale není to má Praha – Praha zlatá, zádušná, výsměvná, chladná, tajuplná a krásná, není to ta Praha, na kterou nedovedu zapomenout... A najednou vidím všechny ty drahé hlavy pohromadě, bráním se neznámým pocitům, bráním se palčivé bolesti touhy a ani nevím jak, ve zrak se vloudila slza.“⁸²

Tahitský experiment určitě výrazně přispěl k tomu, že mnozí odpovědní činitelé mladé republiky si uvědomili odpovědnost za osudy spoluobčanů, ochotných vydat se do neznáma, aby ukojili svou romantickou touhu po dobrodružství a snadném životě. Když se v roce 1929 objevil ambiciózní projekt české kolonizace Korsiky, neváhal pozvednout svůj hlas sám předseda Československé strany národně socialistické a místopředseda Senátu Václav Jaroslav Klofáč: „Nikdy! – Žádné nové československé Tahiti!“⁸³

Projekt československé kolonie na Tahiti se stal především zkouškou fyzické odolnosti a charakterové pevnosti našich krajanů. Ne všichni z této zkoušky vyšli bez šrámů. Přesto však většina z nich prokázala podivuhodnou odolnost, která je pozoruhodnější o to, že zůstali odkázáni většinou sami na sebe v extrémních klimatických podmínkách a v sousedství příslušníků národů, jejichž mentalita jim byla namnoze vzdálená. Naprostá většina z nich musela dobývat prostředky k životu ve zcela jiných povoláních, než jaké vykonávali v rodné zemi. Ale přece – kolik z nich by po návratu do vlasti či poté, co se definitivně usadili jinde, chtělo tahitskou zkušenost vymazat? Kolik z nich snilo později dál svůj sen o „rajském ostrově“ a před usínáním si promítalo v duchu úchvatný obraz slunce zapadajícího nad ostrovem Moorea, jak jej tolikrát viděli ze sousedního Tahiti: „Tu zsinají a zřívají temné kontury hor moorejských a strašlivé, přímo fantastické mraky, ozářené ohněm zapadajícího slunce, tvoří úděsnou, satanskou gloriolu nad Ostrovem... Pak rudá záře bledne a v několika krátkých okamžicích propadne se Moorea v temnoty noci nad oceánem.“⁸⁴ Popřejme i my tahitskému příběhu klidu, ne však zapomnění. Není přece ničím jiným, než malou kapitolou z věčného lidského hledání domova.

POZNÁMKY

- ¹ Můj zvláštní dík náleží kolegyním ze Státního ústředního archivu v Praze Mgr. Vlastě Měšťánkové a Heleně Uchytlové za pomoc při vyhledávání pramenů k této studii a Mgr. Jiřímu Tesařovi za cenné připomínky k jejímu textu, které formuloval nejen se znalostí pramenů a literatury, ale i reálií (mnohá místa pobytu Čechů v Oceánii navštívil). J. Tesařovi se rovněž podařilo nalézt většinu potomků českých „Tahitánů“ a získat od nich cenné informace. S potěšením jsem se rovněž seznámil s některými výsledky bádání doc. ing. Vladimíra Ustohala, CSc.
- ² Havlasa, J.: *Cesta kolem světa*. Praha 1915, s. 50.
- ³ Tamtéž, s. 145.
- ⁴ Milan Rastislav Štefánik pobýval na Tahiti prakticky souběžně s Havlasovými (od dubna 1910 do února 1911) a poté krátce v roce 1913. Srv.: Křest'an, J.: Štefánik na Tahiti. In: *Národní osvobození*, č. 25–26, 13.12.1994, s. 10. O tahitském mýtu uveřejnil autor této studie mezi 11.6. a 16.7.1993 sérii článků v *Českých a moravskoslezských zemědělských novinách*.
- ⁵ Odkazuji na přípis ministerstva sociální péče Policejnímu ředitelství v Praze ze dne 7.5.1926. In: Státní ústřední archiv (dále jen SÚA) Praha, fond Prezídium Policejního ředitelství v Praze (dále jen PP), 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794.
- ⁶ Dopisy psané A.V. Novákovi viz Novák, A.V.: *Globetroterovy zápisky*. Praha 1924, s. 150n. Srv. též SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794, složka Tahiti.
- ⁷ Novák, A.V.: *Globetroterovy zápisky*. Praha 1924, s. 151.
- ⁸ Ably, M.: Česká emigrace a Tahiti. In: *Národní listy* 64, č. 113, 24.4.1924, s. 2.
- ⁹ Loti, P.: *Manželství Lotiho*. Praha 1919, s. 82.
- ¹⁰ Havlasa, J.: *Cesta kolem světa*. Praha 1915, s. 117.
- ¹¹ Novák, A.V.: *Tahiti – rajské ostrovy jižních moří*. Praha 1931, s. 88.
- ¹² Ably, M.: Česká emigrace a Tahiti. In: *Národní listy* 64, č. 113, 24.4.1924, s. 1.
- ¹³ SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794, složka Tahiti – nedatovaný opis dopisu M. Ivanoviče – Řivnáče generálnímu konzulátu Československé republiky v Sydney. Vize Tahiti jako Eldoráda, kde není třeba pracovat, byla ostatně hojně zastoupena v dostupné literatuře: „V Oceánii je práce věcí neznámou. Lesy poskytují samy všeho, čeho je třeba k výživě těch bezstarostných obyvatelů; plody chlebovníku, divoké banány zrají po celé zemi a postačují každému. Tahitánům plynou léta v naprosté zahálce a u věčném snění a – ty velké děti netuší, že v naší krásné Evropě tolik chudých lidí se dře, aby si vydělali vezdejšího chleba.“ Loti, P.: *Manželství Lotiho*. Praha 1919, s. 50. Srv. též: Novák, A.V.: *Tahiti – rajské ostrovy jižních moří*. Praha 1931, s. 15.
- ¹⁴ SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794, složka Tahiti – nedatovaný opis dopisu M. Ivanoviče – Řivnáče generálnímu konzulátu Československé republiky v Sydney.
- ¹⁵ Novák, A.V.: *Globetroterovy zápisky*. Praha 1924, s. 152.
- ¹⁶ Tamtéž, s. 150.

- ¹⁷ Viz Sedlák, J.: Paul Gauguin. Praha 1977, s. 78.
- ¹⁸ Josef Řivnáč, narozen dne 5.2.1858, vlastnil podle záznamů Policejního ředitelství v Praze chemické továrny ve Velvarech (dnes Velvana Velvary) a Hloubětíně a provozoval rovněž velkoobchod s chemickými produkty. Sr. SÚA Praha, fond Policejní ředitelství v Praze (dále jen PŘ), 1921–1930, sign. R 1186/4, kart. 3064.
- ¹⁹ SÚA Praha, fond PŘ – evidence obyvatelstva, pobyťová karta M. Řivnáče.
- ²⁰ SÚA Praha, fond PŘ, 1931–1940, sign. R 1559/13, kart. 10134. Následující údaje čerpány ze stejného policejního spisu.
- ²¹ J. Tesař shledává informaci o Řivnáčově cestě přes Indii, obsažené v policejním spisu, za nepravděpodobnou z časových důvodů. Podle jeho údajů se Řivnáč již 13. 7. 1923 na Tahiti účastnil oslav výročí revoluce.
- ²² SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794. K následujícímu viz tamtéž.
- ²³ Řízení rodinné firmy Řivnáčů se ujal postupně Milošův starší bratr Julius, narozený dne 12.6.1887. Viz SÚA Praha, fond PŘ – evidence obyvatelstva, pobyťová karta J. Řivnáče. SÚA Praha, fond PP, 1931–1940, sign. R 20/120.
- ²⁴ K tomu srv. SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794.
- ²⁵ Viz SÚA Praha, fond PŘ, 1931–1940, sign. R 1559/13, kart. 10134.
- ²⁶ K tomu a násl. srv. tamtéž a SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794.
- ²⁷ Vystěhovalecký zpravodaj, 1.2.1930. Výstřižek uložen spolu s jinými články pisatelů z Tahiti in: SÚA Praha, fond Československý ústav zahraniční (dále jen ČÚZ), kart. 47, složka Tahiti.
- ²⁸ Přípis ministerstva sociální péče Československému ústavu zahraničnímu ze dne 21. 12. 1931. SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Tahiti.
- ²⁹ Tamtéž – dopis F. Rytiny redakci Krajana ze dne 2. 6. 1937.
- ³⁰ SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794.
- ³¹ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-2, kart. 3942 – dopis Spolku Čechoslováků v Oceánii místopředsedovi Národního shromáždění J. Slavičkovi ze dne 15. 10. 1927.
- ³² Tamtéž, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – dopis krajana Václavíka, otištěný v Lidových listech (?) ze dne 10. 9. 1927.
- ³³ Tamtéž, sign. H 1/h-2-2, kart. 3942 – informace ministerstva sociální péče Policejnímu ředitelství v Praze ze dne 7. 5. 1926.
- ³⁴ Tamtéž – dopis francouzského guvernéra z Papeete konzulátu Republiky československé v Marseille ze dne 31. 10. 1924.
- ³⁵ Tamtéž – dopis F. Rytiny ministerstvu sociální péče ze dne 5. 4. 1926.
- ³⁶ SÚA Praha, fond ČÚZ, k. 47 – dopis F. Rytiny redakci Krajana ze dne 2. 6. 1937.
- ³⁷ Tamtéž – v dopise Spolku Čechoslováků ve Francouzské Oceánii se sídlem v Papeete Československému ústavu zahraničnímu ze dne 3. 11. 1934 se uvádí, že knihovna čítala v té době 500 svazků.

- ³⁸ SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794 – dopis Spolku Čechoslováků ve Francouzské Oceánii ministerstvu zahraničních věcí, ministerstvu sociální péče a konzulátu v Marseille ze dne 14.12.1925.
- ³⁹ Tamtéž.
- ⁴⁰ Novák, A.V.: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 6.
- ⁴¹ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – dopis F. Brejníka Jarkovi a Poldovi ze dne 20.4.1927 z Nouméa na Nové Kaledonii. Jiní cestovatelé i krajané upozorňovali nejednou na věčné omyly Novákovy – zvláště oblíbeným terčem posměchu bylo Novákově tvrzení, že v Papeete chodí domorodci po ulicích v nočním prádle (Novák, A.V.: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 98).
- ⁴² Novák, A.V.: Globetroterovy zápisky. Praha 1924, s. 148. Srv. též s. 154–155.
- ⁴³ Srv. tamtéž, s. 156 a týž: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 7–8 a 14–15. Miloš Řivnáč tvrdil, že Štefánik prý svého času získal dokonce povolení založit slovenskou kolonii s knězi a učiteli na ostrově Tupai (podle hypotézy J. Tesaře by se mohlo jednat o malý atol Tupai u ostrova Bora Bora, náležícího k Podvětrným ostrovům) a přejmenovat jej na „Nové Slovensko“. Srv. Ably, M.: Česká emigrace na Tahiti. In: Národní listy 64, č. 113, 24.4.1924, s. 1. Jan Havlasa v roce 1924 údajně Štefánikův plán kolonizace označil za mystifikaci (srv. SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794). Později ovšem již tak rázně své jméno s tímto projektem neodmítal spojovat. Také současná slovenská literatura Štefánikův plán potvrzuje a Havlasu uvádí mezi Štefánikovými společníky – viz: Juríček, J.: M. R. Štefánik. Bratislava 1990, s. 69, 72 a 85.
- ⁴⁴ Novák A.V.: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 6.
- ⁴⁵ Srv. SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 791 – opis dopisu vyslanectví Republiky československé v Paříži ministerstvu zahraničních věcí v Praze ze dne 26. 11. 1924.
- ⁴⁶ Tamtéž, kart. 794 – přípis Policejního ředitelství v Praze ministerstvu zahraničních věcí ze dne 19.3.1925.
- ⁴⁷ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-2, kart. 3949.
- ⁴⁸ K ustavení Československého ústavu zahraničního srv. úvod k inventáři fondu, který zpracovali V. Babička a J. Šturz.
- ⁴⁹ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971.
- ⁵⁰ SÚA Praha, fond PP, sign. V 60/3, kart. 794 – dopis Spolku Čechoslováků v Oceánii ministerstvu zahraničních věcí, ministerstvu sociální péče a konzulátu ČSR v Marseille ze dne 14.12.1925.
- ⁵¹ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-8, kart. 3949 – dopis O. Krupičkové F. Malému ze dne 30.5.1927.
- ⁵² Tamtéž, sign. H 2/b-56, kart. 3971. SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Tahiti.
- ⁵³ SÚA Praha, fond Československá obec sokolská (dále jen ČOS), kart. 126 – dopis A. Kovaříka Československé obci sokolské ze dne 16.3.1937.
- ⁵⁴ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – výstřižek z Lidových listů (?) ze dne 10.9.1927.

- ⁵⁵ Ably, M.: Vzpomínky na Prahu z Tahiti. In: Národní listy 64, č. 105, 15.4.1924, s. 1.
- ⁵⁶ SÚA Praha, fond ČOS, k. 126.
- ⁵⁷ „Tahit'ané jsou národ pohodlný a bezstarostný jako žádný na světě. Zvláště vynikají leností. Tahit'an nepřemýšlí, jak bude zítra, jak za rok. Zima zde neexistuje a příroda skýtá vše potřebné pro Tahit'ana, takže on ani peněz nepotřebuje. Má-li peníze, ihned se postará, aby je neměl. Projedzí v autě při zpěvu a při hře kytary vše a propije, užívaje šťastné a bezstarostné chvíle.“ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, k. 3971 – dopis krajana Václavíka z 24.6.1927, otištěný v Lidových listech (?) ze dne 10.9.1927.
- ⁵⁸ SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794 – opis dopisu M. Ivanoviče – Řivnáče generálnímu konzulátu ČSR v Sydney z přelomu let 1924 a 1925.
- ⁵⁹ Ably, M.: Ženy a láska tahitské. In: Národní listy 64, č. 95, 5.4.1924, s. 1.
- ⁶⁰ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – dopis krajana Václavíka z 24.6.1927, otištěný v Lidových listech (?) ze dne 10.9.1927.
- ⁶¹ Dopis M. Řivnáče A.V. Novákovi z června (?) 1924. In: Novák, A.V.: Globetroterovy zápisky. Praha 1924, s. 153.
- ⁶² Ably, M.: Ženy a láska tahitské. In: Národní listy 64, č. 95, 5.4.1924, s. 1.
- ⁶³ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-8, kart. 3949 – dopis O. Krupičkové F. Malému z 30.5.1927, psaný v Papeete.
- ⁶⁴ Tamtéž, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – dopis krajana Václavíka z 24.6.1927, otištěný v Lidových listech (?) 10.9.1927.
- ⁶⁵ Ably, M.: Ženy a láska tahitské. In: Národní listy 64, č. 95, 5.4.1924, s. 1.
- ⁶⁶ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – nedatovaná zpráva vicekonzula E. J. Hajného o poměrech dělníků fosfátové společnosti na ostrově Makatea.
- ⁶⁷ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Tahiti. SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-8, kart. 3949. Tamtéž, sign. H 2/b-56, kart. 3971.
- ⁶⁸ K tomu srv. zejm. SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-8, kart. 3949.
- ⁶⁹ Tamtéž – dopis Svazu Čechoslováků v Oceánii Kanceláři prezidenta republiky ze dne 18.8.1928.
- ⁷⁰ Tamtéž – přípis ministerstva zahraničních věcí Kanceláři prezidenta republiky ze dne 16.4.1929.
- ⁷¹ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Nová Kaledonie – přípis československého konzulátu v Marseille ministerstvu zahraničních věcí ze dne 14.8.1934.
- ⁷² SÚA Praha, fond PP, 1921–1930, sign. V 60/3, kart. 794.
- ⁷³ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Nová Kaledonie – dopis F. Rytiny československému konzulátu v Marseille ze dne 30.9.1934.
- ⁷⁴ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 2/b-56, kart. 3971 – dopis F. Brejníka přátelům Jarkovi a Poldovi ze dne 20.4.1927.
- ⁷⁵ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Nová Kaledonie – dopis J. Mužíka Československému ústavu zahraničnímu z 2.7.1929.

- ⁷⁶ Tamtéž – dopis F. Rytiny ministerstvu sociální péče ze dne 25.4.1929.
- ⁷⁷ K F. Jeřábkově srv. tamtéž, složka Tahiti.
- ⁷⁸ Viz tamtéž, složka Nový Zéland.
- ⁷⁹ SÚA Praha, fond MSP, sign. H 1/h-2-2, kart. 3942. Na ostrově Bora Bora žila krátce (patrně v roce 1925) rodina Pánková – srv. SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Tahiti – dopis F. Rytiny redakci Krajana z 2.6.1937.
- ⁸⁰ Novák, A.V.: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 27.
- ⁸¹ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 47, složka Nová Kaledonie – dopis F. Rytiny redakci Krajana z 13.9.1936.
- ⁸² Ably, M.: Vzpomínky na Prahu z Tahiti. In: Národní listy 64, č. 105, 15.4.1924, s. 1.
- ⁸³ SÚA Praha, fond ČÚZ, kart. 76, složka Výstřižky, výstřižek z Večerního Českého slova ze dne 25.7.1929.
- ⁸⁴ Novák, A.V.: Tahiti – rajské ostrovy jižních moří. Praha 1931, s. 128–129.

PŘÍLOHA

*Seznam českých kolonistů na Tahiti a ve Francouzské Oceánii v letech 1924-1938**

Bötcher (Bother), Martin, ve třicátých letech žil na Nové Kaledonii, kde pracoval jako tesař

Brejník, František, přijel v roce 1926 s Jindřichem Mužíkem na Fidži a Novou Kaledonii, v druhé polovině dvacátých let zedník, betonář, popoháněč, „ajznboňák“ a mechanik na Nové Kaledonii, do vlasti se měl vrátit na podzim 1927

Cukr (Cuhr), Josef, ve třicátých letech pracoval jako farmář na Nové Kaledonii

Čáp, František, ve třicátých letech žil jako plantážník na ostrově Tahaa

Čápková, Marie, manželka předchozího

Došek, František, ve třicátých letech uzenář v Papeete, Tahiti

Faragej (Faragel), Adam, ve třicátých letech žil na Nové Kaledonii, kde pracoval jako dělník

Feiereizl z Prahy, strojní mechanik, nar. asi 1906, na konci 20. let žil na Nové Kaledonii, odkud se vrátil do vlasti k výkonu vojenské služby

Hanák, František, ve třicátých letech žil jako plantážník na ostrově Tahaa

Hejl, Vilém, místopředseda Spolku Čechoslováků v Oceánii se sídlem v Papeete, Tahiti

Hladík, Jindřich (Henri), organizoval práce na Markézských ostrovech (Makatea, Nuka Hiva), předtím byl na Tahiti

Hucl, v polovině třicátých let žil na ostrově Makatea

Hušek, Josef, v roce 1927 žil na ostrově Nuka Hiva, před tím na Tahiti, organizoval spolu s Hladíkem najímání dělníků pro Markézské ostrovy

Janoušek (Jarušek), František, ve třicátých letech žil na Nové Kaledonii, kde pracoval jako tesař, původním povoláním kolář

Jeřábek, František, legionářský důstojník a bývalý policejní úředník z Brna, ve dvacátých letech předseda Spolku Čechoslováků v Oceánii se sídlem v Papeete, Tahiti, ve 30. letech Tetoa Pevaitoa, ostrov Raiatea, Fare, ostrov Huahine a London – Paris – Havai, Christmas Island, kde pracoval jako plantážník a obchodník

Jeřábek, Jaroslav, narozen v roce 1930 na Raiatea, syn předchozího

Jeřábková, Marie, matka předchozího

Jeřábková, Vlasta, dcera předchozí

* Jde o neúplný seznam, vytěžený z pramenů citovaných v odkazech této studie. Některá dílčí, leč velice cenná upřesnění jsem převzal z údajů J. Tesaře a V. Ustohala, okruh osob zachycených ve využitých pramenech jsem ovšem nerozšiřoval.

Jízdný, Vincenc (Vincent), ve třicátých letech žil v Nouméa, Nová Kaledonie, kde pracoval jako tesař (původní povolání: kovář)

Kačírek (Kačerek), František, z Českého Brodu, ve třicátých letech zedník na Nové Kaledonii

Kovařík, Antonín z Radlic, z vlasti odejel 28.4.1925, ve třicátých letech podnikatel staveb v Papeete, Tahiti, propagátor Sokola

Krejčí, Antonín z Hradce Králové (?), absolvent obchodní akademie, v roce 1927 žil na ostrově Nuka Hiva, ve třicátých letech pracoval v dole na Nové Kaledonii, resp. jako tesař

Krupička, švagr R. Pánka, ve dvacátých letech žil v údolí svaté Amálie na ostrově Raiatea, poté opět na Tahiti

Krupičková, Olga, na konci 20. let žila v Papeete, Tahiti, patrně manželka či dcera předchozího

Matějec, Vl. F., bývalý ředitel firmy Urban v Unhošti, majitel domu v Praze, v polovině dvacátých let místopředseda Spolku Čechoslováků v Oceánii se sídlem v Papeete, Tahiti

Mervart, František, v roce 1927 žil na ostrově Nuka Hiva s manželkou a děckem

Mervartová, Anna, manželka předchozího

Muller (Müller), Karel, ve třicátých letech žil v Uturoa, ostrov Raiatea, plantážník

Mužík, Jindřich, nar. 8.3.1899, poslední pobyt: Praha II, Štěpánská 24 (26), býv. bankovní úředník, absolvent obchodní akademie, odhlášen 14.8.1924, měl přijet s Františkem Brejníkem v roce 1926 z Fidži na Novou Kaledonii, na konci dvacátých let a ve třicátých letech žil na Nové Kaledonii, kde pracoval jako zedník

Otčenášek, Jaroslav, na konci dvacátých let činovník Svazu Čechoslováků v Oceánii P., blíže neurčený kraj, který žil v roce 1927 na ostrově Raiatea

Pánek, Rudolf, jednatel a předseda Spolku Čechoslováků v Oceánii se sídlem v Papeete, Tahiti, ředitel (správce) elektrárny v Papeete, v roce 1925 (?) žil patrně krátce s rodinou na ostrově Bora Bora

Pokorný, Oldřich, na konci dvacátých let obchodník, restaurátér a ředitel obchodní společnosti v Papeete, Tahiti, činovník Svazu Čechoslováků v Oceánii

Prokop, Josef M., odcestoval z vlasti v roce 1926, v letech 1927–1930 žil na Nové Kaledonii, v roce 1931 se po dovolené v Československu vrátil na Tahiti, kde vlastnil pozemky a obchodoval

R. (podle názoru J. Tesaře by se mělo jednat o Josefa Rabu z Vodňan, tesaře, který byl jedním z prvních kolonistů v papenooském údolí), žil v roce 1927 na ostrově Raiatea

Rytina, František z Českého Brodu, původním povoláním krejčí, ve 30. letech Nou-méa, Nová Kaledonie, kde pracoval jako tesař a malíř pokojů

Rytinová, manželka předchozího

Řivnáč, Miloš, narozen 28.3.1892, iniciátor projektu české kolonie na Tahiti, kde byl od roku 1923, jednatel Spolku Čechoslováků v Oceánii se sídlem v Papeete, Tahiti, krátce (1926–1927?) žil na ostrově Makatea jako zaměstnanec fosfátové společnosti a rovněž na plantáži na ostrově Raiatea. Zemřel na Tahiti dne 9.8.1941.

Sameš, Josef, v roce 1927 žil na ostrově Nuka Hiva

Sedláček, Jaroslav z Brna, získal povolení k cestě na Tahiti, není však jisté, zda skutečně na Tahiti odejel

Šírek, Gustav, obchodník z Brna, není zřejmé, zda na Tahiti, kam se chystal, skutečně odejel

Štěpánek, Antonín, původním povoláním obuvník, ve třicátých letech pracoval jako tesař na Nové Kaledonii, provozoval též kolotoč, který si nechal dovézt z vlasti

Taragel, ve třicátých letech pracoval jako truhlář na Nové Kaledonii

Tepiš – Skalník, Josef Svatopluk, spisovatel, bývalý poručík čs. armády, žil na Tahiti, ve třicátých letech na Nové Kaledonii

Uhliar, Martin, ve třicátých letech pracoval jako dělník na Nové Kaledonii

Uher, bývalý rotmistr z Brna, na konci 20. let žil na ostrově Nuka Hiva

Václavík z Opočna, odejel z vlasti v roce 1925, po krachu papenooské kolonie na Tahiti žil v údolí svaté Amálie na ostrově Raiatea, ve druhé polovině dvacátých let pobýval na Tahiti, kde pracoval jako zedník, založil cementárnu a uplatnil se jako stavitel

Weiss, Rudolf, ve třicátých letech žil na Nové Kaledonii, kde pracoval jako zedník

Ysdny, Vincent – viz Jízdny, Vincenc

Zvonař, Emil, v roce 1927 žil na ostrově Nuka Hiva, odkud v červnu téhož roku odejel

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Mapka Tahiti s vyznačeným údolím Papenoo (Godlewski, A: Tahiti nejkrásnější, Praha 1960, s. 54–55)

"CHEZ RIVNAC"

Proprietor: RIVNAC MILOŠ
PUNAAUIA - TAHITI

PUNAAUIA, LE

5. března 1937.

Redakci

" K R A J A N A "

V P R A Z E .

V třiatřicátém čísle Vašeho časopisu, byla v článku pana Fr. Rytiny učiněna zmínka o mne. Článek byl intitulován "Život v tropech". Odpovídám-li na tento článek, jest to jen proto, abych poukázal na to, jak se psátí nemá.

Já jsem to byl, který před čtrnácti lety "lákal" krajany na Tahiti a francouzské Océánie. A byl jsem vláčen blátem tak dlouho, že skutečně znechucen přestal jsem pracovat pro jakoukoliv emigraci. Byl jsem očerněn i proto, že celá řada neschopných lidí, kteří by se stejně neuzivili u nás, nenašla na Tahiti bez práce Eldorado. Ostatně, že jsem mluvil pravdu já, jest viděti na stavu naší kolonie v Océánii. A jaká by mohla býti tato situace, kdyby nebylo psaní lidí à la Rytina?

Neznám Paraguay, nezná ho i pan Rytina. Proč tedy pan Fr. R. odníma důvěru a odvahu lidem, kteří by snad poslechli výzvy těch, kteří jistě v dobrém úmyslu propagují emigraci do Paraguay.

Že i v dobré zemi nejsou hned ~~velké~~ zisky, jest viděti na klasickém případě Ameriky. Nebyti hekatomb ztracených existencí nebyla by Amerika. Jen kratkozrací nemohou viděti, užitek i nezdařené kolonisace. Jedna zachycená existence českého člověka v cizině, trochu morálně podpořená, znamená pro vlast více než deset ztroskotaných existencí neschopných lidí!

Emigrace ostatně jest dána celé řadě lidí do krve, a bylo by chybou aby v dnešních poměrech, těmito lidem se dělali překážky, pro odjezd do ciziny.

Chápu na druhé straně zájem státu a nechci tedy propagovati jakýmkoliv způsobem emigraci. Rozhodně ale nebudu od ní zrazovati.

A v tomto smyslu pak napsal jsem odpověď kterou prosím uveřejniti.

Děkuji Vám a poroučím se Vám

s krajanským pozdravem oddaný

Miloš Řivnáč

*1. čtení co přitolo - uveř. v 9. s. Krajana z 1. V. 37
odevz. redakci 19. 4. 37*

Fotografie zaslané českými krajany z ostrova Nuka Hiva (SÚA, MSP, sign. H 1/h-2-2, kart. 3949)

Mužstvo pracovní sekce kokosové plantáže, pracující pod československým dozorem a vedením

*Obchod česko-francouzské společnosti
v Papeete na Tahiti*

Skladiště zboží a kopry

*První domky postavené z buraa
s bambusovou střechou*

*Nejlepší domek v Taiohae – ocelová konstruk-
ce, stěny everitové*

Kultivace pozemků porostlých buraem

*Banánové pole – československé plantáže
na ostrově*

Kukuřice sklízí se i třikrát do roka

Šlechtitelské pokusy

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SCHICKSALE DER TSCHECHISCHEN KOLONIE AUF TAHITI (1924–1938)

Jiří Křest'an

Im Jahre 1924 bot Miloš Řivnáč seinen Landsleuten den Plan einer tschechischen Kolonie auf Tahiti an. Er brachte sich auf eine Insel im Französischen Ozeanien in Sicherheit, um sich der Lösung der Schwierigkeiten zu entziehen, in die er in seiner Heimat geriet. Der Sohn eines Großhändlers und Fabrikanten aus Prag, der bekannte und beliebte Mitglied der Prager „goldenen Jugend“ kam durch seine Leichtsinnigkeit und erfolglose Unternehmerprojekte um Erbe nach seiner Mutter, und Geld für die Reise schaffte er durch die Wechselfälschung und durch andere Betrügereien an. Auf den Aufruf dieses Mannes, dessen Identität den Interessenten am Anfang nicht bekannt war, machten sich ungefähr achtzig Tschechen und Slowaken aus der Tschechoslowakei auf den Weg auf die „Paradiesinsel“. Es kamen auch einige Landsleute aus Amerika und Australien. Dank der Reisebeschreibungen von Jan Havlasa und A. V. Novák war Tahiti in dieser Zeit unter den romantisch veranlagten Jugendlichen bei uns sehr populär. Die Gründung der Kolonie im Tahiti-Tal Papenoo wurde aber nicht realisiert, denn es gelang Řivnáč nicht, die dortigen Grundstücke abzulösen.

Die Tatsache, dass eine nicht unerhebliche Menge von Landsleuten in ein unbekanntes Milieu kam, oft durchaus mittellos, führte dazu, dass in der Tschechoslowakischen Republik die Frage der Fürsorge des Staats und der vom Staat unterstützten Privatorganisationen für die Auswanderer diskutiert werden musste. Die Schicksale der Tahiti-Kolonisten, die der Autor nach dem Bankrott der Papenoo-Kolonie verfolgt, rufen die Frage nach der bestimmten Zügen der tschechischen Charakters heraus, die in den extremen Bedingungen an den Tag gekommen sind. Auffallend scheint sich eine starke Neigung zur gegenseitigen Gehässigkeit und Zanksucht, aber auch bewunderungswerte Fähigkeit, sich den Umständen anzupassen und einem Beruf, zu dem die Kolonisten keine Kvalifikation hatten, nützlich zu machen. Interessant sind die Bemerkungen der Landsleute über die Realien im Französischen Ozeanien und auch das Bild des Tahiti-Einwohners, das sie in ihren Berichten in die Heimat darboten.

DVĚ KAPITOLKY Z DĚJIN BÝVALÉHO ARCHIVU ZEMĚ ČESKÉ

Alena Pazderová

INTER ARMAS SILENT MUSAE ANEB OSIŘELÉ PYLONY

Když se dne 17. května 1933 uskutečnilo slavnostní otevření novostavby Archivu země České za přítomnosti politických a vědeckých celebrit, byly konečně vyplněny dávné tužby českých archivářů po moderní účelové budově, jež by byla nejen reprezentativním stánkem české archivní vědy, ale zejména důstojným úložištěm archivního materiálu nevyčísitelné hodnoty k dějinám českého státu.

Architektonicky smělé a neotřelé pojetí archivního komplexu s impozantním vstupem, mramorové obklady stěn uvnitř budovy i velkorysé prostorové řešení ospravedlňovaly nekonečné hodiny schůzí zemského výboru i stavebního výboru archivu, nepříjemnosti s dodavateli i úsporná řešení v důsledku finančních nesnází krizových třicátých let. Mnohý z hostů, zejména z řad archivářů, si upřímně oddechli: vysněný archiv se stal skutečností a jeho účelová budova pro svůj charakter nemohla být ani v budoucnosti zcizena jiným, potřebnějším rezortem. V okamžicích euforie nad zdařilým dílem si jen málokterý z účastníků slavnosti stačil povšimnout dvou osiřelých pylonů v průčelí nad hlavním vchodem. Jejich historie, lépe řečeno historie jejich osazení, je však nadmíru zajímavá. Je nejenom výmluvným dokladem českých poměrů tehdejší doby, ale může směle sloužit i jako alegorie doby dnešní. Inu nihil novi sub sole ...

Zmíněné pylony figurovaly již v prvotním vítězném projektu ing. arch. Jaroslava Frágnera a měly být osazeny blíže neurčenými, nejspíše alegorickými postavami. Zemským výborem nově jmenovaný projektant archivní budovy, zemský rada ing. arch. Josef Weingärtner, si spolu s Frágnerovým projektem přisvojil i pylony. Podobně jako s Frágnerovým projektem ztotožnil se i s myšlenkou alegorických postav. Tehdejší ředitel zemského archivu dr. Jan Bedřich Novák však přišel s návrhem osadit pylony skutečnými postavami významných osobností z oboru archivnictví a historie. Alegorické figury měly být nahrazeny sochami Antonína Gindelyho a Františka Palackého. I když Novák svůj návrh považoval pouze za předběžný, strhla se vzápětí bouře na jednáních stavebního výboru archivu. Již na třetí schůzi dne 24. března 1931 oznámil přisedící dr. Kubista, že přisedící zemského výboru dr. Kazimour vyslovil pochyby o vhodnosti výše zmíněných soch. Cožpak Palacký, Otec českého dějepisu, ten neměl

kádrových vad, avšak „napůl Němec“ Gindely, ten ležel uvědomělým Čechům v žaludku! Nakonec dr. Josef Borovička, zastupující nepřítomného ředitele dr. Nováka, objasnil přítomným Gindelyho postavení v národnostní otázce. Padaly další návrhy, až bylo nakonec usneseno, že otázku soch „Palacký-Gindely“ nebo „Palacký-Denis“, případně jinak, rozhodne samotný zemský výbor. O sochách bylo znovu jednáno na šesté schůzi stavebního výboru dne 6. října 1931. Dr. Novák, poučen bouřlivým průběhem třetí schůze, se náležitě vyzbrojil věcnými argumenty a sverepě hájil svůj původní návrh „Palacký-Gindely“. Diskuse opět nabývala na obrátkách, až bylo konečně rozhodnuto, že dr. Novák přednese spornou otázku v I. třídě České akademie věd a umění a požádá ji o dobré zdání. Akademie obratem vyhověla této žádosti, a tak již na osmé schůzi stavebního výboru, konané dne 17. listopadu 1931, mohl být vzat na vědomí přípis prezidia České akademie, že se I. třída této korporace usnesla jednomyslně, aby na pylonech v průčelí nové archivní budovy byly umístěny sochy Antonína Gindelyho a ... Josefa Emlera. Arbitrážní výrok Akademie sice částečně zaskočil přítomné, ale nové situace se zhostili elegantním řešením. Schůzí bylo totiž zároveň usneseno, aby bylo uvnitř budovy pamatováno na umístění sochy, případně busty Františka Palackého a aby veškeré sochařské práce byly opatřeny užší soutěží. Účastníci schůze se jistě spokojeně ubírali ke svým domovům, neboť o tom, která z osobností se bude tyčit na pylonech, rozhodla samotná Akademie, absence Palackého nad vchodem byla eliminována bustou a pracím na uměleckých dílech již nic nestálo v cestě. Avšak chyba lávky! Nad stavebním výborem archivu vznášela se autorita výboru zemského. A někteří ze zdejších přísedících se nesklonili před výrokem Akademie, naopak její návrh přilil oleje do ohně. Předmětem sporu byl opět nebohý (a r. 1892 zemřelý) dr. Gindely a jeho kolísání ve věcech národnostních. Mezitím se kvapem blížilo proponované slavnostní otevření archivní budovy. Nedořešená otázka sochařské výzdoby visela nad hlavami organizátorů jako Damoklův meč. V zápisu z 98. schůze zemského výboru, konané dne 11. května 1932, jež se opět dlouze zabývala vhodností či nevhodností některých soch, poukázal přísedící zemského výboru dr. Kubista, že budova musí být dne 28. října t. r. bezpodmínečně předána veřejnosti a že je proto nutné, aby mimo jiné byla ve vestibulu archivní budovy na vhodném místě umístěna busta nebo socha Františka Palackého s tím, že 36. oddělení zemského úřadu by mělo být zmocněno k vypsání veřejné soutěže a aby otázka, má-li být vchod do budovy vyzdoben způsobem ornamentálním nebo figurálním, byla prostudována opět stavebním výborem, který by k jednání přizval dva tři architekty a sochaře, přičemž otázka konkrétních soch měla být řešena až poté, rozhodne-li se stavební výbor pro výzdobu figurální. Smutným epilogem byla pak třináctá schůze stavebního výboru, konaná dne 7. června 1932, na níž bylo šalamounsky usneseno, že vzhledem k námitkám, přednese-

ným v zemském výboru, upouští se od výzdoby hlavního vchodu sochami Gindelyho a Emlera a že se navrhovaná výzdoba odkládá. Nikdo však netušil, že se odklad protáhne na dlouhých osm let.

Osiřelé pylony nad hlavním vchodem dále zdvihaly své holé hlavy k nebesům jako němá výčitka, připomínající vlastenecky založeným občanům a úředníkům jejich nedokončený úkol. Ve zjitřené atmosféře počátku čtyřicátých let bylo zapotřebí rozhodného činu. Došlo tedy opět na debatu o osazení pylonů na budově zemského archivu. Schůze zemského výboru schválila dne 20. března 1940 návrh přisedícího zemského výboru, ředitele Emanuela Hlavatého, který na podnět Syndikátu výtvarných umělců inicioval doplnění průčelí budovy Archivu země České dvěma sochami podle původního projektu. Hlavatý následně vyzval tehdejšího ředitele zemského archivu dr. Bedřicha Jenšovského, aby vypracoval vyjádření v této věci. To nese datum 1. dubna 1940. Jenšovský shrnul ve svém vyjádření celou problematiku od třetí schůze stavebního výboru po současnost. Pod zorným úhlem doby objektivně konstatoval, že námítky zemského výboru vůči osobě Gindelyho nepostrádaly jistého opodstatnění co se týče jeho národnostních postojů, avšak spravedlivě připomněl: „Má-li na průčelí budovy archivu země České státí socha historika a archiváře, který má vztah k budování a dějinám tohoto archivu, není možno přejíti osobu prvního ředitele, který po třicet let vedl správu zemského archivu, dal základy jeho zahraničnímu výzkumu a vědeckým podnikům publikačním a který i jinak byl vynikající osobností vědeckou.“¹ Stejně objektivně se vyjádřil i k dalším návrhům. Jako druhou sochu navrhovala totiž Česká akademie sochu prof. dr. Josefa Emlera s odůvodněním, že se jedná o zakladatele diplomatických a archivních disciplín v Čechách. Jenšovský poznamenává, že prof. Emler byl ve službách zemského archivu pouze necelá dvě léta a proto nezanechal v jeho dějinách výraznější stopu; po odchodu ze zemského archivu se jeho činnost obracela především k Archivu hlavního města Prahy, v jehož službách zemřel, ke Karlově univerzitě a částečně k Národnímu muzeu, kde působil jako jednatel Společnosti. Podle Jenšovského názoru nelze ani výrok o Emlerovi jakožto zakladateli diplomatických a archivních disciplín přijmout bez výhrady, neboť stejným právem by mohl tvořit pendant ke Gindelyho soše například prof. W. W. Tomek, dlouholetý předseda Historické komise zemské, která řídila vědecké práce v archivu, nebo jeho nástupce v předsednictví této komise a zakladatel moderní české historické školy prof. dr. Jaroslav Goll; ovšem s tím, že oba jmenovaní nebyli archiváři z povolání a jejich předsednictví v Historické komisi bylo jen jednou z jejich četných, byť význačných funkcí v českém kulturním životě. Aniž by snižoval jejich postavení jakožto význačných českých historiků, konstatoval Jenšovský, že jejich vztah k zemskému archivu byl pouze vedlejší složkou jejich vědecké činnosti. Pokud by se mělo důsledně dostát podmínce naplnění

vztahu k zemskému archivu, pak by podle Jenšovského bylo na místě spíše zhotovení sochy jeho posledního zemřelého ředitele dr. Jana Bedřicha Nováka, který se nejvýznamněji přičinil o výstavbu nové archivní budovy. Zamýšleje se nad problematikou sepětí soch s archivem, konstatuje Jenšovský: „Byla by tedy z hlediska archivu země České nejpříjemnější dvojice: Gindely-Novák, kteří ostatně jak svými vědeckými zájmy, tak svou úřední činností jsou si podobní a kteří i významem v české produkci historické jsou celkem rovnocenní.“² Současně si Jenšovský dobře uvědomoval, že i proti této alternativě mohou být vzneseny ze strany zemského výboru námitky, podobně jako v Gindelyho případě. Kromě toho si Jenšovský uvědomoval i další problém, a to technického rázu, na nějž se v zápalu malicherných debat jaksi pozapomnělo. Sochy ať už kohokoliv či alegorické měly být umístěny ve výšce asi devět metrů od úrovně chodníku, a to na poměrně úzké základně zhruba 90 x 70 cm, takže pohled na ně by vyžadoval značného odstupu, což umístění archivu v těsné blízkosti silnice a dejvického nádraží prakticky nedovolovalo. Co se týče soch, Jenšovský neopomněl připomenout ani takové zdánlivé maličkosti jako oblečení a vkus publika. Píše: „Nehledě k tomu, že dnešní ústroj mužské mody není příznivý sochařským výtvarům vůbec, umístění civilních postav v takové výši v průčelí fasády, kde jsme zvyklí jen na sochy alegorií nebo na postavy barokních světců, nepostrádalo by určité bizarnosti.“³ A připomíná kritiku, již byly podrobovány civilní sochy na novostavbě justičního paláce v Římě, umístěné mnohem níže. Znechucen zbytečnými a malichernými průtahy, ukončil Jenšovský své dobrozdání logickým konkrétním návrhem: „Po těchto úvahách dovoluji si předložit návrh, nebylo-li by nejlepším východiskem vrátit se k původnímu úmyslu projektanta budovy a umístiti na pylony fasády archivní sochy alegorické. Archivy podle dnešní vědecké doktríny, podle svého zařízení i podle vlastní praxe slouží dnes vědecké práci i veřejné správě, chovajíce doklady nabytých práv svého majitele, ať již je to jednotlivec nebo instituce nebo konečně ústavní celek. Navrhuji proto, aby na uvedené pylony byly umístěny alegorické sochy Historie a Práva. Pokud pak by šlo o uctění památky vynikajících ředitelů archivů a přisídících zemského výboru, kteří namnoze se velmi zasloužili o rozkvět archivu, bylo by snad možno svým časem opatřit jejich portréty do konferenční síně nebo jiných úředních místností archivu.“⁴

Dne 10. května 1940 konala se v zasedací síni zemského výboru za předsednictví Emanuela Hlavatého první schůze poroty pro soutěž na umístění dvou soch na portálu budovy Archivu země České, jmenované ve schůzi zemského výboru dne 3. května. Přítomni byli všichni členové poroty: prof. Jakub Obrovský, prof. Ladislav Šaloun, Damián Pešan, profesor Ústřední školy bytového průmyslu v Praze, akad. sochař Jaroslav Brůha, ing. arch. Josef Weingärtner, vrchní technický rada zemského úřadu v Praze a dr. Bedřich Jenšovský, ředitel

zemského archivu. Výborem bylo usneseno, aby na již připravené pylony v průčelí archivní budovy byly umístěny dvě alegorické sochy – „Historie“ a „Právo“- vypracované v hlíně a odlité v sádře a bronz. Uvolněná finanční částka na pořízení obou soch činila 150 000 Kč, dále bylo počítáno s 18 000 Kč pro účastníky soutěže a se 4 800 Kč na odměnu pro členy poroty. Současně bylo rozhodnuto, že soutěž bude mít užší charakter a k účasti byli vyzváni tři sochaři: Rudolf Březa, Stino Paukert a Miloslav Beutler. Po obšírné debatě o konkrétních podmínkách soutěže bylo usneseno, že sochy budou vysoké 2,50 m, náčrtky budou provedeny v sádře v 1/5 velikosti a budou dopovězeny, tj. vypracovány, aby se předešlo skicovným rozpakům; kromě vypracovaného modelu však účastníci soutěže mohli podat i alternativy ve skicách. Uzávěrka soutěže byla vypsána na 15. srpna 1940 na 12. hodinu, do kteréžto doby měly být modely odevzdány do budovy zemského archivu, následně vystaveny ve výstavní síni archivu a soutěžícím umělcům měla být sdělena jména porotců; schůze poroty byla stanovena na počátek září. Oslovení umělci dostali svým závazkům a v termínu své práce odevzdali.

Schůze poroty se konala s měsíčním zpožděním a jejím výsledkem bylo naprosté fiasko. V protokolu o schůzi poroty, konané dne 18. října 1940 se praví: „Všichni páni členové poroty prohlédli si důkladně vystavené návrhy a podrobili je všestranné kritice. Po delší úvaze přišlo se jednomyslně k tomu, že relativně nejlepší jest práce akad. sochaře Rudolfa Březy svým přimknutím se k celkové architektuře budovy. Jinak však všechny předložené návrhy nedostihují těch předpokládaných hodnot jak ideových, tak výtvarných, aby bylo možno uvažovat o jejich doporučení.“⁵

Těžká léta okupace, která přinesla zemskému archivu vnucenou německou správu, zatčení a smrt ředitele archivu dr. Jenšovského a ochromila archivní činnost vůbec, nedávala dořešení otázky osazení pylonů žádnou šanci. Poválečná doba přinesla jiné, nálehavější úkoly, podobně jako „Vítězný únor“, dvouletky, pětiletky a socialistické budování vůbec. Cože zůstalo z těch bouřlivých a malicherných debat zemských úředníků kolem našich velikánů? Pár zažloutlých plánů, 2 fotografie a svazek úředních akt v registratuře Archivu země České. Ani ty sádrové modely se všechny nedochovaly. V příručním skládce I. oddělení Státního ústředního archivu spí svůj věčný sen dvě otlučené sádrové „Historie“, jakési memento žabomyších sporů a nevkusu doby (každé). Avšak upřeme-li zrak na průčelí naší milované archivní budovy a představíme-li si (pokud to fantazie dovolí), že na osiřelých pylonech stojí ony umělecké výtvary známé nám již jen z dochovaných fotografií či pozůstalých modelů, pak musíme popravdě říci: Všechno zlé je pro něco dobré.

* * * * *

NEDOBROVOLNÁ POUŤ FRANTIŠKA PALACKÉHO (BUSTY) DO ILEGALITY

Na jaře roku 1933 vítal účastníky slavnostního otevření archivní novostavby kromě prázdných pylonů také prázdný výklenek na hlavní chodbě, vyčleněný pro bustu Palackého. Poté, co výrok Akademie v roce 1931 transformoval Palackého ze sochy do busty, ustávají další jednání v této věci. Na slavnostní otevření tedy busta připravena nebyla, avšak již v roce 1935 stává se opět předmětem veřejného zájmu. Není divu, blíží se slavná výročí – 75. výročí existence Archivu země České a 20. výročí vzniku republiky. A tak v rámci zajištění důstojných oslav konečně dochází i na realizaci busty Palackého. A jak jinak, šetří se. Z původně plánované soutěže výtvarníků sešlo a šalamounsky bylo rozhodnuto použít jako modelu Myslbekovu bustu Palackého, osazenou nad portálem domu č. 7 v Palackého ulici v Praze 2. Konečně v roce 1937 byly uskutečněny již vlastní konkrétní kroky. Zemský výbor se na své schůzi konané dne 5. května 1937 usnesl, aby u příležitosti 75. výročí trvání Archivu země České byla péčí archivu vydána zvláštní informační publikace o jeho dějinách, fondech, pracích i budově a aby u této příležitosti a na paměť 100. výročí velké vědecké cesty Františka Palackého do Itálie a prvního českého výzkumu vatikánských archivů byla odhalena ve dvoraně archivu jeho busta. Současně bylo potvrzeno původní rozhodnutí nevypisovat veřejnou soutěž, ale pořídit bronzový odlitek Myslbekovy busty Palackého. Firma Franta Anýž a spol., závody pro umělecko-průmyslové práce kovové, oslovená již v roce 1935, zopakovala svou nabídku, v níž zřejmě z inflačních důvodů došlo k navýšení pořizovacích nákladů z původních 2 980 Kč na 3 500 Kč, která byla posléze schválena. Když i rodiny Riegrova a Palackého zaslaly zemskému úřadu své laskavé svolení k pořízení bronzového odlitku Palackého busty podle sádrového modelu, uloženého v Muzeu Palackého a Riegrova, nestálo již vlastní realizaci busty nic v cestě. Jak už to tak u oficiálních příležitostí chodí, z objektivních důvodů se leccos nestihá, a proto je dobré mít po ruce několik důležitých výročí. Nejinak tomu bylo i v tomto případě. Nestihlo-li se pořízení Palackého busty k výročí jemu bližšímu, byla osazena alespoň u příležitosti oslav výročí republiky. Tím ovšem klikaté osudy Palackého busty zdaleka nekončí.

Poprask nastal kolem mýtu Myslbekova autorství. Dne 23. října 1937 se totiž dostavil do zemského archivu prof. Bohumil Kavka, žák Myslbekův, a podrobil bronzový odlitek Palackého busty důkladné prohlídce. Poté kategoricky prohlásil, že podle pracovní techniky busta nemůže být dílem Myslbekovým. Tímto svým výrokem popřel dlouholetou tradici o Myslbekově autorství původního modelu, nacházejícího se v majetku rodiny Riegrovy. K následnému šetření byl pozván další odborník, dr. Vojtěch Volavka z pražské Moderní galerie. Ten po delší prohlídce Palackého busty, uskutečněné dne 25. května 1940,

konstatoval, že námitky prof. Kafky jsou oprávněné a že skutečně hlava sochy, a zvláště její obličej, neukazují na Myslbekovu techniku, zatímco draperie kabátu, zvláště klopky a límec jsou čistě myslbekovské. Konečný verdikt dr. Volavky zněl, že autorem busty je pravděpodobně nějaký dovedný Myslbekův žák za pomoci mistrovy. Závěrem Volavka konstatoval: „Rozhodně jest autorem dobrý sochař“.⁶ Posledním krokem podniknutým ve věci autorství modelu busty bylo dožádání rodiny Riegrovy, zda se v jejím majetku nenacházejí nějaké doklady nebo zprávy o tom, kdo vlastně na bustě pracoval. Odpověď Riegrovy rodiny se bohužel nedochovala a pravdu neznáme dodnes.

Přišla léta okupace a všemu kovovému hrozila zkáza. I bustám velikánů. Osud byl však k Františku Palackému laskav. Šťastnou shodou okolností se v zemském archivu, který byl vzorem pohostinnosti, dočasně nacházela také valná část sbírek Národní galerie. Nad nimi bděl pracovník Národní galerie p. Štorkán. A tak když bylo nejhůře a tehdejší německý vedoucí archivu hodlal dát Palackého bustu do veřejné sbírky kovů na pomoc německému zbrojnímu průmyslu, domluvili se archiváři se zmíněným p. Štorkánem a připojili bustu Palackého k výše zmíněným sbírkám. Když pak byly sbírky v roce 1943 ze zemského archivu galerií odváženy mimo Prahu, dovolil p. Štorkán, aby s plastikami byla „omylem“ naložena (a tím zachráněna) i busta Palackého. Zejména díky poválečnému „úřednímu šimlu“ osířel mramorový výklenek na archivní chodbě na dalších pět let. Sice již hned po válce, 29. září 1945, putoval dotaz Archivu země České Národní galerii, v němž archiv prosí o laskavou zprávu, kde se busta Palackého nalézá a kdy by mohla být archivu vrácena, avšak jednání a hledání nebrala konce. Datum 22. března 1948 nese poslední prosebný dopis, vypravený ze zemského archivu. Stojí v něm: „Ředitelství Archivu země České žádá za laskavou zprávu, zda a kde by si již mohlo převzít bronzovou bustu Františka Palackého, která ochotou Vašich zaměstnanců (p. Štorkán) byla zároveň s Vaší sbírkou plastik roku 1943 z archivu zemského odvezena a tím zachráněna od zkázy. Za tuto službu vzdáváme Vám zdvořilý dík a žádáme za laskavou brzkou odpověď.“⁷ Za pět neděl putovala odpověď z Národní galerie v Praze 1, Valentinské ulici čp. 4 do zemského archivu. V laskavé odpovědi stálo, že bronzové poprsí Františka Palackého může být vydáno archivu kdykoliv, avšak vzhledem k tomu, že je plastika již uložena v Praze, je třeba se o termínu převzetí dohodnout předem telefonicky. Telefonní vedení zřejmě nebylo ještě v důsledku bombardování Prahy dostatečně obnoveno, v červnu byli navíc zaměstnanci galerie údernicky zaneprázdněni výstavou ve Šternberském paláci, takže z objektivních důvodů došlo k převzetí busty Palackého ve skladu Národní galerie v Trojanově ulici až 9. září 1948, pouhé tři roky (bez dvaceti dnů) od první žádosti zemského archivu o její vydání. Od tohoto data již shlíží ze svého výklenku Otec dějepisu na zástupy pracovníků archivu, studentů a badatelů stejně

laskavě a shovívavě, ať je jejich IQ jakékoliv výše, vyrušován ve své důstojnosti pouze občasným hlukem jemu neznámých technických přístrojů, který v rámci modernizace naší donedávna nejmodernější archivní účelové budovy patří nedílně již po téměř dvacet let k jejímu neopakovatelnému koloritu.

POZNÁMKY

¹ Vyjádření ředitele Archivu země České o osazení soch na pylonech budovy archivu. SÚA Praha, Archiv země České (AZČ), kart. č. 34, složka Soutěž na sochy v průčelí budovy archivu 1940. 2/ Tamtéž.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

⁵ Protokol sepsaný o schůzi poroty, jež se konala dne 18. října 1940 v budově zemského archivu v Praze o 15. hodině. SÚA Praha, AZČ, kart. č. 34, složka Soutěž na sochy v průčelí budovy archivu 1940.

⁶ Spis čj. 3791/1940: Dobré zdání Dr. Volavky. SÚA Praha, AZČ, inv. č. 219, kart. 32, složka Busta Fr. Palackého.

⁷ SÚA Praha, AZČ, kart. č. 34.

PŘÍLOHA

*Návrh budovy českého zemského archivu.
Pylony osazené mužskými postavami. SÚA
Praha, Sbírka map a plánů, inv. č. 1539/4.*

Fotografie nepříliš zdařilých modelů „Historie“ a „Práva“ z dílny sochaře Stino Paukerta. SÚA Praha, AZČ, kart. č. 34.

Podpis:

Ing. František Palacký, s.r.l. (společnost)
s.r.l. (společnost)

St.

P. J.

V Praze, dne 11. 6. 1937

Zemskému úřadu

~ Praze

K připsání č. 222/37/32 v Praze, dle výpisu
z listiny, ke kterému vztahuje se výpis z protokolu
Bronzová busta podle Františka Palackého podle
sádkového modelu, uloženého v muzeu Palackého. Písem-
ně jsem dostal v Praze, dne 11. 6. 1937.

V. Bohuš Rieger

Ing. František Palacký

Ing. František Palacký
11. 6. 1937

Dle 21. 6. 1937
Ing. František Palacký

11
22

JUDr. Bohuš Rieger svoluje k pořízení
bronzové busty Palackého podle sádkové-
ho modelu z Muzea Palackého a Riegera
v Praze. SÚA Praha, AZČ, inv. č. 218, kart.
č. 32.

ZUSAMMENFASSUNG

INTER ARMA SILENT MUSAE ODER VERWEISTERE PYLONEN

Alena Pazderová

Am 17.5.1933 wurde der Neubau des Böhmisches Landesarchivs feierlich eröffnet. Damit wurden die Bemühungen der tschechischen sachverständigen Öffentlichkeit nach einem modernen Archivzweckgebäude gekrönt. Fast niemand von den Anwesenden bemerkte zwei leere Pylonen an der Stirnwand des Gebäudes gleich über dem Haupteingang. Nach dem ursprünglichen Projekt des Architekten Ing. Jaroslav Frágner sollten die Pylonen mit unbestimmten, höchstwahrscheinlich allegorischen Gestalten besetzt werden. Zu dieser Idee neigte auch der Architekt Ing. Josef Weingärtner, der den Architekten Frágner ablöste. Der damalige Landesarchivdirektor Dr. Jan Bedřich Novák schlug im Gegenteil vor, die Pylonen mit den Statuen der berühmten Persönlichkeiten aus dem Bereich Archivwesen und Historie – Antonín Gindely und František Palacký – zu besetzen. Gegen Gindely erhob sich ein Proteststurm wegen seines Wankens in der Nationalitätenfrage. Eine andere Variante, Palacký – Denis, bestand auch nicht. Die Tschechische Akademie der Wissenschaften und Kunst, als der Schiedsrichter in diesem Streit, kam mit der Empfehlung auf Gindely – Emler; aber auch das war keine befriedigende Lösung. Die ließ auf sich acht Jahre lang warten. Am 20.3.1940 genehmigte der Landesausschuss auf Veranlassung des Syndikats bildender Künstler die Besetzung der Pylonen mit allegorischen Gestalten nach dem ursprünglichen Projekt. Nach dem Beschluss des Landesausschusses vom 10.5.1940 schrieb die Jury einen öffentlichen Wettbewerb auf zwei allegorische Statuen aus, und zwar „Historie“ und „Recht“. An dem engeren Wettbewerb nahmen die akademischen Bildhauer Rudolf Březa, Stino Paukert und Miloslav Beutler teil. Nach der Jury entsprach aber keiner der vorgelegten Entwürfe weder ideologisch, noch mit bidnerischer Äußerung. Nachdem wurde die Frage der Besetzung der Pylonen nicht mehr geöffnet.

Die unfreiwillige Reise František Palackýs Büste in die Illegalität

Die Statue František Palackýs sollte ursprünglich zur Zierde eines der Pylonen über dem Eingang ins Böhmisches Landesarchiv dienen. Auf Empfehlung der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Kunst entschied sich der Archivdirektoriat Palackýs Büste anzuschaffen und sie auf dem Ehrenplatz unterzubringen. Aber die Verwirklichung dieses Planes wurde immer hinausge-

schoben. Erst im Jahre 1937 beschloss der Landesausschuss, Palackýs Büste anlässlich des 75. Jahrestages des Böhmisches Landesarchivs und zum Andenken des 100. Jahrestages der großen wissenschaftlichen Reise František Palackýs nach Italien in den Archivräumen zu instalieren. Es handelte sich um den Bronzeabguss Palackýs Büste von Myslbek, die an dem Portal des Hauses No. 7 in der Palacký-Straße (Palacký-und-Rieger-Museum) ihren Platz gefunden hat. Auch die Familien Palacký und Rieger waren damit einverstanden. Doch Palackýs Büste wurde in den Räumen des Böhmisches Landesarchivs erst im Jahre 1938 enthüllt. Ein großes Aufsehen erregte die Urhebererschaft Myslbeks. Eine fachliche Begutachtung – des Kunsthistorikers Dr. Volavka – sprach die Urhebererschaft einem nicht genannten Schüler Myslbeks unter aktiver Hilfe des Meisters zu. In der Okkupationszeit drohte die Vernichtung der Büste; nach der Entscheidung des damaligen deutschen Archivleiters sollte die Büste in die öffentliche Metalsammlung zur Hilfe der deutschen Waffenindustrie gegeben werden. Durch das Zusammentreffen von Umständen befand sich im Landesarchiv ein Teil von Sammlungen der Nationalgalerie, und es gelang, die Büste mit der Zustimmung des Galeriekustos Herrn Štorkán darunter zu verstecken. Im Jahre 1943 wurde sie dann „aus Versehen“ in ein Depositorium außerhalb Prag gebracht und so wurde die Büste vor der Vernichtung bewahrt. Der Briefwechsel zwischen der Nationalgalerie und dem Landesarchiv in der Angelegenheit der Rückgabe der Büste Palackýs auf ihren ursprünglichen Platz in der Nische des Hauptgangs im Landesarchiv dauerte vom 29. 9. 1945 bis 9. 9. 1948, wann die pietävolle Rückkehr ihr vergönnt wurde.

POKYNY AUTORŮM

Snaha po maximálním zjednodušení editorských úkonů přinutila redakci sborníku *Paginae historiae* zformulovat pro potencionální autory pravidla úpravy rukopisu a citace pramenů a literatury. Sborník, vydávaný Státním ústředním archivem v Praze jedenkrát ročně, je určen nejen pro odbornou produkci vlastních zaměstnanců, ale i pro širší okruh přispěvatelů z oborů historie, pomocné vědy historické, dějiny správy. Upřednostňuje stati nadregionálního charakteru, jejichž pramenná základna se alespoň částečně vztahuje k fondům vydavatele. Vítány jsou materiálové studie, soupisy a edice pramenů i zásadní metodické podněty. Uveřejnění článku ve sborníku podléhá lektorskému řízení a projednání na redakční radě. Za odbornou a věcnou správnost ručí autor a lektori. Redakce si vyhrazuje právo na jazykové a formální úpravy textu v rámci obecných publikačních zásad a zvyklostí sborníku. Autoři mají právo na vlastní korekturu.

Řádné **uvádění použitého pramene** se již dávno stalo samozřejmou součástí každého vědeckého projevu. Prosíme proto o důsledné uvádění archivu, archivního fondu, manipulačního období, signatury, inventárního čísla, čísla jednacího a roku, evidenčního čísla rukopisu, knihy, kartonu či jiného odkazu na lokaci ve fondu dle následujícího příkladu:

Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond České místodržitelství (dále ČM) 1856–1883, sign. 8/5/3/2, čj. 1235/1863, kart. 1203.

Krácení označení archivu a uvádění pouhé značky fondu je možné až po vysvětlení v první citaci. Ostatní běžné zkratky není nutno rozvádět. Pro signaturu se používá tvar „sign.“, inventární číslo „inv. č.“, číslo jednací „čj.“ (musí být vždy lomeno nekráceným vročením), rukopis „rkp.“, knihu „k.“, karton „kart.“, stranu „s.“, poznámku „pozn.“, svazek „sv.“. Označení manipulačního období se neodděluje čárkou od značky fondu. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný. V hlavním textu, prosím, užívejte co nejméně zkratk.

Při **citacích literatury** se volně přidržujeme normy pro bibliografickou citaci, nevyžadujeme však podchycení vydavatele díla. Monografie budou uváděny v této podobě:

Urban, Otto. Česká společnost 1848–1918. Praha 1982, s. 89–102.

Obdobně budou citovány edice pramenů:

Emler, Josef. Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim. I/2. Praha 1874, s. 53.

Časopisecké články a studie obsažené ve sbornících prosíme citovat následujícím způsobem:

Zaoralová, Marie. Velkostatek Polná-Příbyslav a Pohled, jeho historický a správní vývoj a dějiny archivu. Sborník archivních prací (dále SAP) 27, 1977, s. 143–183.

Opakovanou citaci téhož díla (článku) je možno krátit v podobě:

Urban, c.d., s. 23.

Opakované uvádění známého edičního podniku, sborníku, periodika či slovníku dovoluje použít při následné citaci ve vědecké obci běžně užívanou zkratku po jejím rozvedení v první citaci:

Ottův slovník naučný (dále OSN) 11, Praha 1897, s. 479, heslo Hochtánov.

Ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi.

Forma psaní odkazů na **poznámky pod čarou** i samotných poznámek může být různá (číslice, hvězdičky, poznámky umístované na příslušné stránky, na konci kapitoly, knihy apod.), opět však platí zásada jednotnosti v celé publikaci. Doporučujeme proto následující formu:

- ☐ pro odkazy užívat **arabské číslice** psané bez mezery jako prostý **horní index za posledním znakem** slova či věty, k níž se váže (tj. před interpunkční znaménko, váže-li se ke slovu, za interp. znam., váže-li se k odstavci, větě či její části; váže-li se poznámka k textu uvozenému uvozovkami, umístí se odkaz až za uvozovky).

Př.: ... známý zákon¹, jímž se řídí.

... zákony nebyly schváleny.²

„... se řídí známým zákonem.“³

- ☐ poznámky umísťovat **na konci příspěvku**.
- ☐ vlastní poznámky číslovat stejně jako odkazy **arabskými číslicemi převedenými do horního indexu (bez tečky a závorky a s mezerou za číslicí)**.

Př.: ¹ Viz pozn. 23.

OBEČNÉ POKYNY PRO PSANÍ TEXTU

- ☐ Text zasílaný do redakce musí být psaný na **PC** v textovém editoru T 602 či WORD 6 a výše (formátové koncovky „**602**“ a „**doc**“). Je-li napsán v jiném editoru, je nutné dokument převést na jeden z výše uvedených formátů, nejlépe však do formátu Rich Text Format (koncovka „**rtf**“).
- ☐ **Číslovka 1** se píše vždy číslicí, nikoli jako písmeno malé el (**111 ne III**).

- ❑ **Číslovka 0** se píše vždy číslicí, nikoli jako písmeno velké O (**206 ne 2O6**).
- ❑ Za **interpunkčním znaménkem** je (až na vzácné výjimky) vždy **mezera**.
- ❑ **Enter** se používá pouze **k ukončení odstavce**, **nikdy** k přesunu kurzoru na další řádku (jako při psaní na psacím stroji);
- ❑ **Nový odstavec** se píše od levého okraje – **bez odsazení**. Jednotlivé odstavce se neoddělují volnou řádkou.
- ❑ Při psaní textu používáme pouze velká (**VERZÁLKY**) a malá (**minusky**) písmena (žádná vysoká, široká atp.).
- ❑ Pokud se kolektiv autorů nedohodne jinak, píší se názvy **hlavních kapitol verzálkami, podkapitol minuskami** (na začátku názvu je ovšem vždy velké písmeno).
- ❑ Pokud potřebujeme naznačit **zvýraznění** textu, použijeme písma **tučného** nebo *kurzívu*.
- ❑ **Jiné odlišení** textu (**podtrženě, proloženě** aj.) **nepíšeme**, ale vyznačíme ho do přiloženého vytištěného příspěvku.
- ❑ Při psaní používáme v T 602 **řádkování 1**, ve Wordu **Auto**.
- ❑ V text. editorech, kde lze stanovit velikost písma, použijeme písmo **12 bodů**.
- ❑ V text. editorech, kde lze stanovit typ písma, použijeme písmo **Times Roman CE**.
- ❑ **Tabulky** psané do čarou ohraničených kolonek se při načtení do lámacího či jiného programu nepřevědou korektně (čáry se nepřevědou vůbec, tabulátorem odsazené údaje se slijí). Je možný dvojí postup:
 - a) Jednotlivé **údaje** (kolonky, sloupce) se při psaní **oddělí znakem**, který se v tabulce nevyskytuje (např. \$, &, # aj.) a v tištěném textu přiloženém k disketě se vyznačí přesná grafická podoba tabulky.

Příklad zápisu:

stav#počet#rok#%

sedlák#98#1922#45,5

Příklad přiložené graf. podoby:

stav	počet	rok	%
sedlák	98	1922	45,5
 - b) Každá tabulka dodá se na zvláštním listu v graficky perfektním provedení, aby se dala nasnímat (a do textu zařadit) jako obrázek. V textu musí být na tuto tabulku jednoznačný odkaz.
- ❑ Předlohy obrázků pro snímání je nutné dodat buď v originále, nebo v bezvadné foto či xerokopii.

PAGINAE HISTORIAE

Sborník Státního ústředního archivu v Praze

8/2000

Překlad resumé: Mgr. Jaroslav Kolář

Redakce: Václav Babička, Marie Bláhová, Eva Drašarová, Jiří Křest'an, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Alexandra Špiritová

Obálka: Jaroslav Béza

Vydal: Státní ústřední archiv v Praze, Karmelitská 2, 118 01 Praha 1,
roku 2000

Tisk: Státní ústřední archiv v Praze

Vydání 1.

Náklad: 300 výtisků

Cena: 50,- Kč